

DE STAAT VAN SPORT IN DE HEDENDAAGSE CULTUUR EN DE TOEKOMST VAN SPORT

LEZINGENREEKS IN HET KADER VAN DE FRANCQUI LEERSTOEL

**VRIJE UNIVERSITEIT BRUSSEL
FACULTEIT LICHAAMELIJKE OPVOEDING
EN BEWEGINGSWETENSCHAPPEN**

MAARTEN VAN BOTTENBURG

SASO-RAPPORT 7

COLOFON

Projecttitel

De Staat van sport in de hedendaagse cultuur en de toekomst van sport.
Lezingenreeks in het kader van de Francqui leerstoel.

Auteur en leerstoelhouder

Prof. dr. Maarten van Bottenburg
Departement Bestuurs- en Organisatiewetenschap, Universiteit Utrecht

Proximus VUB

Prof. dr. Veerle De Bosscher
Vakgroep Sport en Bewegingswetenschappen en onderzoeksgroep Sport & Society, Vrije Universiteit Brussel

Wijze van citeren

Van Bottenburg, M. (2018). *De Staat van sport in de hedendaagse cultuur en de toekomst van sport*. Lezingenreeks in het kader van de Francqui leerstoel. Brussel: Vrije Universiteit Brussel – Onderzoeksgroep Sport & Society.

© Maarten van Bottenburg, 2018. Deze bijdrage bevat auteursrechtelijk beschermd materiaal. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs.

ISBN: 9789082360585 NUR: 488

Contact

Vrije Universiteit Brussel
Faculteit Lichamelijke Opvoeding en Kinesitherapie (LK)
Vakgroep Bewegings- en Sportwetenschappen (BESW)
Onderzoeksgroep Sport & Society (SASO)
Pleinlaan 2, 1050 Brussel
Telefoon: 02/629 27 12
E-mail: saso@vub.be
Website: www.sportandsociety.be

Sport & Society (SASO) publicatiereeks

De onderzoeksgroep Sport & Society heeft twee publicatiereeksen. Enerzijds een boekenreeks (SASO-boeken) die verkregen kan worden in hardcopy en anderzijds een onderzoeksrapportenreeks (SASO-rapporten) die digitaal beschikbaar wordt gesteld via www.sportandsociety.be/saso-publications. Via deze publicatiereeks willen we de onderzoeksbevindingen verspreiden naar relevante actoren, zodoende te kunnen bijdragen tot de ontwikkeling en optimalisering van het beleid en de praktijk.

Eerder verschenen in de SASO-reeks

SASO-rapport 1: Theeboom, M. & Nols, Z. (2014). Sport-plus en de stad. Grootstedelijke praktijken in Europa rond het gebruik van sport voor sociale doeleinden. Brussel: Vrije Universiteit Brussel – Onderzoeksgroep Sport & Society.

SASO-rapport 2: Theeboom, M., Buelens, E. & De Martelaer, K. (2014). Onderzoek Street Action: opvolging van de acht pilootprojecten. Brussel: Vrije Universiteit Brussel – Onderzoeksgroep Sport & Society.

SASO-rapport 3: De Bosscher, V., Shibli, S., Westerbeek, H., & van Bottenburg, M. (2016). Successful Elite Sport Policies. An international comparison of the sports policy factors leading to international sporting success (SPLISS 2.0) in 15 nations. Brussel: Vrije Universiteit Brussel – Onderzoeksgroep Sport & Society.

SASO-rapport 4: Theeboom, M. & Truyens, J. (2016). Brochure Beleidsplanning Communitywerking. Brussel: Vrije Universiteit Brussel – Onderzoeksgroep Sport & Society.

SASO-rapport 5: Theeboom, M., Truyens, J., Commers, T., & Nols, Z. (2017). WIJ! & Sport - onderzoeksopdracht naar de effecten, randvoorwaarden en methodieken van sport binnen de trajecten 'werkinleving voor jongeren (WIJ!)'. Brussel: Vrije Universiteit Brussel – Onderzoeksgroep Sport & Society.

SASO-rapport 6: Derom, I., Molemans, L., & Buelens, E. (2017). Vrijwilligers in de sport: Kleine instroom, weinig doorstroom, grote uitstroom? Zwemmen als casestudie. Brussel: Vrije Universiteit Brussel – Onderzoeksgroep Sport & Society.

OVER DE AUTEUR EN LEERSTOELHOUDER

Maarten van Bottenburg is hoogleraar Sportontwikkeling aan de Universiteit Utrecht en bezet in 2017 de Francqui-leerstoel aan de Vrije Universiteit Brussel. Aan de Universiteit Utrecht is hij tevens Hoofd Departement Bestuurs- en Organisatiewetenschap (USBO) en Vice-decaan Valorisatie van de Faculteit Recht Economie Bestuur en Organisatie. Ook is Maarten trekker van het focusgebied Sport & Society van de Universiteit Utrecht. Voor zijn benoeming tot hoogleraar aan de Universiteit Utrecht in 2009 was hij van 2004 tot 2009 bijzonder hoogleraar aan dezelfde universiteit en lector Sportbusiness aan de Fontys Economische Hogeschool Tilburg. In de periode van 2002 tot 2007 vormde hij met Jan Janssens de directie van het Mulier Instituut, waarvan hij tevens één van de oprichters is. Voordien was hij directeur van een sociaal-wetenschappelijk onderzoeksbureau, gespecialiseerd op sportgebied.

OVER DE ONDERZOEKSGROEPEN 'SPORT & SOCIETY'

Niet geheel toevallig dragen de onderzoeksgroepen aan de de Vrije Universiteit Brussel en aan de Universiteit Utrecht dezelfde naam: 'Sport & Society'. Beide doen wetenschappelijk onderzoek naar de betekenis die sport speelt binnen verschillende domeinen van de samenleving.

De onderzoeksgroep Sport & Society (SASO) van de Vrije Universiteit Brussel doet maatschappelijk relevant en onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek naar de betekenis die sport speelt binnen verschillende domeinen van de samenleving. Sport wordt als sociaal fenomeen onderzocht, zowel in een recreatieve als competitieve setting. Via actieve disseminatie van onderzoeksbevindingen wil SASO bijdragen tot de ontwikkeling van het beleid en de praktijk. De opgebouwde kennis en expertise beoogt SASO verder te verankeren in de samenleving via een kwalitatief opleidings- en vormingsaanbod. Verder biedt de onderzoeksgroep SASO haar expertise aan betreffende het monitoren, het evalueren en het meten van de maatschappelijke impact van sport en vrijetijdsactiviteiten, zowel op het individuele, groeps- en samenlevingsniveau. Meer informatie op www.sportandsociety.be

In Utrecht was Sport & Society gesticht als een focusgebied van de Universiteit Utrecht sinds 2014. Dit focusgebied bouwt verder op de reeds lange traditie en pioniersrol die de universiteit Utrecht heeft in de ontwikkeling van sportonderzoek. Sport & Society gebruikt de kenmerken, kwaliteiten en functies van sport als een drijfveer om de betekenis en impact van sport te bestuderen voor een gezonde, inclusieve en veilige maatschappij. De focus ligt dan ook eerder op de maatschappij dan op de sport zelf. Sport & Society managet een multidisciplinaire groep van gerenomeerde wetenschappers verdeeld over zes faculteiten en creëert unieke vormen van samenwerking tussen onderzoeksgroepen en faculteiten.

Meer informatie op: <https://www.uu.nl/en/research/sport-and-society>

LEIDRAAD BIJ HET RAPPORT

Op 13 oktober 2016 heeft de Raad van Bestuur van de Francqui-Stichting, op voordracht van de rector van de Vrije Universiteit Brussel, een Francqui-leerstoel toegekend aan Maarten van Bottenburg, hoogleraar Sportontwikkeling aan de Universiteit Utrecht. In het kader van deze leerstoel heeft titularis Maarten van Bottenburg een viertal lezingen verzorgd over de Staat van de sport. Deze bijeenkomsten waren respectievelijk:

- Homo ludens revisited: over de betekenis van sport in de hedendaagse cultuur (30 maart, 2017)
- Versporting en ontsporting: over de voorwaarden van sport als relatief autonome activiteit (9 mei, 2017)
- Instrumentalisering en commercialisering: over de precaire relatie tussen sport, staat en markt (19 oktober, 2017)
- Epiloog. De staat van sport: over de toekomst van de sport (23 november, 2017)

In dit SASO-rapport zijn de volledige teksten van dit viertal lezingen bijeengebracht. De originele teksten zijn op minimale wijze geredigeerd door medewerkers van Sport & Society. Zodoende representeert dit rapport het karakter van de originele lezingen van Maarten van Bottenburg. Deze versie is in overeenstemming met Maarten van Bottenburg tot stand gekomen. De lezingen vormden een voorstudie voor de toekomstige uitgave 'Sport' dat zal verschijnen in 2020 in de serie 'Elementaire Deeltjes' van Amsterdam University Press.

INHOUD

1.	HOMO LUDENS REVISITED: OVER DE BETEKENIS VAN SPORT IN DE HEDENDAAGSE CULTUUR	7
1.1	Huizinga's Homo ludens: De sport verwijdt zich uit de spelsfeer	7
1.2	Drie kritieken op Homo ludens	9
1.2.1	Spel als oorsprong van sport?	9
1.2.2	Sport als verenigende vorm van spel? ?	10
1.2.3	Spel als activiteit buiten het gewone leven?	10
1.3	Vraag- en probleemstelling	11
1.4	Sporten dier ook?	11
1.5	Definiëring van sport: zes principes	13
1.6	Perspectief: multidisciplinair en lange termijn	15
1.7	Paradoxen	16
2.	VERSPOETING EN ONTSPOETING: OVER DE VOORWAARDEN VAN SPORT ALS RELATIEF AUTZONOME ACTIVITEIT	18
2.1	Institutionalisering	18
2.2	Continuïteit of discontinuïteit?	20
2.3	Sportisering en de-sportisering	22
2.4	Verspoeting en ontspoeting	27
2.5	Strijd om de relatieve autonomie van sport	27
3.	INSTRUMENTALISERING EN COMMERCIALISERING: DE PRECAIRE RELATIE TUSSEN SPORT, STAAT EN MARKT	29
3.1	Instrumentalisering en commercialisering	30
3.2	Gevolgen van de structuur van sport	32
3.2.1	Commercialisering van en via sport	32
3.2.2	Instrumentalisering van en via sport	35
3.3	Gevolgen van de cultuur van sport	37
3.4	De driehoeksverhouding tussen sport, staat en markt	39
4.	OVER DE TOEKOMST VAN SPORT	40
4.1	Science fiction en sport?	40
4.2	Fundamentele heroverdenking van sport	41
4.3	Toekomstverkenningen over sport	42
4.4	Verbreding van de tijdshorizon	44
4.5	Voorbij de sport	46
4.5.1	Ontspoeting	47
4.5.2	Verspoeting	48
	BIBLIOGRAFIE	50

1 HOMO LUDENS REVISITED: OVER DE BETEKENIS VAN SPORT IN DE HEDENDAAGSE CULTUUR

Inaugurele rede ter gelegenheid van de uitreiking van de Francqui-leerstoel
Vrije Universiteit Brussel, 30 maart 2017

De sportwereld ziet zich geconfronteerd met diverse paradoxale ontwikkelingen. Ik noem er drie. Ten eerste een groeiende populariteit, maar afnemende geloofwaardigheid. Enerzijds wordt sport meer beoefend, bekeken, gevolgd en gewaardeerd dan ooit tevoren. Afgaande op de koele cijfers over participatie, lidmaatschap, vrijwilligerswerk, toeschouwers, kijkers en identificatie in de sport, kan voor Nederland worden gesteld dat geen van andere maatschappelijke sectoren bogen op een vergelijkbare aantrekkingskracht en betrokkenheid (de Hart, 2005; Dekker, 2001). Anderzijds wordt sport gekenmerkt door een groeiend aantal problemen die haar geloofwaardigheid in het geding brengen, zoals doping, wedstrijdvervalsing, spelershandel, wurgcontracten, manipulatie, bedreigingen en malversaties. Hiermee verbonden komt een tweede paradoxale ontwikkeling tot stand. Sport wordt in toenemende mate ingezet als middel tegen uiteenlopende maatschappelijke kwalen, terwijl de aandacht tegelijkertijd groeit voor allerlei problemen die in en via de sport tot uitdrukking komen en soms ook versterkt worden. Enerzijds is sport een gewild onderdeel van beleidsprogramma's gericht op het versterken van gezondheid, zelfvertrouwen, zelfwaardering, discipline, respect, sociale binding, groepsidentificatie, tolerantie en waarden die worden geassocieerd met fair play. Anderzijds richt het beleid zich op het bestrijden van problemen in en via sport, zoals blessures, agressie, geweld, uitsluiting, discriminatie, racisme en seksueel misbruik. Een derde paradoxale ontwikkeling betreft de inzet van sport voor externe doeleinden. Enerzijds wordt sport steeds meer en vaker wetenschappelijk benaderd, instrumenteel ingezet en commercieel benut om voordelen te behalen op het gebied van gezondheid, economie, sociale binding, nationale trots en internationaal prestige. Anderzijds weten we dat de motivatie om te sporten en te blijven sporten juist het grootst is als het plezier in de sport zelf centraal staat en dit niet ondergeschikt wordt gemaakt aan doelen die buiten de sport liggen (Vallerand, 2007).

Het gaat bij deze paradoxen steeds om twee ontwikkelingen die tegenstrijdig aan elkaar zijn, maar zich niettemin simultaan voordoen. De tegenstrijdigheid lijkt zich bovendien te vergroten, terwijl er weinig vertrouwen bestaat in het vermogen van internationale sportorganisaties, zoals de FIFA, IAAF, FIVB en het IOC, om de onderliggende problemen krachtadig en adequaat op te lossen. Hun integriteit is ernstig aangetast door een gebrek aan transparantie en controle en herhalende gevallen van corruptie, fraude en machtsmisbruik (Vanden Auweele, Cook, & Parry, 2016). In deze reeks reflecteer ik op de diepere achtergronden van deze paradoxale problematiek. Wat is hier aan de hand? Wat is de essentie en onderlinge samenhang van de geschetste paradoxen? Voor deze reflectie nodig ik u als lezer uit om afstand te nemen van de dagelijkse hectiek van de sport zoals die via de sportmedia tot u komt en in het sportbeleid wordt ervaren, en mee te gaan in een analyse vanuit een ontwikkelingsperspectief op de zeer lange termijn en vanuit meerdere disciplines.

Die analyse voert langs definitieproblematiek rond de begrippen sport en spel, spelende dieren en spelende kinderen. Dit brengt mij bij andere auteurs, in het bijzonder Norbert Elias, Eric Dunning, Allen Guttman en Ruud Stokvis, die de opkomst en ontwikkeling van sport over langere termijn hebben bestudeerd in samenhang met bredere maatschappelijke ontwikkelingen. Tenslotte keer ik terug naar huidige paradoxale ontwikkelingen en trek ik enkele conclusies over de betekenis van sport in de hedendaagse cultuur.

1.1 Huizinga's *Homo ludens*: De sport verwijderd zich uit de spelsfeer

Afgaande op de wijze waarop in de sportliteratuur en sportmedia te pas en te onpas wordt verwezen naar het werk *Homo ludens* (1938) heb ik het vermoeden dat dit klassieke werk meer wordt geprezen dan gelezen. Niet zelden wordt *Homo ludens* ('spelende mens') opgevoerd als symbolische uitdrukking van de enorme populariteit die sport in onze samenleving geniet. Wie echter denkt dat de bloei van sport door Huizinga als voorbeeld bij uitstek wordt gezien van een krachtige versterking van het spelelement in en van onze cultuur, komt bedrogen uit. Integendeel zelfs. Huizinga poneert dat sport zich gaandeweg juist

uit de zuivere spelsfeer heeft verwijderd en een plaats *terzijde* van het eigenlijke cultuurproces is gaan innemen. Huizinga is zich ervan bewust dat dit paradoxaal overkomt – zoals de simultaan optredende tegenstrijdige ontwikkelingen die ik in mijn inleiding noemde – en dat zijn opvatting lijnrecht ingaat tegen de gangbare openbare mening van zijn tijd. Enerzijds erkent hij dat de maatschappelijke betekenis van sport steeds groter is geworden en steeds meer terreinen binnen haar domein zijn getrokken. Anderzijds is dit volgens hem gepaard gegaan met een toenemende systematisering, disciplineren en professionalisering waardoor op den duur iets van het zuivere spelgehalte verloren is geraakt. “Het spel is verernstigd”, stelt Huizinga. De regels zijn strenger geworden en in meer finesses uitgewerkt. “De speelstemming is er min of meer uit geweken”, waardoor sport zich niet verheft tot een stijl- en cultuurscheppende activiteit (Huizinga, 2008 (oorspr. 1938), pp. 229-230).

Om deze opvatting over sport te kunnen duiden en beoordelen, is het van belang dieper in te gaan op de achtergrond, strekking en betekenis van *Homo Ludens*. Allereerst is het goed dit werk in zijn tijd te plaatsen. Huizinga reflecteerde voor het eerst op dit thema tijdens zijn oratie als rector van de Universiteit Leiden in 1933. Vervolgens werkte hij dit uit tot de publicatie die in 1938 onder de titel *Homo Ludens* verscheen. Dit zijn de donkere jaren dertig waarin de nazi's aan de macht kwamen, die Huizinga met grote zorg vervulden en zijn sombere toekomstbeeld en cultuurkritiek voedden.

Homo Ludens kan worden gelezen als een pleidooi tegen het valse spel van zijn tijd, zoals hij het zelf noemt, en een pleidooi voor het echte spel dat nodig is voor de verdere ontwikkeling van onze beschaving. Onder het valse spel schaaft Huizinga de banale verstrooiing, de lust aan massavertoon, het optrekken in marsorde, het gebruik van formele handgebaren, het ontbreken van gevoel voor humor, verregaande ergdenkendheid en onverdraagzaamheid tegenover niet-groepsgenoten, en mateloze overdrijving in lof en blaam, zoals hij het zelf omschrijft. Daartegenover stelt hij de noodzakelijke vrijheid om écht te kunnen spelen, gebaseerd op zelfbeheersing, zelfbeperking en fair play. Binnen vrijwillig aanvaarde grenzen. Het echte spel, stelt Huizinga, sluit alle propaganda uit en heeft een doel in zichzelf (Huizinga, 2008 (oorspr. 1938), pp. 227-247). Ten tweede kan ik niet sterk genoeg benadrukken dat *Homo Ludens* niet gaat over de betekenis van spel *in* de cultuur, maar om het belang van spel als wezenlijk kenmerk *van* cultuur. Als Huizinga het heeft over het spelelement der cultuur bedoelt hij niet dat spelen een belangrijke plaats in de cultuur inneemt, of dat cultuur uit spel voortkomt, maar dat cultuur opkomt in spelvorm. Dat spelenderwijs vormgeven aan cultuur gebeurt op grond van een aangeboren functie, volgens Huizinga, want het spelen met en tegen elkaar is ouder dan cultuur. Dieren speelden immers al voor de menselijke samenlevingen ontstonden. Het spelelement is in de loop van de menselijke geschiedenis op de achtergrond geraakt, zo betoogt Huizinga verder, maar kan altijd weer naar voren treden (Huizinga, 2008 (oorspr. 1938), pp. 28, 74).

Een mooie illustratie hiervan is de rechtspraak. Het rechtsgeding is een strijd om recht of onrecht, gelijk of ongelijk, en dus winnen of verliezen. In onze tijd domineert de juridisch-ethische argumentatie, stelt Huizinga. Gaan we echter terug naar vroegere vormen van rechtspraak, dan zien we dat de agonale gedachte, het winnen of verliezen, dominant was over de juridische logica om recht of onrecht te bepalen. De beslissing werd overgelaten aan het lot en dus door een spel, een kansspel, krachtproef, wedloop of duel met wapens of handicaps. Later door smaadwedstrijd en pleitredes, waarin de huidige rechtspraak al meer herkenbaar is. De rechtspraak vond plaats in een afgezonderde ruimte, een hof. Inderdaad: een gerechts-hof, die gold als heilige kring. In deze speelruimte hadden de rechters zitting, waren de rangverschillen opgeheven en was men tijdelijk onschendbaar. Huizinga wijst erop dat rechters tegenwoordig symbolisch nog altijd uit het gewone leven treden om recht te spreken. Zij hullen zich in toga, alsof zij een ander wezen zijn (Huizinga, 2008 (oorspr. 1938), pp. 105-116). Zoals een kind zegt: “ik was de prinses en jij de prins”, waarbij de prinsessenjurk de gecreëerde eigen wereld van het spel kracht bijzet en het kind in het spel ook echt een prinsesje is. Evenals ik tijdens de inaugurele lezing voor deze leerstoel in een andere gedaante ben gehuld, ten teken dat ik nu even tijdelijk niet die gewone jongen uit Holland ben, maar een gewijde in kennis.

Het illustreert in de ogen van Huizinga dat ook aan de traditie van de inaugurele lezing een spel ten grondslag ligt. Namelijk om in een bepaalde tijd en ruimte, naar bepaalde regels en in bepaalde vorm, iets te volbrengen wat een oplossing van een spanning brengt wat buiten de gewone loop van het leven staat. Ja, ook wetenschap is opgekomen in spelvorm, stelt Huizinga. Aanvankelijk vanuit raadselspelen met een sterk wedstrijdelement. Later heeft dit zich vertakt en is in de wetenschap steeds meer een scheiding ontstaan tussen ernst en spel; al blijft het spelelement aanwezig aangezien wetenschap uit haar aard polemisch en agonaal van karakter is (Huizinga, 2008 (oorspr. 1938), pp. 134-147; 177-188). Begrijp mij niet verkeerd. Mijn inaugurele rede is zonder meer van ernstige aard. Ik heb die met veel moeite, inspanning en ijver geschreven. Ik spreek die echter uit in een ceremonie, met toga en baret, maar begeef mij onvermijdelijk in een competitie met anderen; groeperingen met andere wetenschappelijke opvattingen, of andere posities en visies op de sportontwikkeling. Waarbij de toekenning van de leerstoel als zodanig reeds als een prijs voelt; ik voel mij geprezen. Ik besef ook dat het bij de invulling van deze

leerstoel ergens om gaat. Bevordering van de wetenschap, zoals de Francqui Stichting beoogt. Zeker, maar ook: strijd om eer, status en roem. Er staat wat op spel, zowel voor mij persoonlijk als voor de Vrije Universiteit Brussel.

Wat voor de rechtspraak en wetenschap geldt, gaat volgens Huizinga ook op voor religie, kunst en oorlog. Steeds geldt dat zij zijn opgekomen in spel, maar dat zij in de moderne tijd minder ludieke trekken hebben dan in het tijdperk van hun oorsprong en de periode van de Renaissance tot de 18^e eeuw. Vooral de 19^e eeuw ziet Huizinga als een periode waarin de cultuur steeds ernstiger is geworden en de spelfactor naar de achtergrond is verdwenen. Het is voor Huizinga de eeuw van de industriële omwenteling, waarin het nuttigheidsbesef domineerde. “Europa trekt het werkpak aan,” schrijft hij. Het burgerlijk welvaartsideaal, het opvoedingsstreven, de experimentele en analytische wetenschap. “Als ooit een eeuw zichzelf en al het bestaande als ernst genomen heeft, is het de 19^e eeuw”, aldus Huizinga (Huizinga, 2008 (oorspr. 1938), pp. 223-224). In deze context moet ook zijn these worden geplaatst dat sport een spel is dat tot ernst verstijft. De sport is opgevoerd tot een dusdanige graad van technische perfectie, materiele uitrusting en wetenschappelijke doordachtheid, dat in de publieke beoefening de spelsfeer teloor dreigt te gaan. “Iedereen kent de prenten uit de eerste helft der vorige eeuw van cricketers met hoge hoeden op. Zij spreken voor zichzelf”, schrijft Huizinga. Ook wijst hij op de scheiding van professionals en amateurs. Professionals spelen het spel misschien wel beter, maar zij zijn volgens Huizinga toch geen ‘echte spelers. De houding van de professional is niet meer die van het spel, het spontane en zorgeloze gaat van hem niet meer op” (Huizinga, 2008 (oorspr. 1938), p. 229).

Zoals Huizinga in zijn inleiding aangeeft, gaat *Homo ludens* niet over de vraag welke plaats het spel inneemt ten aanzien van andere cultuurelementen, maar in hoeverre de cultuur een spelkarakter draagt. Dat heeft geleid tot een fascinerend boek over het spelkarakter in religie, rechtspraak, wetenschap, dichtkunst en politiek.

Tegelijkertijd gaat *Homo ludens* ook over spel en sport. In meerdere passages tracht Huizinga de hoofdkenmerken van spel te bepalen. Samenvattend omschrijft hij ‘spel’ als een vrije handeling waaraan geen direct materieel belang verbonden is of nut wordt verworven, die zich afspeelt buiten het gewone leven binnen bepaalde grenzen van plaats en tijd, volgens vrijwillig aanvaarde regels die slechts geldig zijn in het kader waarbinnen zij als bindend worden ervaren en die de activiteit een eigen betekenis geven en buiten dat kader zinloos zijn. Hoewel spel ten grondslag ligt aan sport ziet Huizinga het spel in de ontwikkeling van de sport verloren gaan; de sport verwijderd zich uit de spelsfeer.

1.2 Drie kritieken op *Homo ludens*

Deze analyse van spel en sport werkt volgens de Amerikaanse sporthistoricus Allen Guttman eerder vertroebelend dan verhelderend (Guttman, 2004 (oorspr. 1978), pp. 6-7). Hij staat daarin niet alleen. Vele andere sporthistorici, sportsociologen, sportfilosofen en speltheoretici hebben de visie van Huizinga bekritiseerd. Hier wil ik bij drie kritiekpunten stilstaan, omdat die essentieel zijn voor de onderzoeksvragen die ik in de lezingencyclus van deze leerstoel behandel. Ten eerste, kritiek op Huizinga’s veronderstelling dat spel de oorsprong is van sport. Ten tweede, kritiek op zijn these dat het spel in de sport is vernietigd. Ten derde het idee dat spel zich in een eigen wereld buiten het gewone leven afspeelt. Op basis van deze kritieken zal ik de omschrijving van spel en sport actualiseren aan de hand van spel filosofische en sportsociologische literatuur die na *Homo Ludens* is verschenen.

1.2.1 Spel als oorsprong van sport?

Net als wat voor andere cultuurverschijnselen geldt, ziet Huizinga spel als oorsprong van sport. Hij stelt echter dat sport zich gaandeweg verwijderd uit de spelsfeer. Deze opvatting is vanuit sporthistorisch perspectief problematisch. De veronderstelling dat sport haar sociale wortels heeft in spel, gaat voorbij aan tal van andere oorsprongen van sportbeoefening (Steenbergen, 2004, pp. 85-86). Onderzoek naar de herkomst van sport laat namelijk zien dat veel hedendaagse sporten voortvloeisels zijn van het aanleren van essentiële vaardigheden voor jacht, transport en oorlog, zoals bij boogschieten, hardlopen, paardrijden, zwemmen, zwaardvechten en worstelen het geval is (van Bottenburg, 1996). De sporthistoricus Ellis Cashmore heeft sprekend beschreven hoe deze activiteiten in de loop der tijd zijn verzelfstandigd.

Zodra het jagen door maatschappelijke veranderingen los kwam te staan van de voedselvoorziening werd het een autotelische activiteit die op zichzelf kwam te staan. Wat eens een evolutionair middel voor een doel was, werd een doel in zichzelf. De jacht had niet langer voedselvoorziening ten doel, maar het zoeken van nieuwe uitdagingen om de uitdaging zelf (Cashmore, 2010, pp. 65-70).

De verbinding van extrinsieke doelen aan sport is dan ook niets nieuws. Het is zo oud als de sport zelf. De aanwezigheid van externe doelstellingen, zoals het lokken van bezoekers en verwerven van geld, was volgens de Nederlandse socioloog Stokvis juist een belangrijke stimulans voor het organiseren van wedstrijden. Zo organiseerden stadsbestuurders vanaf de middeleeuwen harddraverijen om de paardenmarkten in hun stad te verlevendigen. Zo ook organiseerden kasteleins en herbergiers schaats- en kolfwedstrijden met kostbare prijzen om hun omzet te verhogen. (Stokvis, 2010, p. 24; Stokvis, 1979, pp. 85-86). Hiermee wil ik niet zeggen dat de verbinding van extrinsieke doelen aan sport onproblematisch is. Integendeel, ik hoef maar te verwijzen naar de wijze waarop Hitler de Spelen van Berlijn (1936) misbruikte als propaganda voor zijn nazi-regime, om dat maar onmiddellijk helder te maken. Het is echter riskant om het spel als oorsprong, wezen of kern van sport aan te merken. In het bijzonder wanneer spel – niet als houding maar als activiteit – tevens als normatief kader wordt gebruikt om ontwikkelingen in de sport te beoordelen. Vanuit sporthistorisch perspectief kunnen naast spel ook andere oorsprongslijnen worden getrokken worden, namelijk die van nut, vaardigheid en vermaak.

1.2.2 Sport als verenigde vorm van spel?

Daarmee kom ik bij een tweede kritiek op *Homo ludens*, namelijk de these dat sport een verernstigde vorm van spel is. Deze these onderbouwt Huizinga onder meer door te wijzen op de opkomst van het professionalisme in de sport. De houding van de professional zou niet meer die van het spel zijn. Deze opvatting is door de speltheoreticus Brian Sutton-Smith gekarakteriseerd als een “aristocratic rhetoric of the late nineteenth century” (Sutton-Smith, 1997, p. 203). De retoriek was dat sport niet moest worden beoefend om het directe nut of financieel gewin, maar om de sport zelf. De competitie moest zijn gebaseerd op de natuurlijke, superieure aanleg van de spelers en niet op grond van stugge oefening en training (Stokvis, 1979, p. 87).

De amateurideologie sloot nauw op deze aristocratische levenshouding aan. Aanvankelijk was deze ideologie een diffuus waardenstelsel over hoe en met welk doel gesport diende te worden, maar vanaf het laatste kwart van de 19^e eeuw scherpten de sportbestuurders uit de maatschappelijke bovenlaag het amateurbegrip aan. Het ging met name staan voor iemand die niet speelt om het geld en niet betaald krijgt voor de sportbeoefening. Deze amateurideologie werd gerationaliseerd in sport-specifieke termen, al was dit de wijze waarop de essentie van het spel in stand werd gehouden. Feitelijk werd de amateurregel echter ingezet als een instrument van klassenstrijd. Het moest een halt toeroepen aan de instroom uit lagere sociale kringen en de gedragsstandaarden van de bovenlaag aan hen voor te schrijven (Holt, 1989, pp. 89-117; Guttmann, 2004 (oorspr. 1978), p. 31; Elias & Dunning, 2007, pp. 297-298).

Deze ontwikkeling had volgens Stokvis weinig te maken met het speelse danwel serieuze karakter waarmee sport werd beoefend. De prenten met cricketers met hoge hoeden, die Huizinga aanvoert als voorbeeld van de weinig ernstige wijze waarop deze sport voorheen werd beoefend, dateren volgens hem juist uit een periode die het hoogtepunt vormde van de door aristocraten georganiseerde cricketwedstrijden om geld, waarop stevig werd gegokt. Omgekeerd werd de amateurregel in vele sporten juist strakker aangehaald en toegepast in de periode na 1880, de periode waarin het spel volgens Huizinga verernstigde (Stokvis, 1979, pp. 85-86).

1.2.3 Spel als activiteit buiten het gewone leven?

Deze kritiek sluit aan op een derde bezwaar, namelijk dat Huizinga in *Homo ludens* spel te sterk conceptualiseert als een activiteit dat plaatsvindt in een eigen wereld buiten het gewone leven. Verschillende auteurs (Guttmann, 2004 (oorspr. 1978), p. 13; Wilson, 1994, pp. 15-21; Stokvis, 1979, p. 88) hebben erop gewezen dat in het spel – en zo ook de sport – weliswaar een tijdelijke, eigen wereld wordt gecreëerd, maar dat de betrokkenen voortdurend ernaar streven – en zich moeten inspannen – om externe invloeden op het spel te negeren of zodanig te beïnvloeden dat ze het spel niet verstoren. Spel is niet een van het dagelijks leven ge-

isoleerde activiteit. De autonomie is in werkelijkheid altijd betrekkelijk. Onplezierige taken worden plots in spelvorm omgezet; een spel kan plots omslaan in een saaie verplichting (Guttmann, 2004 (oorspr. 1978), p. 13). Waar het om gaat, stelt Stokvis, is te bepalen in hoeverre en op welke wijze omstandigheden buiten de sport invloed uitoefenen op het realiseren van relatief autonome sportactiviteiten en het spelelement van sport mogelijk maken, dan wel corrumperen (Stokvis, 1979, pp. 88-89).

1.3 Vraag- en probleemstelling

Deze drie kritieken zijn een opstap naar de vraagstelling die ik de lezingencyclus in het kader van de Francqui-leerstoel centraal stel. De gepresenteerde paradoxale ontwikkelingen waarmee ik dit hoofdstuk begon, zijn verschillend van aard, maar hebben gemeen dat het sportieve belang verknoot raakt met externe belangen. Die verknoping van belangen zorgt op zichzelf niet voor een *verernstiging* van het spel, maar roept wel de vraag op of en hoe – ondanks die verknoping van externe belangen – de relatieve autonomie en het spelkarakter van sportactiviteiten bewaakt en behouden wordt. Dat leidt tot de volgende onderzoeksvragen:

- Onder welke condities zijn en worden sportactiviteiten met een spelelement gerealiseerd waarin de deelnemers (kunnen) opgaan in een relatief autonome wereld met eigen regels en doelen?
- Welke verknoping met externe belangen zorgt voor bescherming dan wel bedreiging van die relatief autonome wereld en hoe worden de machts- en afhankelijkheidsrelaties die daarmee zijn gemoeid gemanaged om het spelkarakter van sportactiviteiten overeind te houden?
- Hoe kunnen hedendaagse problemen in de sport tegen deze achtergrond worden begrepen en wat zegt dit over de toekomst van de sport?

Deze benadering is zowel een inperking als een verbreding van wat Huizinga in *Homo ludens* beoogt. Het is beperkter, omdat mijn analyse niet gaat over het spelkarakter der cultuur, maar het spelkarakter van sport. Het is eveneens beperkter, omdat ik het spelkarakter nauwer zal definiëren dan het begrip *ludus* waar Huizinga van uitgaat. Dit begrip voert hem van wedkamp tot wedloop, van voorstelling tot opvoering, van dans tot muziek, en van maskerade tot toernooi. Tegelijkertijd is het in twee opzichten een verbreding van Huizinga's benadering. Ten eerste beperk ik mijn analyse niet, zoals Huizinga doet, tot vormen van wedijver, waarin het te doen is om het winnen, de eerste willen zijn, en eer en aanzien verwerven. Ten tweede beperk ik mijn onderzoek niet tot het sociale spel, die Huizinga "de hogere vormen van spel" noemt. In de literatuur over *animal play* (spel bij dieren) onderscheiden ethologen doorgaans drie typen spelgedrag: *social play* (spel met een soortgenoot), *object play* (spel met een levenloos object) en *locomotor play* (spel met het eigen bewegingsapparaat zonder soortgenoot of object) (Burghardt, 1998). Mijn analyse richt zich niet alleen op het sociale spel, maar ook op het spel met objecten en het eigen bewegingsapparaat. Daarmee wil ik niet alleen 'het agonale spel' binnen mijn analyse betrekken, de wedstrijdssport dus, maar ook fitness en andere activiteiten die Stokvis schaaft onder de noemer 'lichaamsoefeningen' (Stokvis, 2010, p. 15).

1.4 Sporten dieren ook?

Deze inperkingen en uitbreidingen vloeien voort uit de wijze waarop ik het spelkarakter van sport zelf definieer. De openingszin van *Homo Ludens* luidt: "Spel is ouder dan cultuur, want het begrip cultuur, hoe onvoldoende omschreven het ook mag zijn, veronderstelt in ieder geval menselijke samenleving, en de dieren hebben niet op de mens gewacht om hen te leren spelen" (Huizinga, 2008 (oorspr. 1938), p. 28). Geldt dit ook voor sport? In andere woorden: kunnen dieren sporten? Huizinga beantwoordt die vraag niet. Het is echter alleszins relevant om de grenzen van spel en sport scherp te krijgen. Wie een opname van een wedstrijdssnowboarder ziet van Sage Kotsenburg op het onderdeel Slopestyle tijdens de Olympische Spelen van Sochi 2014, zal snel geneigd zijn dit onder 'sport' te rangschikken. De vraag of een recreatieve snowboarder die in Oostenrijk een berg afroetsjt ook aan het sporten is, zal wellicht meer discussie oproepen, maar feit is dat dit in het dagelijks spraakgebruik algemeen wordt gekarakteriseerd als wintersporten. Maar als deze activiteit tot 'sport' wordt gerekend, waarom dan niet de 'snowboardende' kraai in Rusland die te zien is op deze youtube-video¹. Dit is een buitengewone lastige kwestie, maar ik zal hierin een standpunt innemen en onderbouwen.

Het geven van een definitie van sport is zo lastig, schrijft sportfilosoof Johan Steenbergen in zijn proefschrift *Grenzen aan de sport*, omdat sport niet een gesloten concept is, zoals een driehoek, maar een open en onbepaald concept, zoals kunst, democratie en vrijheid. Dergelijke open concepten verwijzen naar gedifferentieerde sociale verschijnselen, waarvan de betekenis die mensen eraan toekennen in de loop der tijd verandert onder invloed van bredere maatschappelijke ontwikkelin-

1 RT. (2012, 12 januari). Crowdbording: Russian roof-surfing' bird caught on tape. Retrieved from <https://youtu.be/3dWw9GLcOeA>

gen (Steenbergen, 2004). Dat sport verwijst naar een gedifferentieerd verschijnsel mag duidelijk zijn. De term wordt immers toegepast op een grote verscheidenheid aan activiteiten: van kinderen die voetballen op een trapveldje tot topspelers die een interland gelijk spelen tegen Griekenland of verliezen tegen Bulgarije; van fietsers en wandelaars die erop uit trekken in het mooie lenteweek tot degenen die op de loopband hun conditie verbeteren; van schakers en bridgers die van denken een sport maken tot bodybuilders die hun lichaam stileren; en van snowboarders die freestyle kunsten vertonen tot snowboarders die met vrienden off-piste hun eigen weg kiezen. Van al deze mensen zeggen we dat zij sporten.

Er is, kortom, sprake van een buitengewoon heterogene sportwereld. Die wereld wordt gedomineerd door een wereldwijd netwerk van lokale, nationale en internationale organisaties. Dit netwerk zorgt ervoor dat een groot aantal sporten overal ter wereld op gestandaardiseerde wijze worden beoefend. Daaraan kunnen de kenmerken van sport echter niet afdoende worden afgeleid. Ten eerste is het wereldsportstelsel betrekkelijk jong. Voor de 19^e eeuw konden bij vrijwel alle volken uiteenlopende vermaken met een wedstrijd karakter worden aangetroffen (Guttmann, 2004). Deze vermaken waren plaatsgebonden. Voor zover zij in wedstrijdverband werden beoefend waren de regels lokaal, variabel en niet of slechts rudimentair op schrift vastgelegd, in overeenstemming met plaatselijke tradities. Van samenhangende competitiestelsels was geen sprake. Wedstrijden kwamen incidenteel voor en in sommige periodes en samenlevingen als onderdeel van terugkerende festiviteiten (van Bottenburg, 1994, pp. 13-17).

De kroniekschrijver Jan ter Gouw publiceerde in 1871 een vuistdikke inventarisatie van Nederlandse volksvermaken. Hij gebruikte het woord sport daarin niet één keer, maar beschrijft wel dat er in Nederland een uitgebreide traditie bestond in onder meer zeilen, roeien, schaatsen, kolven, kegelen, schermen, schieten, paardenrennen en hardlopen; zowel in wedstrijdverband als wat wij later 'recreatief' zijn gaan noemen. Het begrip 'sport' komt in de inventarisatie van Ter Gouw nog niet voor (ter Gouw, 1871). Dat begrip kwam pas in zwang toen vanaf het laatste kwart van de 19^e eeuw allerlei vrijetijdsactiviteiten met een wedstrijd karakter werden georganiseerd en gestandaardiseerd, waarvoor in Engeland de term 'sport' werd gehanteerd². De socioloog Norbert Elias heeft deze ontwikkeling sportisering genoemd.

² In de meeste Europese landen is het begrip sport in de 19^e eeuw overgenomen uit Engeland, vermoedelijk eerst in Duitsland en Frankrijk eind jaren 1820. Direct na overname bestond onduidelijkheid over de precieze betekenis ervan in Engeland. Dat was niet verwonderlijk, want al vóór de overname werd het begrip in Engeland gebruikt voor uiteenlopende activiteiten. The Oxford English Dictionary noemt onder meer: pleasant pastime; amorous dalliance or intercourse; pastime afforded by the endeavour to take or kill wild animals, game, or fish; an occupation or proceeding of the nature of a pastime or diversion; a game a particular form of pastime; a series of athletic contests; a theatrical performance or show. Het spreekt vanzelf dat dit begrip bij overname op het Europese vasteland niet opeens een eenduidige betekenis kreeg. Zo schreef de Duitser Püchler in 1828: "Sportsman, sport, ist eben so unübersetzbar, wie Gentleman; es heisst keineswegs bloss Jäger, sondern einem Mann, der alle Vergnügungen dieser Art (...) mit Leidenschaft und Geschick treibt. Boxen, Pferderennen, Entenschiessen, Fuchschetzen, Hahnenkämpfe (...) alles ist Sport (Deutsche Fremdwörterbuch, dl. 4, Berlin, 1978).

Daarmee drukt hij uit dat de volksvermaken van weleer zich in een bepaalde richting ontwikkelden. Er kwamen meer en preciezere regels die gelijke kansen stelden aan alle deelnemers. Bovendien zorgden deze regels voor een betere balans tussen de kans op een spannende strijd en bescherming tegen fysiek letsel. Deze sportisering werd toegepast op een groot aantal vermaken (Elias, 1971, p. 92)

Ik zal deze term in hoofdstuk 2 verder uitdiepen, net als de tegenhanger hiervan, ontsporting. Want als iets 'meer sport' kan worden, dan kan het ook 'minder sport' worden. Die term ontsporting is rond 1990 door Duitse sociologen als Helmuth Digel, Ommo Grupe en Karl-Heinrich Bette gemunt als tegenpool van de term versporting (Gieseler, Grupe, & Heinemann, 1988). Met de term ontsporting verwijzen zij naar de sportontwikkeling die zich na de Tweede Wereldoorlog en met name vanaf de jaren zeventig heeft voorgedaan. Onder invloed van met name commercialisering, instrumentalisering, informalisering en intensivering, was er in hun ogen naast de – inmiddels als traditioneel – bestempelde verenigingssport een nieuwe bewegingscultuur ontstaan, met geheel nieuwe sporten die vanuit andere motieven en in andere organisatievormen werden beoefend. De Nederlandse socioloog Bart Crum heeft hieraan in ons taalgebied grote bekendheid gegeven met zijn boekje *Over de versporting van de samenleving*, waarin hij 'versporting van sport', tot uitdrukking komend in de topsport en wedstrijd sport, onderscheidt van een lijn van 'ontsporting van sport', naar voren komend in de ontwikkeling van andere sportmodi, zoals recreatiesport, fitness-sport, avontuursport, lust-/pret-/pleziërsport en cosmetische sport (Crum, 2001 (oorspr. 1992)).

Deze ontsporting is een tweede reden waarom de kenmerken van sport niet afdoende kunnen worden afgeleid van de dominante wedstrijd sport zoals we die kennen van het voetbal of de Olympische Spelen. Waar sport gedurende een bepaalde periode van de 20e eeuw vooral in verenigings- en wedstrijdverband werd beoefend, vindt dat tegenwoordig ook in commerciële centra plaats, op de openbare weg, in parken en op trapveldjes. Organisaties, wedstrijden en fair play kunnen niet meer worden gehanteerd als essentiële kenmerken waarmee sporten als fitness, skateboarden en mountainbiken conceptueel kunnen worden gevangen. Door deze ontwikkeling zijn de grenzen tussen de sportwereld en het overige maatschappelijke leven vervaagd. Waar sportwereld ophoudt en show, dans, commercie, recreatie, toerisme of lichaamsonderhoud beginnen, is moeilijker te beoordelen dan voorheen; als het überhaupt ooit kon (Stokvis, 2010).

1.5 Definiëring van sport: zes principes

Deze definitieproblemen ontslaan mij niet van de plicht een omschrijving te geven hoe ik sport in mijn analyse opvat en daarmee mijn onderwerp afbaken. In navolging van Stokvis neem ik als uitgangspunt dat de sport vage en veranderlijke grenzen heeft (Stokvis, 2010). Daaruit vloeit logisch voort dat niet van tevoren kan worden aangegeven welke activiteiten wel en niet onder de categorie sport vallen. In de komende lezingen zal ik deze activiteiten vanuit een ontwikkelingsperspectief benaderen en nagaan waar en wanneer zich processen van versporting en ontsporting hebben voorgedaan. Om de richting van deze processen vast te stellen, zal ik afgaan op zes principes die ik afleid uit spel filosofische en sportsociologische inzichten (Steenbergen, 2004).

Ten eerste kenmerken sportactiviteiten zich door een **specifiek doel** dat eigen is aan de betreffende activiteit, en in wedstrijd-vorm door constituerende regels wordt bepaald. Bij snowboarden is dit doel: op sneeuw een berg afglijden. In wedstrijd vorm is dat bovendien om dit sneller te doen dan anderen. Het specifieke doel van hoogspringen is over een lat springen zonder hulpmiddelen; in wedstrijd vorm: hoger dan anderen. In voetbal, hockey en handbal: een bal naar elkaar overgooien of -schieten; en in wedstrijd vorm: de bal in een doel krijgen en wel vaker dan de tegenpartij.

Om dat doel na te streven, richten de beoefenaars zich, ten tweede, naar bepaalde regels, waarden, normen, tradities of conventies die bepalen welke **middelen** er wel en niet mogen worden aangewend. Bij een marathon bijvoorbeeld is het de bedoeling de afstand hardlopend te overbruggen. Je laat je niet achterop de fiets of in een auto vervoeren. Dat geldt niet alleen in wedstrijdverband maar ook voor degene die even voor zichzelf gaat hardlopen.

Ten derde zijn of raken deze regels, waarden, normen, tradities en conventies waarnaar de beoefenaars zich richten **geïnstitutionaliseerd**. Dat kan zijn via regelgeving door formele organisaties, maar institutionalisering kan ook tot stand komen via mondelinge, informele afspraken en overdracht. Het kan tevens een combinatie zijn, waarbij bestaande regels of gewoontes in en tijdens de sportpraktijk zelf worden geïnterpreteerd en ingevuld, zoals de recreatieve snowboarder die de berg afroetsjt. Het is dit principe dat negatief uitvalt voor de eerder genoemde 'crow-boarder'. Het valt immers niet aan te nemen dat deze kraai zich heeft gericht naar geïnstitutionaliseerde regels, normen of conventies. Hij speelt, maar sport niet.

Ten vierde: het nastreven van het eigen doel van een specifieke sport gebeurt niet zomaar spontaan, maar omdat de beoefenaars in de sport een bepaalde **spelhouding** aannemen. Dat wil zeggen: de beoefenaars zijn bereid zich te voegen naar expliciete of impliciete doelen, regels en conventies van het spel, die aangeven wat wel mag en niet mag, en die verbieden om meer efficiënte middelen in te zetten of te gebruiken dan de spelregels voorschrijven. En wel gewoon omdat het naleven van die regels het spel mogelijk maakt en de sport zonder het naleven van die regels niet kan worden gespeeld. In essentie gaat het dus, in de woorden van de spelfilosof Bernard Suits, om “een vrijwillige poging om onnodige obstakels te overwinnen” (Suits, 1973, p. 54).

Sportbeoefening heeft ten vijfde een **interne logica** die eruit bestaat dat de beoefenaar bewust afziet van de inzet van meer efficiënte middelen waarin de regels niet voorzien. Activiteiten in de sport krijgen primair hun betekenis als zij vanuit de logica van de sportwereld worden gezien. Voor degenen die vanuit een andere rationaliteit naar sport kijken en het doel en genot ervan buiten de sport zelf zoeken, kan dezelfde activiteit als nutteloos, hinderlijk of gevaarlijk overkomen. Een besluit op grond van een geheel andere logica is bijvoorbeeld om boksen te verbieden of om alleen sporten te ondersteunen die bijdragen aan de gezondheid.

Huizinga maakt in dit verband het interessante onderscheid tussen de valsspeler en de spelbreker (Huizinga, 2008 (oorspr. 1938), p. 80). De valsspeler overtreedt regels, maar doet dat in een poging om het sporteigen doel te realiseren, bijvoorbeeld het winnen van de Tour de France met gebruik van doping. De spelbreker daarentegen accepteert het sporteigen doel niet, door zich bijvoorbeeld expres te laten verliezen, zoals bij matchfixing zou kunnen gebeuren. Waar dopinggebruik een vorm van vals spel is, is matchfixing het breken van het spel en daarmee dodelijk voor de sport. Het is dan ook onbegrijpelijk dat sportorganisaties hun sport – zeker in vergelijking met de bestrijding van doping – zo weinig en zo laks tegen de bedreigingen van matchfixing beschermen, waaronder de verbinding met loterijen en de acceptatie van het verhandelen van voetbalclubs. Als de spelbreker het voor het zeggen krijgt, is de betovering van het spel verbroken.

Ten zesde verplaatsen sportbeoefenaars zich tijdelijk en symbolisch naar een andere wereld, de sportwereld, die vanuit haar eigen logica een **relatieve autonomie** heeft ten opzichte van andere maatschappelijke sferen. In juridische zin uit dat zich in een relatieve immuniteit van de wedstrijd sport. Het sportrecht is niet afgeleid van het gezag van de staat, maar geldt als een soort ‘intern recht’ dat uitsluitend geldt voor de deelnemers die zich als lid van een sportorganisatie hebben gecommitteerd aan afgesproken spelregels. Daarmee wordt de sport gereguleerd door de eigen spelregels en het eigen tuchtrecht, en niet door de rechtsregels, althans zolang het gaat om een maatschappelijk geaccepteerde sport en de beoefenaars handelen in de geest van de regels en het ethos van het spel (Olfers, 2008).

Deze relatieve autonomie is geen gegeven. De ruimte die nodig is om de eigen logica te volgen, kan worden betwist en onder druk komen te staan. Dit geldt vooral voor de wedstrijd sport aangezien deze – zoals Elias en Dunning aanvoeren – meer ruimte geeft om emoties te laten gaan en spanningen te creëren dan in het ‘werkelijke’ leven wordt toegestaan. In alle soorten vormen van wedstrijd sport strijden mensen direct of indirect met elkaar; in sommige – zoals vechtsporten – heel letterlijk. De vraag is dan hoe deze strijd zodanig kan worden gereguleerd dat er een gezonde balans ontstaat tussen verveling en geweld. Dit vraagt van instituties en organisaties in de sport dat zij een aangename spanning en opwinding oproepen, zonder dat die vermengd raken met de spanningen in de meer omvattende samenleving buiten de sport (Elias & Dunning, 2007).

Deze relatieve autonomie kan dan ook gemakkelijk tot weerstand leiden, zeker wanneer die balans onvoldoende is gewaarborgd. De vele verboden van sportactiviteiten in de loop van de geschiedenis getuigen daarvan (Elias & Dunning, 2007; Guttmann, 2004). Zij laten ook zien hoe bijzonder het is dat de relatieve autonomie van sport in onze samenleving zo weinig wordt betwist; zeker in het licht van de paradoxen waarmee ik deze lezing begon. Die relatieve autonomie is aan verandering onderhevig en kan empirisch en relationeel worden bepaald, in het bijzonder met betrekking tot de invloed van andere krachtige instituties, zoals de staat en de markt, die politieke en commerciële belangen inbrengen en die de sport zowel kunnen mogelijk maken als bedreigen.

Deze zes principes bieden de mogelijkheid om sportachtige activiteiten in mijn lezingencyclus te betrekken die bestonden nog voordat de term sport in Engeland was gemunt en hierop werd toegepast. Als kern van de sport beschouw ik dat mensen een inspanning aangaan in een relatief autonome wereld om een doel te realiseren dat alleen vanuit de activiteit zelf kan worden begrepen en waarbij zij, geïnspireerd door geïnstitutionaliseerde waarden, normen en conventies, voorbijgaan aan de meest efficiënte manier om dat doel te bereiken. Die relatieve autonomie is niet vanzelfsprekend, maar moet voortdurend worden gecreëerd, beschermd en soms bevochten.

Ik ben vooral geïnteresseerd in de vraag onder welke condities dergelijke activiteiten worden gerealiseerd waarbij de deelnemers opgaan in een relatief autonome wereld met eigen regels en doelen, en hoe die relatief autonome wereld en eigen logica werd beschermd danwel bedreigd wordt door externe bemoeienis, in het bijzonder vanuit de staat en de markt. Vanuit die vraag zijn periodes van opbloei en neergang van sportieve vermaken, ofwel periodes van versporting en ontsporting extra relevant. Dergelijke periodes hebben zich meermalen voorgedaan. Denk bijvoorbeeld aan de opkomst van de Olympische Spelen in de Antieke oudheid en de neergang van de spelen na het Romeinse rijk. Die vormen een interessante bron voor onderzoek.

1.6 Perspectief: multidisciplinair en lange termijn

Via deze focus wil ik een nieuw perspectief op de ontwikkeling van de sport bieden, namelijk vanuit de bevechting van haar relatieve autonomie. Dat wijkt af van het perspectief van Elias en Dunning, die de ontwikkeling van sport in verband brengen met het civilisatieproces (Elias & Dunning, 2007). Het is ook anders dan het Weberiaanse perspectief van Guttmann, die de ontwikkeling van sport in verband brengt met rationaliseringsprocessen, zoals secularisatie, egalisering, specialisatie, bureaucratisering, kwantificering (Guttmann, 2004 (oorspr. 1978)). Het verschilt eveneens van het perspectief van Stokvis, die de opkomst van de moderne sport primair verbindt met schaalvergroting en organisatievorming (Stokvis, 2010).

Deze insteek vraagt om een perspectief dat nogal ongebruikelijk is, namelijk een historisch-sociologische perspectief op de zeer lange termijn. Gelukkig heb ik een aantal inspirerende voorbeelden die mij niet doen afschrikken. Als student had ik de eer om assistent te mogen zijn van Norbert Elias, die er niet voor terugdeinsde om lijnen te trekken van het pancration in het oude Sparta tot het boksen in de moderne tijd. Mijn promotor Johan Goudsblom durfde het aan om een boek te schrijven over het leren beheersen van vuur en de betekenis die dat heeft gehad voor de geschiedenis van de mensheid (Goudsblom, 1992). Een deel van mijn werk als academicus is qua thematiek nauw verwant met dat van Guttmann, de sporthistoricus die ik zeer bewonder, al is het maar omdat hij het heeft aangedurfd een boek te schrijven met de saaie titel *Sports* en de intrigerende ondertitel *The First Five Millennia*; ondanks het feit dat dergelijke grand narratives volkomen uit de mode zijn geraakt (Guttmann, 2004). Iemand die daarvan totaal nog geen last had, was natuurlijk Johan Huizinga, die met *Homo ludens* die niet alleen een wereldwijd perspectief hanteerde, maar zelfs voorbij de mensheidsgeschiedenis durfde te gaan (Huizinga, 2008 (oorspr. 1938)). Hoewel de snowboardende kraai misschien niet onder de afbakening van mijn studie-object valt, laat de literatuur over animal play zien dat het ook toch de moeite waard is daar inspiratie op te doen.

Animal play is momenteel een *hot topic* in de biologie, ethologie en neurologie. Gordon Burghardt spreekt zelfs van een “renaissance of play studies” (Burghardt, 2014, p. 90), die volgens Sutton-Smith de literatuur over *human play* ruimschoots overtreft (Sutton-Smith, 1997, pp. 19-20). Gestimuleerd door interdisciplinair onderzoek is op dit terrein veel vooruitgang geboekt in de conceptualisering en theorie-ontwikkeling over spelgedrag en de integratie van onderzoek naar spelgedrag onder mensen en andere diersoorten. Dat heeft nieuwe inzichten opgeleverd over de variatie aan spelgedrag, de diversiteit en complexiteit van spelvormen, en ook over de voorwaarden waaronder spelgedrag zich voordoet. Dit betreft condities op zowel individueel niveau (dieren in stresssituaties spelen minder vaak), groepsniveau (dieren zetten hun hiërarchie in spel-situaties tijdelijk buiten beschouwing en reageren fel op *unfair* spelgedrag) en omgevingsniveau (dieren spelen meer als zij een surplus aan energiebronnen hebben en in een veilige omgeving verkeren waarin zij hun periode van volwassenwording kunnen rekken) (Burghardt, 2014; Schank, 2015).

Veel van deze literatuur gaat over de functies van spel bij dieren, zoals ook de functie van spel én sport voor mensen een centraal thema is in de sportsociologische literatuur. In recente overzichtswerken van de literatuur over *animal play* wordt die zoektocht losgelaten of in elk geval gespecificeerd. Het onderzoek geeft aan dat er vele functies zijn, maar dat deze even divers zijn als het spelgedrag dat in het dierenrijk wordt aangetroffen. De functies zijn steeds specifiek voor zowel het type spel als de betreffende diersoort. Verschillende gedragingen die als spelgedrag kunnen worden geclassificeerd, kunnen verschillende functies hebben. Meerdere functies kunnen zich bovendien simultaan binnen een specifieke diersoort voordoen. Een belangrijk inzicht uit deze literatuur is voorts dat de – veelzijdige, complexe en variabele – functies van spel niet los kunnen worden gezien van de sociale omgeving waarin dat spelgedrag zich voordoet. Welke condities in de sociale en fysieke omgeving bevorderen spelgedrag of verhinderen juist dat spelgedrag tot stand komt? (Pellis, Burghardt, Palagi, & Mangel, 2015). Dezelfde conclusies acht ik van toepassing op het onderzoek naar de functies van sport voor de mensensamenleving.

Ik zal de grote onderzoeksvragen die ik in de probleemstelling heb geformuleerd niet in een reeks van vier lezingen kunnen beantwoorden, maar met het hier geschetste perspectief wil ik hiertoe wel een aanzet geven. Daarbij zal ik uiteenlopende

thema's de revue laten passeren en met elkaar in verband brengen, zoals de opkomst en neergang van de amateurideologie, de verbreiding van fitness, de strijd tegen doping, de verharding van het wedstrijdvechten en de governance-problemen van sportorganisaties die zich afgezonderd wanen van de rest van de samenleving. De thema's lopen uiteen, maar hebben gemeen dat er steeds een extern belang van commerciële of politieke aard verknoopt is geraakt met een sporteigen belang, waarbij de vraag is of en hoe – ondanks of juist met die verknoping – de relatieve autonomie en het spelkarakter van sport wordt bewaakt.

1.7 Paradoxen

Daarmee kom ik terug bij de drie paradoxen waarmee ik dit hoofdstuk startte. De sportwereld heeft in de 20^e eeuw een mate van autonomie gekend die ongekend groot is vergeleken met eerdere fasen in de geschiedenis en andere maatschappelijke domeinen. Er heeft zich een speelruimte ontwikkeld waar de sport in een afgezonderde sfeer kan plaatsvinden, met een eigen regelsysteem en een eigen doel-middel rationaliteit. Hoewel die relatieve autonomie om een eigen speelruimte in te nemen een belangrijke conditie is geweest voor de grote bloei van sport in de 20^e eeuw, heeft deze in organisatorisch-bestuurlijk ook een keerzijde gehad.

Zeker in de internationaal opererende sportorganisaties is een gevoel en praktijk van "exceptionalisme" ontstaan, zoals Hans Bruyninckx het heeft verwoord: de sportwereld is in staat gesteld te functioneren volgens eigen prioriteiten (Bruyninckx, 2012). De manier waarop internationale sportfederaties omgaan met publieke instituties zou niet zou worden geaccepteerd van andere sociale activiteiten en organisaties. Diverse sportbestuurders gedragen zich alsof hun federatie en zij zelf als bestuurder buiten de wet vallen en dat zij hun eigen regels kunnen bepalen.

Ook op lager niveau kent de relatieve autonomie twee kanten van de medaille. Enerzijds krijgt een sportorganisatie op lokaal niveau de ruimte om vanuit een sportspecifieke logica eigen doelen en regels te stellen. Anderzijds vergroot dit het risico dat maatschappelijke regels worden opgerekt en dat activiteiten binnen de sport zich aan maatschappelijk toezicht onttrekken.

Tegelijkertijd is de sport in de 20^e eeuw in sterke mate vermaatschappelijkt. Zowel de sportpraktijk als het sportbestuur zijn meer verweven geraakt en afhankelijk geworden van hun omgeving, in het bijzonder van de overheid en het bedrijfsleven. De betekenis van sport voor de gezondheid, economie en maatschappelijke participatie en integratie wordt steeds meer erkend. Op tal van terreinen stimuleert de overheid sport als middel voor de oplossing van maatschappelijke vraagstukken, bijvoorbeeld via subsidies voor bewegingsstimulering onder ouderen en weerbaarheidstrainingen onder vrouwen. Deze ontwikkeling wordt ook wel aangeduid als instrumentalisering. De vermaatschappelijking van de sport brengt ook met zich mee dat problemen die voorheen als sportspecifieke aangelegenheden werden gezien nu steeds meer worden opgevat als publieke vraagstukken. Het dopinggebruik is hiervan een goed voorbeeld. Net als bij matchfixing het geval is, laat de bestrijding van het dopinggebruik tevens zien dat de verknoping van sportgerelateerde en maatschappelijke problemen zo sterk is geworden dat de sport dergelijke grote problemen zelf niet meer weet op te lossen. Een vergelijkbare ontwikkeling heeft zich voorgedaan in de relatie tussen sport en markt. De populariteitsvlucht van sport heeft haar markt- en mediawaarde sterk vergroot. De kracht van sport wordt steeds meer gezien als economische waarde en door het bedrijfsleven ingezet voor commerciële doeleinden. Tegelijkertijd kan daarmee de afhankelijkheid van de markt dusdanig toenemen dat de relatieve autonomie van de sport met haar eigen logica onder druk komt te staan.

Door de toenemende vervlechting van de sportwereld met andere maatschappelijke sferen dreigt de balans tussen sport, staat en markt – als ik het zo versimpeld mag weergeven – verstoord te raken. De sport heeft de staat en de markt nodig voor het realiseren en behouden van de eigen relatieve autonomie, maar zij vormen hiervoor tegelijkertijd een bedreiging. Instrumentalisering en commercialisering kunnen de kracht en betekenis van sport onder druk zetten wanneer logica's en belangen buiten de sport gaan bepalen hoe sport moet worden beoefend en welke functies sport moet dienen. Met die verstoorde balans worstelen veel sportorganisaties en sportbeleidsorganisaties. Hoe moeten zij omgaan met de toenemende vermaatschappelijking en de daarmee gepaard gaande instrumentalisering en commercialisering van sport? Hoe kunnen zij tegelijkertijd de relatieve autonomie van de sport en hun sportorganisatie bewaken en behouden?

Het antwoord hierop is in elk geval niet dat sportbestuurders hun ogen moeten sluiten, de samenleving de rug moeten toekeren en geen enkele inmenging van buitenaf moeten dulden. De vermaatschappelijking van de sport maakt verbinding met de buitenwereld en samenwerking met overheid en bedrijfsleven noodzakelijk, maar wel vanuit zelfbewustzijn over de eigen

logica van de sport en hoe de kracht daarvan optimaal kan worden benut en uitgebouwd. Dat vraagt om zelfbewuste, krachtige bestuurders die zich open durven op te stellen, die transparantie, controle en toezicht aanmoedigen, die de sport durven te verbinden met de buitenwereld en die tegelijkertijd sterk genoeg zijn om instrumentalisering en commercialisering een halt toe te roepen waar de eigenheid van de sport op het spel komt te staan. Sport staat in beginsel voor positieve effecten, maar als de sport ondergeschikt wordt gemaakt aan maatschappelijke doelen buiten de sport, kan zij zowel haar interne kracht als externe werking verliezen. (van Bottenburg & Schuyt, 1996, p. 79).

wordt die zoektocht losgelaten of in elk geval gespecificeerd. Het onderzoek geeft aan dat er vele functies zijn, maar dat deze even divers zijn als het spelgedrag dat in het dierenrijk wordt aangetroffen. De functies zijn steeds specifiek voor zowel het type spel als de betreffende diersoort. Verschillende gedragingen die als spelgedrag kunnen worden geclassificeerd, kunnen verschillende functies hebben. Meerdere functies kunnen zich bovendien simultaan binnen een specifieke diersoort voordoen. Een belangrijk inzicht uit deze literatuur is voorts dat de – veelzijdige, complexe en variabele – functies van spel niet los kunnen worden gezien van de sociale omgeving waarin dat spelgedrag zich voordoet. Welke condities in de sociale en fysieke omgeving bevorderen spelgedrag of verhinderen juist dat spelgedrag tot stand komt? (Pellis, Burghardt, Palagi, & Mangel, 2015). Dezelfde conclusies acht ik van toepassing op het onderzoek naar de functies van sport voor de mensensamenleving.

Ik zal de grote onderzoeksvragen die ik in de probleemstelling heb geformuleerd niet in een reeks van vier colleges kunnen beantwoorden. Maar met het hier geschetste perspectief wil ik hiertoe wel een aanzet geven. Daarbij zal ik uiteenlopende thema's de revue laten passeren en met elkaar in verband brengen, zoals de opkomst en neergang van de amateurideologie, de verbreiding van fitness, de strijd tegen doping, de verharding van het wedstrijdvechten en de governance-problemen van sportorganisaties die zich afgezonderd wanen van de rest van de samenleving. De thema's lopen uiteen, maar hebben gemeen dat er steeds een extern belang van commerciële of politieke aard verknoopt is geraakt met een sporteigen belang, waarbij de vraag is of en hoe – ondanks of juist met die verknoping – de relatieve autonomie en het spelkarakter van sport wordt bewaakt.

2 VERSPORTING EN ONTSPORTING: OVER DE VOORWAARDEN VAN SPORT ALS RELATIEF AUTZONOME ACTIVITEIT

Tweede college in het kader van de Francqui-leerstoel
Vrije Universiteit Brussel, 9 mei 2017

Sport is een sterk gedifferentieerd verschijnsel dat in de loop der tijd voortdurend is veranderd, net als de betekenissen die mensen hieraan hebben toegekend. Dat heeft geleid tot een sportbegrip waarvan het onduidelijk is of activiteiten uit vroegere culturen die al bestonden voordat de term sport was gemunt hieronder vallen, en indien ja, voor welke activiteiten dat wel en niet gold. Het heeft bovendien geleid tot een sportbegrip waarvan niet één aspect als dé kern kan worden aangewezen die alle activiteiten gemeenschappelijk hebben. Als we spreken van topsport, loopsport, fitnesssport, wintersport, denksport, schaaksport, paardensport en hondensport, gaat het niet per se om activiteiten met een gereguleerd karakter, fysiek karakter of wedstrijd karakter. Sport heeft betrekking op een grote variatie aan activiteiten: van kinderen op een trapveldje tot topspelers op een kampioenschap; van hardlopers die deelnemen aan een loopevenement tot degenen die op de loopband hun conditie verbeteren; van schakers die van denken een sport maken tot bodybuilders die hun lichaam stileren; van snowboarders die freestyle kunsten vertonen tot snowboarders die met vrienden off-piste hun eigen weg kiezen. Voor al deze activiteiten is de term sport in het dagelijks spraakgebruik in zwang geraakt.

Een dergelijk veranderend verschijnsel kan niet worden vastgelegd met behulp van een definitie die een kern probeert vast te leggen die niet meevertaart met het verschijnsel zelf. “Definieerbaar is nur das, was keine Geschichte hat”, stelde Friedrich Nietzsche reeds (Nietzsche, 1892, p. 71). We hebben dan ook geen statisch begrip nodig dat de kenmerken van sport vastlegt die voor alle activiteiten moeten gelden – zowel in de hedendaagse samenleving als in vroegere samenlevingen – maar een ontwikkelingsgericht begrip dat een proces, ontwikkeling, beweging aangeeft. Niet sport, maar ‘het tot sport worden’ of – anders en beter geformuleerd – het ‘meer als sport benoemd en gezien worden’. In de sportwetenschappelijke literatuur zijn hiervoor een aantal verwante termen voorhanden, namelijk sportisering en versporting. Als iets meer sport kan worden, dan moet zich ook de tegenovergestelde ontwikkeling kunnen voordoen en worden benoemd. Inderdaad zijn ook daarvoor concepten ontwikkeld in de literatuur: namelijk de-sportisering en ontsporting.

In dit hoofdstuk diep ik deze begrippenparen (sportisering en de-sportisering en versporting en ontsporting) verder uit. Ook zal ik deze begrippen gebruiken om na te gaan wanneer en onder welke condities zich processen van sportisering en de-sportisering en versporting en ontsporting hebben voorgedaan. Daarbij zal ik opnieuw een hoofdwerk uit de sportwetenschappelijke literatuur centraal stellen. Waar *Homo ludens* van Johan Huizinga het aangrijpingspunt van mijn eerste analyse was in is het tweede hoofdstuk geïnspireerd door *Quest for Excitement. Sport and Leisure in the Civilising Process* van de sociologen Norbert Elias en Eric Dunning (in het Nederlands vertaald onder de titel *Sport en Spanning. De zoektocht naar sensatie in de vrijetijd*) (Elias & Dunning, 2007).

2.1 Institutionalisering

Om de richting van processen van sportisering en de-sportisering en versporting en ontsporting te bepalen, heb ik op grond van filosofische en sociologische literatuur verschillende principes van sport benoemd. Op grond hiervan versta ik onder een sportactiviteit ‘een inspanning van mensen via welke een overwinning op jezelf, op anderen of op de elementen wordt ervaren of kan worden ervaren, waarbij de deelnemers en andere betrokkenen zich laten inspireren door geïnstitutionaliseerde regels, waarden, normen, tradities of conventies die relatief autonoom van andere sferen worden nagevolgd en nageleefd en als richtinggevend worden beschouwd voor de wijze van beoefening; en door een interne logica die eruit bestaat dat er een doel wordt gesteld dat alleen vanuit de activiteit zelf kan worden begrepen en dat moet worden nagestreefd door bewust af te zien van de inzet van meer efficiënte middelen waarin de grondregels niet voorzien’.

Voor een goed begrip van deze omschrijving is het essentieel om stil te staan bij de betekenis van het begrip institutionalisering. Juist dit aspect maakt namelijk dat sport kan worden gezien als een menselijke activiteit en geen dierlijke activiteit,

zoals spel. Op youtube, twitter, instagram en andere social media circuleren diverse filmpjes van dieren die bewust gebruik maken van een object om genoeg te beleven aan wat mensen snow- en skateboarden noemen. In het eerste hoofdstuk verwees ik naar een filmpje van een kraai die – bewust en louter voor zijn plezier – met zijn bek een papiertje onder zijn poten plaatst om over een besneeuwd dak naar beneden te roetsjen. Een ander filmpje laat zien hoe een hond – eveneens bewust en voor eigen genot – met zijn poten een skateboard snelheid geeft om zich vervolgens hierop te laten voortrijden tussen andere skateboarders³. Deze activiteiten zijn goeddeels te vergelijken met snow- en skateboarden door mensen, maar er is een belangrijk verschil: dieren richten zich niet op geïnstitutionaliseerde regels, zoals mensen wel doen. Het is dit geïnstitutionaliseerde karakter dat sport door mensen onderscheidt van spel door dieren.

Hierbij wil ik benadrukken dat institutionalisering niet gelijk staat aan organisatievorming. Door in de omschrijving van sport gebruik te maken van het begrip institutionalisering wordt het juist mogelijk te spreken van sportbeoefening voor activiteiten die buiten een organisatorisch kader plaatsvinden. Institutionalisering is niet afgeleid van instituut (*institute*) maar institutie (*institution*). An *institute* staat voor een organisatie; an *institution* daarentegen staat voor de formele en informele regels die ons gedrag in meerdere of mindere mate reguleren. Een voorbeeld is de handdruk. Een vanzelfsprekende handeling (*taken for granted*) die een gedeelde en wijdverspreide betekenis en richting geeft aan sociale interactie. Andere voorbeelden zijn het huwelijk, het koningshuis, maar ook formele regels zoals rechts rijden, niet roken, en dergelijke.

Kenmerkend voor dergelijke instituties is dat het gaat om gedrag dat vanzelfsprekend is geworden. Ieder menselijk gedrag kan voorwerp zijn van dergelijke gewoontevorming. Als het zich herhaalt, wordt het tot een patroon dat als zodanig wordt herken en navolging bevordert. Daarmee zijn instituties enerzijds faciliterend (*enabling*): het geeft richting aan gedrag en maakt dat gedrag ook gemakkelijker te begrijpen, voorzien en voorspellen. Dat vergemakkelijkt sociale interactie. Anderzijds zijn instituties beperkend (*constraining*): want wie zich niet aan gewoontevorming houdt en formele of informele regels overtreedt, kan rekening op afkeuring, ophef, sancties, uitsluiting of kosten. Wij kunnen niet vrij kiezen uit gewoontes, sociale normen, wettelijke procedures. Wij kunnen niet de ene dag rechts en de andere dag links gaan rijden. Wij kunnen ons niet onttrekken aan het betalen van belasting. Ook kunnen wij niet gaan telefoneren tijdens een film in een bioscoop. Althans, niet zonder dat dit tot ongelukken, sancties, boetes, afkeuring of reprimandes zal leiden. Er zijn sociale regels die ons gedrag beïnvloeden. Continu; vaak zonder dat wij er erg in hebben.

Het gaat bij instituties altijd om gedrag met gedeelde en overdragen betekenissen. Dit is prachtig beschreven door Peter Berger en Thomas Luckmann in hun onvolprezen boek *The Social Construction of Reality*. Stel dat twee personen uit totaal verschillende werelden met elkaar in contact komen en bijvoorbeeld gaan samenwonen. In de interactie die zij met elkaar ontwikkelen zullen vrij snel allerlei gewoontes ontstaan. A ziet B bijvoorbeeld koken, kent motieven aan B's handelingen toe, ziet dat die handelingen zich herhalen en gaat hierin bepaalde patronen herkennen. "Kijk, daar doet hij het weer". Tegelijkertijd doet B dit ook met A. Langzaam ontstaat hieruit ook gedrag dat beiden delen. Het "kijk, daar doet hij het weer", wordt "hé, daar gaan we weer". Er ontstaat gewoontegedrag dat als vanzelfsprekend wordt aangenomen. Stel dat opnieuw andere mensen in het huis komen wonen. De geïnstitutionaliseerde wereld die A en B hebben ontwikkeld, wordt nu overgedragen op die anderen. Wat ad hoc gedrag was van twee individuen, wordt nu een historische institutie. Eerst is het: "kijk, zo doen we dat" en langzaam kan dat zich voor nieuwkomers in het huis ontwikkelen tot een "kijk, zo hoort het". De informele regels krijgen dan een werkelijkheid in zichzelf, iets dat vanuit een bestaande situatie door gevestigden wordt opgelegd aan nieuwkomers. Het gewoontegedrag krijgt een objectiviteit die het voorheen niet had en waarvan een bepaalde dwang uitgaat. Als de gevestigden de woning hebben verlaten en er alleen nog maar nieuwkomers zijn, kan dit geïnstitutionaliseerde gedrag voortbestaan zonder dat iemand nog precies weet waar dit gedrag op is gebaseerd en vandaan komt (Berger & Luckmann, 1966, pp. 53-67).

Hetzelfde geldt voor bijvoorbeeld als wij gaan hardlopen in het bos. Dat het lijkt alsof dat een ongereguleerde handeling is, laat zien hoezeer dit gedrag geïnstitutionaliseerd is geraakt. We realiseren ons niet meer dat ons hardlooptegedrag niet een willekeurige, zelfbedachte, individuele handeling is, maar een typisch voorbeeld van historisch geïnstitutionaliseerd gedrag met een specifieke gedeelde betekenis voor mensen in hedendaagse samenlevingen. Het is zelfs nog maar een halve eeuw geleden dat mensen het niet in hun hoofd haalden om een korte broek en mouwloos hemdje aan te trekken om op straat of door het bos te gaan hardlopen. Dat werd volstrekt ongepast bevonden, zeker voor vrouwen. Hardlopen werd hoogstens gedaan in een sportclub, tijdens een training of wedstrijd, of op school, maar niet als volwassene in het openbaar. Hardlopen als een alledaagse activiteit in het openbaar is pas vanaf de jaren zestig gewoon geworden; en dan eerst in de grote, vooruitstrevende steden van de meest welvarende landen (Stokvis & van Hilvoorde, 2008).

3 Sportsbible. (2017, 22 november). A dog just turned up at my local park on a skateboard (post). Retrieved from <https://instagram.com/p/BbyxCKvNUHl/>

In de film *Un ragazzo di Calabria*, een jongen van Calabrië, van Luigi Comencini, komt dit prachtig naar voren. De film handelt over een arme jongen op het Italiaanse platteland omstreeks 1965, toen het leven nog betrekkelijk simpel was. De jongen gaat hardlopen en ontmoet enorm veel verzet en weerstand bij zijn familie. Hardlopen, dat doe je niet. Dat is een verspillig van energie, terwijl je die energie juist zo hard nodig hebt; zeker in het harde plattelandsleven. "Rennen is voor gekken", zegt zijn vader in de film. De uitvinder van de Cooper-test, Kenneth Cooper, raadde degenen die zich geneerden om in het openbaar hard te lopen aan te gaan wandelen. Eén van de eerste propagandisten van het hardlopen, George Sheehan, begon op 45-jarige leeftijd in zijn tuin te oefenen omdat hij zich ervoor schaamde als oudere man op de openbare weg te rennen. Toen hij besloot toch de weg op te zoeken, werd hij uitgelachen, nagehoed en voor gek verklaard. Die sociale afkeuring viel vrouwen nog veel sterker ten deel. Joan Benoit, de winnares van de eerste marathon voor vrouwen op de OS zei eens: "Toen ik begon met hardlopen voelde ik me zo opgelaten dat ik ging wandelen als er auto's langskwamen. Ik deed net of ik naar de bloemen aan het kijken was" (Stokvis & van Hilvoorde, 2008, pp. 190-193).

Dat wij tegenwoordig zonder nadenken en zonder ons raar te voelen onze hardloopschoenen aantrekken en over straat of in het bos gaan rennen, is historisch gezien dan ook bijzonder. Nog opmerkelijker is dat we ons niet meer realiseren hoe markant dat eigenlijk is en hoe we ons met dit gedrag dus voegen naar een institutie. Daarmee is hardlopen op straat, in een park of in het bos een mooi voorbeeld van geïnstitutionaliseerd gedrag waarin wij ons voegen naar impliciete doelen, regels en conventies van het hardlopen; zodanig verinnerlijkt dat de onderliggende, gedeelde betekenissen niet meer worden herkend. Wat eeuwen *not done* was – namelijk: rennen terwijl je geen haast hebt (Kaschuba, 1989, p. 154), – is binnen vijftig jaar gewoontegedrag geworden, waarin wij ons kleden zoals andere hardlopers zich kleden ("zo doen wij dat") en het heel gewoon vinden dat we over straat of in het bos ons hardlopend inspannen in plaats van deze energie te bewaren voor nuttiger doeleinden.

Het gaat hierbij niet om hardlopen, omdat de trein bijna vertrekt. We lopen hard om het hardlopen zelf, met een doel dat eigen is aan deze activiteit en we besluiten de afstand niet af te leggen per fiets of auto. We richten ons daarbij naar de wijze waarop anderen hardlopen, met min of meer dezelfde kleding, een sport-bh, een polyester shirt, en al dan niet een app die de afstand en tijd registreert, of hartslagmeter. Hardlopen in de openbare ruimte zonder wedstrijd is geen activiteit van een geïsoleerd individu dat losstaat van sociale conventies. Het is vol van gedeelde betekenissen die echter alleen worden gedeeld door mannen en vrouwen in de periode na 1970 en door niemand eerder in de mensheidsgeschiedenis. Ook voor hardlopen geldt dan ook dat er sprake is van een inspanning waarmee je je verbindt met een relatief autonome wereld om een doel te bereiken dat alleen vanuit de activiteit zelf kan worden begrepen (waarom ga je vijf kilometer door het bos hardlopen?), en waarbij je voorbijgaat aan efficiëntere manieren om dat doel te bereiken, geïnspireerd door geïnstitutionaliseerde – dat wil dus zeggen: gedeelde en overgedragen – waarden, normen en conventies.

2.2 Continuïteit of discontinuïteit?

Het geïnstitutionaliseerde karakter van sportpraktijken maakt het ingewikkeld om op basis van een beperkt aantal bronnen te bepalen of volken in vroegere samenlevingen eveneens sport beoefenden. Archeologische evidentie laat een veelheid aan fysieke activiteiten zien, maar het blijft gissen naar de precieze aard en betekenis ervan. Of een afbeelding met een speerwerper wijst op een jager, krijger of atleet, hangt af van de sociale definitie van de situatie, de betekenis die de betreffende actoren aan hun handeling gaven, en de informele en formele regels die zij daarbij hanteerden (Guttmann, 2004, p. 15). Soms is dat lang niet altijd duidelijk, zoals bij afbeeldingen uit de Sumerische stadstaten. De overvloedige bronnen die de farao's van het oude Egypte hebben nagelaten, geven veel meer bewijs dat er sprake was van speerwedstrijden die je – met het gevaar van anachronisme – met terugwerkende kracht sport zou kunnen noemen (Crowther, 2007; Guttmann, 2004; Mandell, 1984).

Nog duidelijker is dit met betrekking tot de Griekse oudheid. De vroegste bronnen die informatie geven over activiteiten die wij tegenwoordig met het begrip sport zouden kenschetsen, zijn te vinden in de Ilias en Odyssee, die weliswaar een episch dichtwerk zijn, maar ook een beeld schetsen van de wereld rond de achtste eeuw voor Christus (Finley, 2002 (oorspr. 1954)). Zo beschrijft Homerus in boek XXIII van de Ilias diverse wedstrijden die werden gehouden rond de lijkverbranding van Patroklos, de beste vriend van Achilles, die de dood vond in de strijd tegen de Trojanen. Het verhaal vertelt van wedstrijden in boksen, worstelen, hardlopen, discuswerpen, boogschieten en speerwerpen. Het paardenrennen wordt als volgt beschreven:

"Zij stelden zich op naast elkaar en Achilles wees hun de eindpaal in de effen vlakte. Daar beval hij de edel Pheunix, de die naar van zijn vader, plaats te nemen als opzichter, om de banen te tellen en naar waarheid te melden. Nu legden zij allen de

zweep over de paarden, sloegen hen met de leidsels, schreeuwden hen felle kreten toe. (...) Vast stonden de menners, met kloppend hart, naar de overwinning verlangend. (...) De Grieken zaten in een kring naar de paarden te kijken, die voortvlogen in een wolk van stof door de vlakke. (...) [Diomedes] rende voort en hoog heffend de zweep sloeg hij voortdurend de paarden, die hoog opspringend stoven over de baan. (...) Het voortijlend span bracht hij tot staan in de kring; het zweet droop van de nekken en borsten der paarden op de grond. Zelf sprong hij van de blinkende wagen en zette de rijzweep tegen het juk (...) en nam vlug de prijs in ontvangst, en gaf aan zijn vrienden die mee, de vrouw en de ketel van oren voorzien.” (Homerus, 1982, pp. 353-356)

Afgezien van de prijs – een vrouw en een ketel – heeft deze omschrijving veel weg van wat wij als sport beschouwen. Dit groeide in de eeuwen die volgden in Griekenland uit tot een brede traditie waarvan de vierjaarlijkse Olympische Spelen van Olympia het hoogtepunt waren. Daarnaast waren er ook nog omvangrijke spelen in Delphi, Corinthië en Nemea en honderden lokale festivals. Iedere zichzelf respecterende stadstaat beschikte over bepaalde faciliteiten, gymnasia's en paleastras, voor de training van atleten.

De eerste Spelen vonden vermoedelijk plaats in 776 voor Christus; de laatste waarschijnlijk bijna 1100 jaar later toen het Griekse en latere Romeinse rijk gedesintegreerd was geraakt. Aan de Spelen namen Grieken uit geheel Hellas deel, zodat het kan worden gezien als een viering van Hellenistische eenheid ondanks de vrijwel continue staat van oorlog waarin de Griekse stadstaten met elkaar waren. Alle sporten die op het programma van de Spelen stonden werden al in Homerus genoemd: paardenrennen, boksen, hardlopen, worstelen, discuswerpen; twee andere disciplines, pancration en pentathlon, werden later aan het programma toegevoegd. Er werden geen pogingen gedaan om de tijd te bepalen, de afstanden te meten, het gewicht van de discus te standaardiseren, of vergelijkingen te trekken met eerdere sportprestaties. Het ging erom op het betreffende kampioenschap de beste te zijn (Sansone, 1992; Guttmann, 2004).

Deze Griekse traditie staat sterk op ons netvlies, deels vanwege de vele schriftelijke en materiële bronnen die een beeld geven van de wedstrijden en deelnemende atleten; deels vanwege de parallelle met de moderne Olympische Spelen die zijn geënt op de klassieke Spelen en in onze tijd een weerspiegeling op wereldschaal zijn van wat in het oude Hellas op regionaal gebied werd georganiseerd. Dit kan de indruk wekken dat de oude Grieken een rijke atletische traditie hadden en dat vervolgens een lange periode intrad zonder enige sportbeoefening tot de sport in de moderne tijd weer werd ontdekt. Sporthistorisch onderzoek laat zien dat dat onjuist is. Uit alle delen van de wereld zijn bronnen gevonden die erop wijzen dat sportachtige vermaken ook in eerdere en latere culturen voorkwamen, zij het dat die overal en over de tijd andere vormen aannamen. De Etrusken en Romeinen ontwikkelden Gladiatorenwedstrijden. Uit het oude China en Japan zijn wedstrijden bekend in uiteenlopende activiteiten, zoals boogschieten, krijgskunst, balspelen en racketspelen. Hetzelfde – zij het in minder grote verscheidenheid – geldt voor tribale culturen, zoals inheemse volkeren uit Amerika en Afrika (Crowther, 2007; Mandell, 1984; Guttmann, 2004).

In Europa kwamen in de periode van de middeleeuwen tot de moderne tijd eveneens talloze vermaken voor met een wedstrijd karakter. Vanaf de 16^e eeuw werd hierin een onderscheid gemaakt tussen elitevermaken en volksvermaken. Dit hing samen met de opkomst van de eerste nationale staten, waar zich een nationale elite ontwikkelde rond de koninklijke hoven met eigen culturele opvattingen en verfijnde omgangsvormen (Stokvis, 2010, p. 20). Deze nationale elites probeerden de ruwheid van volksvermaken in te tomen en cultiveerden meer beschaafd geachte vermaken zoals schermen, boogschieten, schaken, paardrijden, jeu de paume. Onder het volk bleven lange tijd andere vermaken populair, zoals vuistvechten, balspelen, kaatsen, kegelen, beugelen, worstelen, schaatsen, en dierkwellende vermaken, zoals hanenvechten, katteknuppelen, beerbijten.

Een theoretisch lastige vraag is hoe deze activiteiten met een wedstrijd karakter zich verhouden tot de moderne sport. Zijn de sporten die wij tegenwoordig kennen op één lijn te plaatsen met deze eerdere activiteiten? Gaat het om allerlei variaties op één thema? Of is de moderne sport die wij tegenwoordig kennen van een fundamenteel ander karakter en is het begrip sport, dat in Engeland als verzamelnaam voor deze activiteiten is ontstaan en vervolgens vanaf de 19e eeuw wereldwijd is overgenomen, eigenlijk niet van toepassing op de wedstrijden die in eerdere culturen voorkwamen? Kortom, is er sprake van continuïteit of discontinuïteit? Van graduele verandering of een paradigmatische breuk? Er bestaan twee stromingen in de wetenschappelijke literatuur ten aanzien van deze vraag.

Een eerste stroming gaat ervan uit dat sport onder invloed van de veranderende sociaal-historische en culturele context weliswaar voortdurend is aangepast waardoor nieuwe variaties zijn ontstaan, maar dat er, in essentie, toch sprake is van een gemeenschappelijk een universeel menselijk verschijnsel. Dit beeld is vooral te vinden bij classici en niet-westerse sporthisto-

rici. De classicus David Sansone stelt bijvoorbeeld in zijn boek *Greek Athletics and the Genesis of Sport*: “there is no essential difference between modern sport and the sport of other and earlier societies” (Sansone, 1992, p. 6).

Met die stellingname verzet hij zich in zijn boek expliciet tegen twee klassieke sporthistorische werken, namelijk Allen Guttmann's *From Ritual to Record* en David Mandell's *Sport: A Cultural History*. Zij vertegenwoordigen een tweede stroming, die ervan uitgaat dat de moderne sport een innovatie is uit de zeventiende eeuw en vanuit Engeland over de wereld is verspreid. Zo stelt Mandell: “Few historians have noticed that modern sport has characteristics that are distinctive. (...) Most of the sports of our time share characteristics that are particular of our age and did not exist before” (Mandell, 1984, pp. XV, XX). Guttmann spreekt in dat opzicht van “a paradigm shift”: een transitie van traditionele naar moderne sporten (Guttmann, 2004, p. 68).

Sterk geïnspireerd door de Duitse socioloog Max Weber illustreert Guttmann deze transitie aan de hand van zeven karakteristieken. Ten eerste is de moderne sport geseculariseerd, terwijl zij in eerdere samenlevingen onderdeel waren van religieuze culten, waarbij de religieuze betekenissen sportieve waarden als spel, competitie overheersten. Ten tweede veronderstelt de sport gelijkheid; gelijkheid van kansen om mee te doen, en gelijkheid van condities om te winnen, terwijl in de traditionele sport allerlei politieke en sociale waarden meewogen in de vraag wie mocht deelnemen en wie tot winnaar werd uitgeroepen. Een derde karakteristiek dat de moderne sport onderscheidt van traditionele sport is specialisatie en in het verlengde hiervan professionalisering. Ten vierde onderscheidt moderne sport zich door rationalisering. Zij zijn georganiseerd, gereguleerd, kennen handleidingen, wetenschappelijk onderbouwde trainingen, etc. Dit is ten vijfde gepaard gegaan met bureaucratisering en globalisering, waardoor wereldwijd toezicht kan worden gehouden op de regelgeving, kampioenschappen, enzovoort. Een zesde kenmerk dat Guttmann noemt is de kwantificering. Alles in de moderne sport wordt geteld en gemeten. Dit kenmerk hangt tevens samen met het zevende en laatste kenmerk dat hij noemt, namelijk de obsessie met records. De Grieken kenden geen woord voor ‘record’. Als zelfstandig naamwoord is het zelfs pas in 1880 voor het eerst gebruikt. Een typisch product van de moderne sport dus (Guttmann, 2004 (oorspr. 1978)).

Het unieke van de moderne sport is volgens Guttmann niet dat deze kenmerken in eerdere samenlevingen ontbraken, maar dat al deze kenmerken in de loop der tijd zijn aangescherpt en in de moderne sport allen samenkomen terwijl dat in eerdere samenlevingen niet het geval is geweest. Hoewel hier volgens Guttmann sprake is van paradigmaverschuiving, opent hij zijn boek *Sports. The First Five Millennia* met het statement: “Sports are a human universal, appearing in every culture, past and present.” Dat doet hij echter vanuit de aanname dat de structurele kenmerken van moderne sporten fundamenteel verschillen van die van voormoderne sporten, en dat voormoderne sporten ofwel die kenmerken hebben overgenomen ofwel zijn gemarginaliseerd. Dit brengt hij in verband met de ontwikkeling die Elias het civilisatieproces heeft genoemd (Elias, 1982 (oorspr. 1939)).

2.3 Sportisering en de-sportisering

Elias gaat zelf een stap verder dan Mandell en Guttmann en vermijdt het woord sport in relatie tot eerdere samenlevingen. In een essay over de oorsprong van sport als sociologisch probleem gaat hij uitgebreid in op de wedstrijdspelen in de Griekse oudheid, maar hij gebruikt het woord sport daar niet voor. Evenals het woord industrie heeft sport zowel een ruimere als een engere betekenis, stelt hij. In ruimere zin verwijst het sport naar wedstrijdspelen en lichamelijke oefening in alle samenlevingen. In engere zin verwijst het naar specifieke wedstrijdspelen die in Engeland zijn oorsprong vond en zich vandaar uit naar andere landen heeft verbreid. Dat proces in engere zin noemt Elias sportisering. Dat is een lelijk woord, maar het voordeel hiervan is dat sport niet tegenover niet-sport wordt geplaatst, maar het proces benoemt hoe activiteiten tot moderne sport (in enge zin dus) worden (Elias, 1971; Elias & Dunning, 2007).

Zoals we ons bij het gebruik van het begrip industrie bewust moeten zijn van het feit dat dit begrip samenhangt met het industrialiseringsproces dat zich in de 19^e eeuw heeft voltrokken en dat we het woord ‘industrie’ dus niet zomaar moeten toepassen op eerdere structuren van productie en arbeid. Zo moeten we ons ook bij het gebruik van het begrip sport bewust zijn van het sportiseringsproces dat zich in dezelfde historische periode heeft voltrokken. De moderne sport verschilt fundamenteel van de wedstrijdspelen van voorheen; er worden en werden weliswaar in vele samenlevingen van de wereld wedstrijden gespeeld, maar de eigenschappen van de wedstrijden die we (tegenwoordig) sport noemen, zijn volgens Elias slechts voor de ontwikkeling van moderne samenlevingen kenmerkend. Sport in die engere zin is iets betrekkelijk recents en nieuws. In lijn hiermee spreekt Elias niet van sporten in vroegere samenlevingen, maar van wedstrijdspelen of vermaaksvormen op het voorsportieve niveau (Elias & Dunning, 2007).

Zelf heb ik in het verlengde van Elias in mijn proefschrift (van Bottenburg, 1994) consequent gesproken van moderne sporten en vroegere sportachtige vermaken, maar ik zie tegenwoordig redenen om dit theoretisch anders te benaderen. Wel vind ik het begrip sportisering een interessant theoretisch begrip dat kan helpen om grip te krijgen op nieuwe ontwikkelingen die zich in de sport voordoen. Ik zal daarom eerst toelichten wat Elias met dit begrip bedoelde. Vervolgens zal ik stilstaan bij de vraag hoe dit begrip zich verhoudt tot de begrippen versporting en ontsporting, die sinds de jaren 1990 veelvuldig worden gebruikt om ontwikkelingen in de sport te typeren, terwijl zij niet op dezelfde trends duiden.

Sportisering ziet Elias als een onderdeel van het bredere civilisatieproces dat hij in zijn magnus opus heeft beschreven (Elias, 1982 (oorspr. 1939)). Hierin toont Elias aan dat de standaarden van gedrag en gevoel, dus zoals men zich behoort te gedragen, vanaf de 16e eeuw in een bepaalde richting zijn veranderd. De mensen werden gevoeliger voor geweld, gingen meer rekening houden met elkaar, en lieten hun emoties minder gemakkelijk in het openbaar gaan. In het verlengde hiervan werden ook striktere regels opgesteld om allerlei wedstrijdspelen strikter te reguleren en minder gewelddadig te maken. Zo is bijvoorbeeld de bokssport uit vroegere vormen van vuistvechten ontstaan doordat het boksen aan regels werd gebonden; met handschoenen, gewichtsklassen, rondes van drie minuten, een scheidsrechter, jurypunten et cetera. Daarmee werd vuistvechten ontwikkeld tot de bokssport die wereldwijd verspreid is geraakt (Sheard, 1992).

Dit sportiseringsproces heeft zich ook ten aanzien van talloze andere wedstrijdspelen voorgedaan en heeft het mogelijk gemaakt dat vele gesportiseerde wedstrijdspelen wereldwijd verspreid zijn geraakt. De drijvende factor hierachter was de vorming van eerst lokale clubs en later nationale en internationale bonden. Deze organisatievorming zorgde voor striktere regulering en standaardisering waardoor beoefening van de betreffende sporten in korte tijd zelfs op wereldschaal mogelijk en vergelijkbaar werd. Zoals bekend deed deze ontwikkeling zich als eerste voor in Engeland en het is niet voor niets dat zich hier, zoals Elias aantoont, ook als eerste het proces van industrialisering en parlementarisering voordeed. De opkomst van het parlement – waar geschillen niet met het zwaard maar met argumenten worden uitgevochten en waar je je emoties moet zien te beheersen, ook al sta je tegenover je tegenstanders – is volgens hem nauw verwant met de opkomst van de sport. Deze ontwikkeling werd gedragen door dezelfde bovenlaag in de Engelse samenleving, tegen de achtergrond van dezelfde bredere moderniseringsprocessen die zich in Engeland van de 18e eeuw voltrokken (Elias & Dunning, 2007).

Voor moderne samenlevingen waarin steeds meer wordt geëist dat mensen hun stemmingen en driften in bedwang houden en hun affecten en emoties beheersen, was de sport volgens Elias een uitkomst. De sport biedt een van de weinige enclaves waar opwinding wordt gestimuleerd en emoties vrijelijk getoond kunnen en mogen worden. Sportwedstrijden bieden volgens zijn theorie denkbeeldige situaties om een soort opwinding op te wekken (een strijd tussen twee personen of teams) die een imitatie vormt van de opwinding en stress in het werkelijke leven, maar zonder de daarmee gepaard gaande gevaren en risico's. In de sport worden dus spanningen gecreëerd in een imaginaire situatie. Die mimetische spanningen kunnen volgens Elias dienen als tegengif tegen stress die voortkomt uit de noodzaak tot voortdurende zelfbeheersing.

In de oude Griekse Spelen was daarvan geen sprake. Het toegestane geweldsniveau in een pankrationwedstrijd en de reacties van de omstanders, was onvergelijkbaar met wat in het vrije worstelen en de Ultimate Fighting Championships (UFC) in onze samenleving als geoorloofd wordt beschouwd. Zo won Leontiskos van Messana twee keer de Olympische lauwerkrans door de tegenstander de vinger te breken. Arrachion van Philigalia werd bij zijn poiging een derde lauwerkrans te winnen gedood, maar wist in zijn laatste wedstrijd de tenen van de tegenstander te breken en werd postuum tot overwinnaar uitgeroepen (Elias & Dunning, 2007, pp. 187-188). Elias beschrijft eveneens vuistvechten waarin een van de tegenstanders door de knieën gaat en door zijn vrienden worden weggesleept, "uitbrakend het dikke bloed, het hoofd hangend op zij, geheel buiten westen" (Homerus, 1982, p. 361). In de Odyssee slaat Odysseus zijn tegenstander de botten naar binnen "zodat hem meteen het purperen bloed in de mond kwam. Kermend viel hij in het stof en klappertandend spartelde hij met zijn hielen tegen de grond. De edele vrijers zwaaiden de handen omhoog en bestieven het van de lach" (Homerus, 1982, p. 599).

Volgens Philostratos zagen de Grieken de wedstrijdspelen als een oefening voor de oorlog en de oorlog als een oefening voor de wedstrijdspelen. De sport had nog niet de relatieve autonomie van onze tijd om een doel in zichzelf te zijn. Strijden gingen om het tonen van krijgersdeugden. Opgeven of verliezen was eerloos en smadelijk. Dat paste bij de Griekse samenlevingsstructuur en -cultuur. Zwakke baby's liet men doodgaan. Gehandicapten hadden geen kans om te overleven. Vrouwen golden als prijzen van wedstrijden. De moderne sport waarin het geweld juist wordt gereguleerd en die zodanig worden georganiseerd dat spanningen zowel worden gecreëerd als beheerst, was in die samenleving volgens Elias onbestaanbaar. De moderne sport is zodanig georganiseerd dat sport een aangename spanning teweeg kan brengen waardoor mensen als

deelnemer en toeschouwers in staat worden gesteld om hun gevoelens meer de vrije loop te laten dan in het dagelijks leven mogelijk is. Daarmee loopt sport tegelijkertijd een risico, want het gaat in sport om strijd van mensen tegen mensen, waarin de echte strijd gemakkelijk kan opblazen. Emoties krijgen meer vrij spel, met het gevaar dat de emoties te hoog opblazen en dat de mimetische strijd, het denkbeeldige gevecht, een echt gevecht wordt.

Dat wijst op een van de kernproblemen van veel sportorganisaties tegenwoordig: hoe kunnen zij hun sport zodanig inrichten dat twee tegenstrijdige functies met elkaar worden verzoend: enerzijds het op plezierige wijze versoepelen van de beheersing van menselijke gevoelens en het teweegbrengen van aangename opwindende; anderzijds ervoor zorgen dat de plezierige versoepeling van emotiebeheersing onder controle blijft. Er liggen continu twee problemen op de loer bij iedere sport: verveling en geweld. Te snelle overwinningen moeten worden vermeden, telkens terugkerende patstellingen eveneens. Kortom, sportisering is het proces waarin organisaties ontstaan en aan macht winnen om de regels van wedstrijden preciezer, strikter en explicieter te formuleren en te standaardiseren en aan de hand daarvan kampioenschappen te organiseren, records bij te houden, toezicht op naleving te organiseren en waar nodig te sanctioneren. Deze reglementering is gepaard gegaan met geweldsinperking. In iedere sport wordt gestreefd naar optimale, beheersbare, en plezierige spanning. Deze spanning wordt opgeroepen door de regels dusdanig te formuleren dat strijd en risicovol gedrag mogelijk worden, terwijl tegelijkertijd het geweldsniveau wordt beperkt en de kans op ongevallen wordt teruggedrongen.

Die sportisering is een doorslaand succes gebleken. In georganiseerde, gereguleerde en gestandaardiseerde vorm zijn sporten over de hele wereld verspreid en hebben sporten en sportwedstrijden een mondiaal karakter gekregen. Door sportisering zijn vele sporten in Engeland ontstaan die wij tegenwoordig kennen, en in mondiaal gestandaardiseerd verband beoefend worden: paardenrennen, golf, cricket, boksen, roeien, schermen, zeilen, voetbal, rugby, atletiek, tennis, badminton, hockey, squash, netball, et cetera. Door het model van sportisering toe te passen zijn bovendien talloze inheemse vermaken buiten Engeland tot sport gemaakt: ijshockey, skiën, wielrennen, korfbal, handbal, turnen, enzovoort. Ook werkt sportisering om sporten te bedenken of te ontwikkelen: basketball en volleybal zijn voorbeelden van sporten die achter de tekentafel zijn ontstaan en niet het product zijn van een langer durend ontwikkelingsproces, zoals honkbal en bergbeklimmen (van Bottenburg, 1994). Het is ook door toepassing van dit model dat continu nieuwe sporten ontstaan, zoals street running, bouldering, bossaball, bootcamp, paaldansen, unicycling, zorbing en dodge ball, en waardoor activiteiten die buiten de sport opkomen een sport- of sportachtig karakter kunnen krijgen, zoals gaming.

Als een verschijnsel kan sportiseren, kan zich ook het tegenovergestelde proces voordoen. Het is typerend dat daarvoor lange tijd geen begrip in omloop is geweest. De dominante trend is immers sportisering, die zelf weer een uiting is van wat wel de versporting van de samenleving is genoemd (Crum, 2001 (oorspr. 1992)). In de 20^e en 21^e eeuw is sport steeds meer naar het centrum van de samenleving opgeschoven. Niet alleen is sport steeds meer beoefend, bekeken, besproken en gewaardeerd. Ook is de samenleving op allerlei manieren doordrenkt geraakt van de sportcultuur. Een sportieve leefstijl geldt als positief; mensen dragen sportkleding op straat, ook al doen zij niet sport; in het alledaagse taalgebruik komen talloze termen en metaforen uit de sport voor. Die dominante trend moet echter niet onze blik wegnemen van trends in tegenovergestelde richting. Er kan zich ook een proces voordoen van de-sportisering of ontsporting.

Met socioloog Johan Heilbron heb ik die tegengestelde trend geanalyseerd aan de hand van ontwikkelingen in de vechtsport (van Bottenburg & Heilbron, 2006). In verband met allerlei vormen van wedstrijdvechten heeft het model van sportisering grote invloed gehad, maar zijn ook ontwikkelingen in tegengestelde richting waar te nemen. Dat is begrijpelijk: juist in het wedstrijdvechten is het voor (vecht)sportorganisaties een lastige opgave om een optimale spanningsbalans tussen verveling en geweld te vinden. Zij moeten vechten toestaan, maar tegelijkertijd aan regels onderwerpen zodat het geen echt gevecht wordt. Tegelijkertijd mag het vechten niet zodanig zijn gereguleerd dat het saai wordt en geen gevecht meer is.

Tussen de 15^e en 18^e eeuw bestonden talloze vormen van wedstrijdvechten waarbij tegenstanders elkaar te lijf gingen met en zonder wapens. Het vuistvechten was lange tijd een behoorlijk gewelddadig volksvermaak. Ook kwamen stokgevechten voor, met als doel als eerste bloed uit het hoofd van de tegenstander te slaan. De sportisering veranderde deze Europese vermaken in gereguleerde sporten zoals het moderne schermen, worstelen en boksen. Ook werd het sportiseringsmodel toegepast op de rijke Aziatische cultuur van krijgskunsten, waardoor de moderne varianten van judo, karate, jiu-jitsu, kempo, sumo, en vele andere martial arts ontstonden, die in de loop van de 20^e eeuw eveneens wereldwijd verspreid raakten.

Doordat zodoende vele vechtstijlen naast elkaar tot ontwikkeling kwamen, kwam niet alleen de vraag op wie de beste was onder de judoka's, onder de karateka's en taekwondoka's, maar ook wie de sterkste van alle vechtsportstijlen tezamen was. Kan een worstelaar een bokser verslaan en vormen jiu-jitsu-technieken een effectief wapen tegen kickboksers? Die vraag leidde in de jaren 1980 en 1990 tot de opkomst van het vrije vechten, uitmondend in het UFC dat tegenwoordig een grote populariteit als kijksport geniet. Als vorming van een nieuwe sport zou dit kunnen worden opgevat als voorbeeld van sportisering. Er was hier echter ook iets anders aan de hand. De vechtsport werd door deze ontwikkeling ook steeds harder en gewelddadiger.

Deze verharding is deels te begrijpen vanuit een sportieve dynamiek: om andere vechtsporters te overwinnen, moet je steeds sterker zijn, beter getraind en steeds in het vrije vechten een veelheid van technieken kennen. De sportieve dynamiek verklaart de verharding van het wedstrijdvechten echter onvoldoende. Er was ook wat anders aan de hand. Ten eerste werd deze ontwikkeling sterk gevoed door zakelijke belangen. Door de opkomst van satelliet- en kabeltelevisie, alsook de video- en later internetmarkt, stortten zich vanaf de jaren 1990 nieuwe ondernemers op deze markt die zich om commerciële redenen met de regelgeving van de het wedstrijdvechten gingen bemoeien. Met het oog op de verkoop van spectaculaire beelden namen zij de organisatie van vechtevenementen in eigen handen. De pay-per-view markt zorgde voor een exponentiële toename van het aantal kijkers en daarmee van de omzetten van dergelijke vechtgala's.

Grensverlegging is inherent aan de sport en maakt voor een deel ook het aantrekkelijke van sport uit. Maar grensverlegging roept ook problemen op, omdat het geweld, blessures en levensgevaar met zich kan meebrengen. De snelheid in de motor- en autosport kan niet continu worden opgevoerd, omdat daarmee de kans op dodelijke ongelukken te groot wordt. Hetzelfde geldt voor de moeilijkheidsgraad van turnoefeningen, de concussions in American football, et cetera. In reactie op dit probleem streven sportorganisaties naar handhaving van een optimale en aanvaardbare spanningsbalans: de wedstrijden mogen niet te saai worden, maar mogen evenmin onaanvaardbaar hoge risico's voor de sporters of het publiek met zich meebrengen. Dreigt dit wel het geval te zijn, dan trachten de sportorganisaties via verscherping of bijstelling van de reglementen bij te sturen. Worden de wedstrijden te saai, dan tracht men de dynamiek van de strijd te vergroten, bijvoorbeeld door een verbod op het terugspelen naar de doelman (voetbal) of de invoering van een set-systeem (biljarten); worden ze te fel en te risicovol, dan treft men beschermende maatregelen, zoals het verplichten van een helm (wielrennen) of het bestraffen van harde acties met tijdstraffen (ijshockey). Deze sturing wordt ook door de organisaties in de bestaande gereguleerde en gestandaardiseerde vechtsporten gehanteerd, zoals in het judo, karate, boksen, taekwondo en kickboksen. Daarbuiten heeft zich echter een ontwikkeling voorgedaan die haaks staat op deze algemene oriëntatie van sportorganisaties. De regelgeving van gesportiseerde martial arts was primair gericht op het genoeg van de beoefenaars, met een nadruk op techniek. De nieuwe vormen van free fight, kooivech-

ten en ultimate fighting waren vanwege commerciële belangen hoofdzakelijk gericht op het genoegen van de toeschouwers en (vooral) de kijkers. De techniek werd ondergeschikt gemaakt aan de sensatie die het gevecht als schouwspel biedt door een bewuste ophoging van het geweldsniveau. De organisatoren van deze vormen van wedstrijdvechten fixeerden zich op slechts één pool van de spanningsbalans: de spanning en het risico werden steeds verder verhoogd, terwijl de beschermende maatregelen en structurerende regels werden weggenomen of ingeperkt.

Deze ontwikkeling kan daarom worden beschouwd als het tegenovergestelde van sportisering. Men ontwikkelde een bepaalde activiteit niet tot sport, maar men maakte van de sport juist minder sport:

- Waar iedere sportorganisatie bewust beperkingen inbouwt om de sport haar onderscheidende kenmerken te geven, was hier sprake van het verminderen van regels en beperkingen om de activiteit levensecht te maken. Het onderscheid tussen vechtsport en werkelijk gevecht werd daarmee bewust vervaagd.
- Waar iedere sportorganisatie streeft naar standaardisering van de regels, was hier sprake van een bewuste poging om de regels een zekere flexibiliteit te geven. Ze werden eventueel aangepast per gevecht of evenement om voortdurend te kunnen reageren op wensen/eisen van deelnemers en (vermoede) behoeften van toeschouwers en kijkers.
- Waar iedere sportorganisatie streeft naar een evenwicht tussen enerzijds een hoge wedstrijdspanning en anderzijds bescherming en risicobeperking, was hier sprake van een verhoging van de wedstrijdspanning door juist de beschermende en risicobeperkende maatregelen weg te nemen.
- Waar iedere sportorganisatie via formele regels en informele codes een sportethiek tracht te ontwikkelen en te bevorderen, stimuleerde de praktijk van de meest extreme varianten van het wedstrijdvechten dat sommige deelnemers zich niets meer gelegen laten liggen aan sportsmanschap en respect voor de tegenstander; in elk geval niet tijdens de wedstrijd, zoals bijvoorbeeld zichtbaar was in een gevecht tussen René Rooze en Tadao Yasuda II⁴
- Kortom, er was sprake van 'de-sportisering' of 'ontsporting'; een ontwikkeling die tegengesteld is aan de dominante sportiseringstrend (van Bottenburg & Heilbron, 2006).

4 Uk9951. (2017, 17 januari). René Rooze en Tadao Yasuda II. Retrieved from <http://youtu.be/mvEf6H42gMY>

2.4 Versporting en ontsporting

De termen versporting en ontsporting zijn ook met een andere betekenis gemunt. Vanuit een kritisch perspectief op sport groeide in Duitsland eind jaren tachtig een brede discussie over versporting en ontsporting van de sport. Met de term versporting verwezen auteurs als Wolfgang Kaschuba, Karl-Heinrich Bette, Helmut Digel, Klaus Heinemann, Knut Dietrich en Ommo Grupe naar de sportontwikkeling die zich na de Tweede Wereldoorlog en met name vanaf de jaren zeventig heeft voorgedaan. Die sportontwikkeling kenmerkte zich in hun ogen door twee tegelijkertijd optredende processen (Gieseler, Grupe, & Heinemann, 1988; Kaschuba, 1989; Crum, 2001 (oorspr. 1992)).

Eenzijds een versporting van de sport, waarin de prestatie- en wedstrijdgerichtheid steeds verder is verabsoluteerd, zoals in de hedendaagse topsport veelal het geval is. Talentontwikkeling, de organisatie van de sport, de inzet en benadering van coaches, het gebruik van sportvoorzieningen, en dergelijke, zijn daarbij geheel in het teken is komen te staan van topsportprestaties, of beter gezegd: winnen. Een proces ook dat samengaat met professionalisering, commercialisering en mediatisering; alles gericht op optimalisering van het prestatieniveau. Anderzijds een ontwikkeling beïnvloed door informalisering, intensivering en commercialisering van het sportaanbod in de richting van een nieuwe bewegingscultuur met geheel nieuwe sporten die vanuit andere motieven en in andere organisatievormen werden beoefend. Door deze ontsporting is de sport niet langer louter op organisaties, trainingen, wedstrijden en prestaties gericht, maar ook met het oog op heel andere waarden.

Beide begrippenparen hangen met elkaar samen, maar betekenen niet hetzelfde. Sportisering en de-sportisering verwijzen naar de wijze waarop sporten zijn georganiseerd, gereguleerd en gestandaardiseerd en de spanningsbalans tussen verveling en geweld die daarin is gecreëerd. Versporting en ontsporting verwijzen naar de wijze waarop de sport verder gerationaliseerd, gespecialiseerd, geprofessionaliseerd en gekwantificeerd is geraakt om in termen van Guttmann te spreken. Of juist in een tegenontwikkeling terecht is gekomen, zich uitend in een toenemende sportbeoefening buiten organisatorische kaders en vanuit andere waarden dan presteren en winnen. De-sportisering is vooral het gevolg van een handeling van organisaties, veelal commerciële organisaties buiten de gevestigde sportbonden. Ontsporting is vooral het gevolg van een handeling door individuen die hun sportbeoefening vormgeven buiten de gevestigde organisaties, veelal ondersteund en geprikkeld door nieuwe commerciële aanbieders.

2.5 Strijd om de relatieve autonomie van sport

Daarmee kom ik terug op de ambitie die ik in eerste hoofdstuk heb uitgesproken om een nieuw perspectief te bieden op de ontwikkeling van de sport. Zoals ik heb toegelicht, vraagt sport om de bereidheid om op te gaan in een eigen wereld met eigen regels en doelen. Sport is een inspanning van mensen via welke zij een overwinning op zichzelf, op anderen of op de elementen ervaren of kunnen ervaren. Daarbij laten zij zich inspireren door geïnstitutionaliseerde – dat wil zeggen gedeelde en overgedragen – regels, waarden, normen, tradities of conventies. Die regels hebben een interne logica: in sport wordt een doel wordt gesteld dat alleen vanuit de activiteit zelf kan worden begrepen en dat vanuit een spelhouding wordt nagestreefd door bewust af te zien van de inzet van meer efficiënte middelen waarin de grondregels niet voorzien. Om dit mogelijk te maken verplaatsen sportbeoefenaars zich tijdelijk en symbolisch naar een andere wereld, de sportwereld, die vanuit haar eigen logica een relatieve autonomie heeft ten opzichte van andere maatschappelijke sferen.

De sportgeschiedenis over langere termijn is te zien als een voortdurende strijd om die relatieve autonomie; een continue bevechting ten opzichte van religie, overheid, commercie en andere externe invloeden en belangen om een ruimte te creëren waar die interne logica en spelhouding dominant kan zijn. De vraag is steeds welke omstandigheden van invloed zijn op het creëren en behouden van die relatieve autonomie. Hoe wordt die relatieve autonomie gecreëerd en beschermd/afgeschermd? Waardoor wordt die relatieve autonomie bedreigd? Dit perspectief op sport wijkt af van de twee stromingen die ik in het dit hoofdstuk heb onderscheiden en die de sport zien als universeel gegeven of als uniek verschijnsel van de moderne samenleving. Mijn visie hierop is dat er altijd in de mensheidsgeschiedenis strijd is geweest om de relatieve autonomie van sport, zoals ik die zojuist heb verwoord. In die zin is er een historische constante en dus continuïteit. Deze relatieve autonomie is in de moderne sport echter meer dan ooit daadwerkelijk veroverd door verdergaande sportisering, die dus ook gedefinieerd zou kunnen worden als een toegenomen autonomie ten opzichte van andere belangen. In die zin is de moderne sport verder ontwikkeld als zelfstandig domein in de samenleving, dan sporten in eerdere samenlevingen. De secularisering die Guttmann als kenmerk van sport noemt, beschouw ik vanuit dit perspectief als een ontwikkeling waarin de sport is vrijgemaakt van invloeden die uitgingen van religieuze regimes, zoals de sport later ook meer is losgekomen van de controle van andere dominante externe belangen.

Een complicerende factor is dat sport de staat en markt nodig heeft om de relatieve autonomie te kunnen innemen, maar dat die tegelijkertijd hiervoor een bedreiging kan vormen. De autonomie van de sport blijft daardoor altijd betrekkelijk en zal nooit een gegeven zijn. Zoals de autonomie van de sport in het verleden beperkt of ingeperkt was door de dominantie van religieuze en politieke instellingen, zo staat de relatieve autonomie van de sport tegenwoordig onder druk van verbindingen met de staat en markt.

Een concreet voorbeeld hiervan is de koop van voetbalclubs door mensen uit goksyndicaten. Externe belangen krijgen in dat geval invloed op sportieve belangen, waardoor de relatieve autonomie van de sport afneemt. Die invloed van staat en markt via instrumentalisering en commercialisering is het onderwerp van het derde hoofdstuk.

3 INSTRUMENTALISERING EN COMMERCIALISERING: DE PRECAIRE RELATIE TUSSEN SPORT, STAAT EN MARKT

Derde college in het kader van de Francqui-leerstoel
Vrije Universiteit Brussel, 19 oktober 2017

Dit derde hoofdstuk begin ik niet bij de sport maar de kunst. De socioloog Abram de Swaan heeft een onderscheid gemaakt tussen kunstkunst en gunstkunst (de Swaan, 1986). Lange tijd is vooral sprake geweest van gunstkunst. Kunstenaars werden gezien als ambachtslieden. Zij leefden van opdrachten: het maken van altaarstukken in kerken, fresco's in kapellen en portretten van vorsten. Zij oriënteerden zich daarbij op de voorkeuren van hun beschermheer en financier, hun mecenas (Giesen, 2010). In de negentiende eeuw trad een proces van verzelfstandiging op. De opkomende burgerij werd de belangrijkste schutspatroon van de kunst, in plaats van de adel en de kerk. Het burgerpubliek kon zich geen huisorkest of hofschilder permitteren, maar hield schilders, musici en schrijvers in leven met losse opdrachten, aankopen en bezoeken. Er ontstond zodoende een min of meer vrije markt voor schilderijen, boeken en uitvoeringen, waarop kunstenaars als vrije ondernemers opereerden. Onder die vrijgevestigde kunstenaars trad al snel schoolvorming op, via toonaangevende kunstenaars en kunstacademies. Zij oriënteerden zich niet meer op de voorkeuren van hun beschermheren, maar namen artistieke uitgangspunten als belangrijkste en veelal enige maatstaf voor hun werk. Daarmee ontstond een kunstvorm die wij zijn gaan betitelen als *l'art pour l'art*; kunst om de kunst. Kunstkunst dus, ter onderscheiding van gunstkunst (de Swaan, 1986, pp. 6-7).

Naarmate kunstenaars zich meer gingen oriënteren op de eigen artistieke maatstaven, werden hun producten moeilijker te begrijpen voor buitenstaanders. Na verloop van tijd waren zij alleen nog voor ingewijden doorgrondelijk: de kunstenaars zelf en een kleine kring van specialisten en liefhebbers. Toch werd dit niet gecorrigeerd door de markt. Daarvoor bestonden twee redenen. Ten eerste was er sprake van onderscheidingsdrang. Door het uiten van belangstelling voor de hoge kunsten trachtte de burgerij zich te onderscheiden van het gewone volk. Het ging haar niet om platte volkskunst, maar om wat als verfijnde smaak werd gezien. De hogere kunst, de schone kunst die je kon beleven in musea, schouwburgen en concertzalen. Kunst waarvoor je respect moest hebben, ook al begreep je er weinig van (Giesen, 2010). Ten tweede werd dit bevorderd door de overheid, die in westerse landen steeds meer ging bijdragen aan de financiering van de kunst. Via publieke financiering moest de toegankelijkheid van de kunst worden vergroot en het volk worden opgevoed. Iedereen moest kunnen – en gaan – genieten van hoge cultuur, en daarvan de waarde inzien. Als het aan de markt werd overgelaten, zou alleen commerciële, platte kunst overblijven, en de hoge cultuur ten onder gaan (Adams, 2010).

Lange tijd heeft de overheid met dit beleid de autonomie van de kunstenaars versterkt. Het subsidiebeleid was gebaseerd op het kwaliteitsoordeel van deskundigen die deel uitmaakten van de kunstwereld. Daarmee was het kunstbeleid aanbodgericht en werd de markt beïnvloed. Kunstenaars konden in grote mate zelf bepalen wat zij produceerden, voor wie, en wat de waarde en betekenis van hun kunstwerken is. Als gevolg hiervan raakten grote delen van het publiek van de kunst vervreemd. De afstand van de kunst tot 'de samenleving' nam toe; de maatschappelijke relevantie van de kunst werd steeds meer betwist. Dat kon niet lang goed gaan. Door de groei van de welvaart en de uitbreiding van het onderwijs breidde de middenklasse sterk uit, die zich minder dan de vroegere gegoede burgerij opstelde als onvoorwaardelijke steun en toeverlaat voor de hoge kunsten.

Door technologische ontwikkelingen, zoals de opkomst van internet, won bovendien de markt aan kracht. Die markt bood voor elk wat wils, waardoor de verscheidenheid aan kunstvormen toenam en het voor burgers gemakkelijker werd om te switchen tussen hoge en lage kunst. Via Spotify is toegang te krijgen tot zowel Johan Sebastian Bach of Philip Glass als Eddy Wally of Margriet Hermans. Ook 'de gewone burger' ontwikkelde zich tot een culturele omnivoor die cultuur uit de muur at. De ene avond een concert, de volgende een voetbalwedstrijd (Adams, 2010).

Deze ontwikkeling is gepaard gegaan met een groeiende afkeer van kunstvormen die te ver af zijn komen te staan van de smaak van brede lagen van de bevolking. En dus: met toenemende kritiek op subsidies voor niet-relevante kunst. Populistische partijen keren zich steeds openlijker tegen de steun voor de kunst die in intellectuele, linkse kringen lange

tijd bon ton is geweest. Onder die druk heeft de overheid haar instrumentele doel van het kunstbeleid bijgesteld. Was het aanvankelijke doel om de autonome kunst toegankelijk te maken voor iedereen, nu oefent de overheid druk uit op kunstenaars en kunstinstellingen om meer in contact te treden met de samenleving en hun maatschappelijke relevantie te vergroten. De overheid blijft zich met de kunst bemoeien, maar het kunstbeleid heeft niet meer het instrumentele doel om het volk bij de kunst te brengen, maar om de kunst open te breken en naar het volk te brengen.

Dit voorbeeld laat zien hoe invloeden vanuit de staat en de markt, door instrumentalisering en commercialisering, voortdurend op de kunst inwerken. De kunst heeft zich weten te ontwikkelen als een wereld met een grote mate van autonomie. Die autonomie is mede verkregen dankzij steun van de overheid, die de kunst instrumenteel heeft willen inzetten om het volk te verheffen. Via publieke financiering heeft zij ruimte gegeven aan het ontstaan van kunstkunst naast gunstkunst; 'hoge' kunst naast commerciële kunst. Die publieke ondersteuning heeft invloed gehad op de wijze waarop aanbieders (kunstenaars, galleries, musea, schouwburgen et cetera.) zichzelf zien en definiëren, en hoe zij zich opstellen tegenover de vraag van burgers. Tegelijkertijd blijkt uit dit voorbeeld dat de markt niet buiten werking zetten is. De kunstkunst bereikte slechts een klein deel van ingewijden. Daar omheen zijn allerlei vormen van commerciële kunst opgekomen, die via internet nieuwe verspreidingskanalen hebben gevonden en de kunstkunst steeds meer ondermijnen. Die commerciële kunst betreft niet meer alleen de volkse kunst, maar is ook gericht op de burgerij. Daardoor groeit de druk op de kunst vanuit de markt en de staat om te zoeken naar een nieuwe balans tussen kunstkunst en gunstkunst.

Deze dynamiek is specifiek voor de kunstsector en daarmee anders dan de dynamiek die zich in de sportwereld voltrekt. Het principe achter die dynamiek is wel dezelfde in de kunst- en sportwereld: namelijk dat er zowel in de kunstwereld als de sportwereld een drang naar autonomie bestaat, die afhankelijk is van de mate waarin de kunst en de sport voorwerp zijn van commercialisering en instrumentalisering vanuit marktpartijen en overheden. Vanuit dat perspectief bespreek ik in het derde hoofdstuk ontwikkelingen en vraagstukken in de sport.

In de eerste twee hoofdstukken heb ik nadruk gelegd op de relatieve autonomie van de sport. Sport is een inspanning met een specifiek doel en interne logica die alleen vanuit de sport zelf kan worden begrepen, en waarvoor de sportwereld een relatief autonome positie ten opzichte van andere maatschappelijke sferen opeist. Die relatieve autonomie is geen gegeven, maar afhankelijk van de invloed die andere krachtige instituties uitoefenen. Dat geldt in het bijzonder voor de staat en de markt die politieke en commerciële belangen inbrengen. In het tweede hoofdstuk heb ik die strijd om autonomie besproken in het licht van twee begrippenparen: sportisering en de-sportisering; en versporting en ontsporting. De meest invloedrijke ontwikkeling in de geschiedenis van de sport op lange termijn is de vorming van eerst lokale sportclubs en later nationale en internationale overkoepelende bonden geweest. Vanuit die organisaties zijn vrijwel alle sporten die wij tegenwoordig kennen en beoefenen ontstaan en verspreid. Gedurende dat proces van sportisering hebben sportorganisaties een sterke mate van autonomie geclaimd ten opzichte van andere belangen. Zowel de staat als de markt zijn lange tijd zoveel mogelijk buiten de deur gehouden zodat de sport haar eigen doelstellingen kon nastreven. Die doelstellingen vallen maar gedeeltelijk samen met die van marktpartijen en overheden (Stokvis, 2010, p. 88).

3.1 Instrumentalisering en commercialisering

Aanvankelijk heeft de sportwereld een dusdanig grote autonomie verkregen ten opzichte van de overheid dat kan worden gesproken van self-governance (Bruyninckx, 2012, p. 110). Publieke autoriteiten hebben nauwelijks invloed uitgeoefend op de vorming van de sportwereld. De regelgeving van de sport en de organisatie daarvan, werd beschouwd als een ontwikkeling die zich voltrok in een afgescheiden sfeer. Los van de normale regelgeving en regulering van de samenleving. In navolging van Bruyninckx heb ik in het eerste hoofdstuk aangegeven dat dit in de sportwereld heeft geleid tot een gevoel van 'exceptionalisme': alsof hier gedragsregels kunnen worden gehanteerd die anders zijn dan in andere velden.

Die autonomie geldt ook ten opzichte van de markt. Commerciële belangen hebben de moderne sport vanaf het begin beïnvloed, maar het wereldwijde netwerk van sportorganisaties heeft gedurende een periode van honderd jaar, van ongeveer 1860 tot 1980, geprobeerd om commerciële invloeden buiten de deur te houden. Voor 1880 bouwden veel sporten voort op commercieel sportief vermaak. Er werden wedstrijden georganiseerd in bijvoorbeeld paardrijden, boksen, roeien en hardlopen voor een betalend publiek. Vaak waren het kasteleins en herbergiers die deze wedstrijden organiseerden, en de bezoekers na afloop graag een pintje inschonken. Ook zorgden weddenschappen voor goede inkomsten. Kampioenen in deze sporten konden aardige bedragen winnen, in geld of natura (Stokvis, 1979).

De sportorganisaties die in vele takken van sport in de tweede helft van de 19^e eeuw werden opgericht om deze sportwedstrijden op lokaal, nationaal en internationaal niveau te reguleren en standaardiseren, verzetten zich tegen deze commerciële invloeden. Zij brachten een onderscheid aan tussen amateurs en professionals en verboden sporters te betalen en aan toeschouwers entreegeld te vragen. Als sporter beoefende je een sport; je was er niet om bekeken te worden (Holt, 1989). Het IOC ontpopte zich in de 20^e eeuw als de grootste hoeder van deze amateurideologie. Het ging weliswaar sponsorrelaties aan met bedrijven, maar hield dit bewust beperkt om zoveel mogelijk onafhankelijk te blijven van de markt. Sporters die met of via sport geld verdienden, werden uitgesloten van deelname aan de Olympische Spelen totdat het IOC in de jaren tachtig de deuren naar commercialisering opende (Stokvis, 2010).

De invloed van het amateurtijdperk is vanuit hedendaags perspectief nauwelijks te begrijpen, maar die was gedurende meer dan honderd jaar buitengewoon dwingend, in het bijzonder in de Olympische sporten. Dat golf en tennis zo lang op de Spelen hebben ontbroken lag aan de betalingen die in deze sport werden toegelaten. Zo ook zijn er talloze voorbeelden van individuele sporters die deelname aan grote sportevenementen werden ontzegd, omdat zij direct of indirect via hun sport inkomsten hadden verkregen. Er werd eindeloos gediscussieerd over de vraag of sporters een reis- en verblijfkostenvergoeding mochten accepteren, of zij hun eigen sportuitrusting moesten betalen, of zij doorbetaald mochten worden door hun werkgever tijdens internationale toernooien, of bord- en shirtreclame was toegestaan, enzovoort. (Stokvis, 2010, pp. 107-115).

Vanzelfsprekend ging dit gepaard met allerlei trucs om de regelgeving te ontduiken. In het Oostblok kregen topsporters een baan in het leger terwijl zij zich fulltime – maar zogenaamd niet betaald – aan de topsport konden wijden. Zij werden staatsamateurs genoemd. In de Verenigde Staten waren de student-athletes hun tegenhanger: studenten die met een beurs nauwelijks studeerden maar zich vol toededen op de topsport. Sluikreclame, betalingen in natura en verborgen persoonlijke contracten waren andere methodes om als amateur toch nog wat aan sport te verdienen.

Terugblikkend is deze periode van exceptionalisme, waarin de sport zich zoveel mogelijk heeft trachten te onttrekken aan de invloed van de overheid en het bedrijfsleven, in de geschiedenis van de sport zelf ook uitzonderlijk geweest. Net als de kunst de l'art pour l'art vooropstelde, benadrukte het amateurbolwerk 'de sport om de sport'. Het eiste autonomie op over de organisatie van de sport, de regelgeving van de sport en zeggenschap over de doelen en waarden van sportbeoefening. Hoe sport moest worden beoefend, waar, met welk doel, onder wiens leiding en auspiciën, werd lange tijd bepaald door het wereldwijd netwerk van verenigingen, bonden, nationale en internationale federaties. Het grootste deel van het sportleven vond in deze not-for-profit sportorganisaties plaats, zonder dat sprake was van veel inmenging door overheden en bedrijfsleven.

In de tweede helft van de 20^e eeuw is deze autonomie geërodeerd en in de jongste tijd haast in het tegenovergestelde omgeslagen. De overheid en de markt zijn veel nauwer betrokken en verweven geraakt met de sport, zowel in de topsport als de breedtesport, en zijn inmiddels niet meer weg te denken. De not-for-profit organisaties in de sport hebben zich opengesteld voor commercialisering en instrumentalisering en daaraan ook actief bijgedragen, al is dit deels ten koste gegaan van hun autonomie en monopoliepositie.

De commercialisering en instrumentalisering hebben het aanzien van de sport drastisch veranderd. Dat geldt zowel voor de structuur als de cultuur van de sport. Ik zal dat in de rest van dit betoog nader uitwerken. Eerst ga ik in op de gevolgen voor de structuur van de sport. In dat kader bespreek ik de impact die commercialisering en instrumentalisering hebben op de machts- en afhankelijkheidsverhoudingen tussen sportorganisaties en het bedrijfsleven, de overheid en de sportbeoefende of sportkijkende burgers. Vervolgens ga ik in op de gevolgen voor de cultuur van de sport. In dat kader bespreek ik de gevolgen van commercialisering en instrumentalisering voor de organisatiecultuur, prestatiecultuur, belevingscultuur en lichaamscultuur in de sport.

3.2 Gevolgen van de structuur van sport

De commercialisering en instrumentalisering hebben gevolgen gehad voor de verhoudingen tussen sportorganisaties onderling, tussen sportorganisaties en commerciële organisaties, tussen sportorganisaties en overheden en tussen sportorganisaties en burgers (beoefenaars en publiek).

3.2.1. Commercialisering van en via sport

Commercialisering wil zeggen dat de betrekkingen tussen al degenen die bij sport zijn betrokken in toenemende mate door de marktverhouding van vraag en aanbod worden bepaald. Financiële overwegingen worden daarmee steeds dominanter ten koste van traditionele motieven zoals plezier, roem, eer (Stokvis 2010: 89). Het publiek – toeschouwers maar vooral ook kijkers en volgers – worden hierbij het belangrijkste oriëntatiepunt van organisaties die bij de sport zijn betrokken. Hierbij kan commercialisering van sport worden onderscheiden van commercialisering via sport. Bij commercialisering van sport wordt de sport zelf op zakelijke grondslag georganiseerd, beoefend en bekeken. Bij commercialisering via sport is de sport slechts een middel om een bepaald goed of dienst te promoten.

Commercialisering van en via sport doet zich zowel voor in de topsport als de breedtesport. Commercialisering via topsport en breedtesport zal duidelijk zijn: denk aan sponsoring van een topsporter of topclub; aan een bedrijf dat bijdraagt aan de ontwikkeling van de jeugdsport om zichzelf te profileren onder de doelgroep. Bij commercialisering van topsport kan bijvoorbeeld worden gedacht aan de toename van het salarisoniveau van topspelers. Dit leidt tot een veranderde afhankelijkheidsrelatie omdat sportorganisaties hun positie niet meer kunnen handhaven zonder rekening te houden met de belangen van media en sponsors.

Die veranderde afhankelijkheidsrelatie kan zo ver gaan dat zakelijke belangen de sportieve gaan overheersen. Zo kan het beleid van een beursgenoteerde voetbalclub voor de aandeelhouders zeer succesvol zijn wanneer jonge spelers worden aangetrokken en opgeleid met als doel hen met grote winst te verkopen, maar vanuit sportief oogpunt wordt dan ingecalculeerd dat die club zelf de internationale top niet meer kan behalen. Denk aan Cercle Brugge die de eigen autonomie heeft opgegeven door zich als opleidingsclub te verkopen aan Monaco. Denk ook aan de start van een Olympische finale in een Aziatisch land om negen uur 's morgens zodat die *prime time* kan worden uitgezonden in de Verenigde Staten. Of aan de opkomst van extreme vormen van ultimate fighting, waarbij zo min mogelijk regels werden toegepast om het spektakel en geweld voor het publiek op te voeren ten koste van sportieve uitgangspunten voor de beoefenaars (zie hoofdstuk 2).

Bij commercialisering van de breedtesport kan bijvoorbeeld worden gedacht aan de sportieve evenementen die Red Bull organiseert - een zeepkistenrace, mountainbike, wildwatervaren en cliff diving - waarbij wel een evenement met sportieve kenmerken wordt georganiseerd, maar volledig los van bestaande tradities, conventies, regelgeving en competities. Het doel van dit sportieve vermaak is het positioneren en profileren van een merk en niet het ontwikkelen van sport als zodanig. In de organisatie van hardloop- of wielerevenementen doet zich een lichtere vorm van commercialisering van sport voor. Hier raken sportieve en commerciële belangen verstrengeld.

In de commercialisering van de sport hebben zich drie fasen voorgedaan. Voor de opkomst van de moderne sport rond het midden van de 19^e eeuw bestonden er talloze vormen van volksvermaak, dat met commerciële doelstellingen was

gericht op het vermaak van toeschouwers: paardenrennen, zaklopen, vuistvechten en duivenschieten. Vervolgens is binnen sportorganisaties het amateurideaal dominant geworden en is de oriëntatie op het publiek naar de achtergrond verschoven. Leden van hogere kringen verenigden zich in organisaties om sporten te organiseren voor henzelf. De organisatie en regelgeving van hun sporten was volledig gericht op het genoegen van de sportbeoefenaars, onafhankelijk van wat de toeschouwers daarvan vonden (Stokvis, 2003).

Na 1980 vond opnieuw een fundamentele verschuiving hierin plaats. Als gevolg van de nieuwe exploitatiemogelijkheden die de media boden en de liberalisering van de mediamarkt, nam de gerichtheid op het publiek weer toe. De opkomst van kabeltelevisie, gevolgd door satelliettelevisie en nog weer later digitale televisie, internet en smartphones, zorgde voor een exponentiële groei van de omvang van het kijkerspubliek en de mogelijkheden om dat publiek te bereiken. Parallel daaraan groeide de waarde van sport voor media en bedrijfsleven enorm (Kunnen, 2004).

Het is vanuit hedendaags perspectief onvoorstelbaar, maar het is echt waar: de FIFA bood de mediarechten van het WK van 1954 nog gratis aan. De bestuurders vonden het al mooi dat ze op die wijze gratis publiciteit voor het toernooi konden krijgen (Stokvis, 2010, p. 127). Vanaf de jaren tachtig veranderde dit radicaal. De inkomsten uit uitzendrechten en sponsoring namen exponentieel toe en dragen de financiële huishouding van sportorganisaties. Deze ontwikkeling heeft vrijwel alle verhoudingen binnen de sportwereld beïnvloed.

Sportorganisaties, media en het bedrijfsleven

Vanzelfsprekend heeft commercialisering invloed gehad op de machts- en afhankelijkheidsrelaties tussen sportorganisaties, media-organisaties en het bedrijfsleven. Enerzijds is de macht van sportorganisaties toegenomen. Zij kunnen een hogere prijs vragen voor verbinding van het bedrijfsleven aan de producten waarop zij een monopolie hebben, zoals de nationale en internationale voetbalcompetities, de Olympische Spelen, de Ronde van Vlaanderen of Wimbledon. Anderzijds zijn sportorganisaties meer afhankelijk geraakt van media en bedrijven en hebben zij veel invloed moeten prijsgeven. De financiële huishouding van sportorganisaties heeft zich dusdanig aangepast aan de nieuwe mogelijkheden dat zij ook niet meer zonder de inkomsten uit media en bedrijfsleven kunnen. Daar staan behoeftes en eisen vanuit media en bedrijfsleven tegenover.

De invloed hiervan raakt alle wezenlijke functies van de sportorganisaties. Ten eerste hebben de sportorganisaties hun monopolie op het organiseren van wedstrijden en evenementen verloren. Steeds vaker wordt de organisatie en programmering van wedstrijden en evenementen overgelaten aan commerciële bedrijven. Ook ondervinden gevestigde sportorganisaties steeds meer concurrentie in hun tak van sport, zoals ten gevolge van de Volvo Ocean Race, het Canon golftoernooi en het ABN AMRO tennistoernooi (Stokvis, 2010, p. 137). In verschillende sporten, waaronder boksen en schaken, zijn concurrerende bonden ontstaan met alternatieve kampioenschappen.

Ten tweede staan sportorganisaties onder druk om hun regelgeving aan te passen. Denk aan de invoering van de tiebreak in tennis, de aanpassing van de puntentelling in volleybal en het verbod op het oppakken van een teruggespeelde bal door de keeper in het voetbal. De overwegingen hierbij waren nooit dat de spelers zelf behoefte hadden aan deze aanpassingen. Het ging de organisaties om het verhogen van de mediawaarde van de betreffende sporten. Vooral sporten met minder commercieel succes zijn geneigd vormen van reglementering te accepteren die hun sport populairder onder het publiek maken (Stokvis, 2003).

Ten derde hebben de sportorganisaties het monopolie op het aanbod van sporten verloren. In de breedtesport is het aanbod van sporten uitgebreid en gedeeltelijk overgenomen door commerciële sportaanbieders. In die commerciële setting doen zich ook de meeste innovaties voor: binnen de georganiseerde sport zijn de laatste decennia nauwelijks nieuwe sporten doorgebroken. Nieuwe sportbonden zijn betrekkelijk klein gebleven, terwijl de vraag naar sporten die commercieel worden aangeboden, zoals fitness-sporten, snow/wake/skateboardsporten en e-sporten, wel substantieel is toegenomen. Het commerciële sportaanbod blijkt innovatiever en marktgerichter in te spelen op maatschappelijke trends, zoals spanning, avontuur, slankheid, gespierdheid en gezondheid, waar de sportverenigingen zich nooit sterk op hebben georiënteerd.

Sportorganisaties en sporters

Commercialisering heeft tevens geleid tot verandering in de verhoudingen tussen sportorganisaties en sporters. In sterk gecommercialiseerde sporten neemt de macht en invloed van topsporters toe ten opzichte van de sportbonden waarvoor zij uitkomen. Lange tijd zijn topsporters sterk aan banden gelegd met regels en voorschriften die hun handelingsruimte sterk beperkten. De inkomsten van sportclubs en sportbonden vloeiden nauwelijks terug naar de atleten zelf. Bonden bepaalden welke sporters in de bondsploegen mochten uitkomen en welke trainers zij kregen toegewezen. Transfers van de ene naar de andere

club waren gebonden aan straffe regels waardoor de clubs het voor het zeggen hadden. Door de toegenomen commercialisering zijn die rollen deels omgedraaid: talentvolle sporters en gearriveerde topsporters hebben met steun van hun sponsors meer mogelijkheden gekregen om eigen teams op te richten, eigen trainers en begeleidingsteams aan te stellen of te onderhandelen met bonden en clubs over betere voorwaarden. Zij zijn zich minder gaan zien als lid van een club of ploeg en meer als een individuele ondernemer. Daarmee worden de relaties tussen sporters en sportorganisaties zakelijker en onpersoonlijker. De keuze voor een club of team is onderdeel van een carrièreperspectief, niet van binding en identificatie. Zakelijke tussenpersonen zoals adviseurs, makelaars, sports agents, sportmarketingbureaus helpen daarbij en bevorderen deze ontwikkeling (Stokvis, 2010).

Eenzelfde verzakelijking doet zich voor in de breedtesport. Het commerciële aanbod verandert de verhouding van de sporters ten opzichte van de aanbieders. In fitnesscentra, skihallen, maneges, maar ook commercieel georganiseerde hardloop- en wielrenewevenementen worden sporters niet als leden maar als klant benaderd. Zij kunnen komen wanneer zij willen, betalen per keer of periode en ervaren geen druk om te socializen en vrijwilligerswerk te verrichten. De sociale basis van verenigen is hier vervangen door een zakelijke, minder persoonlijke. En ook een minder dwingende en opeisende, maar lichtere, flexibele. Beide blijken overigens heel goed naast elkaar te kunnen bestaan. Een van mijn promovenda, Marije van't Verlaat, heeft in haar proefschrift laten zien dat sportverenigingen een toenemende druk ondervinden om zich meer markgerichtheid op te stellen, maar dat dit niet altijd gepaard gaat met een de-institutionalisering van traditionele verenigingswaarden. Marktgerichtheid blijkt zelfs gebruikt te kunnen worden om juist de traditionele verenigingswaarden te promoten en vermarkten (van't Verlaat, 2010). Eén van mijn andere promovendi, Jan-Willem van der Roest, heeft laat zien dat verenigingen niet op grote schaal werken aan een flexibeler sportaanbod en aanvullende dienstverlening; ook niet als zij meer leden hebben met wat een consumentistische houding genoemd kan worden. Verenigingen die meer in contact staan met hun maatschappelijke omgeving, meer concurrentie ervaren van andere sportaanbieders en meer inkomsten hebben uit externe bronnen, zijn innovatiever, maar ook zij houden vast aan het verenigingsmodel (van der Roest, 2015).

Sportorganisaties en het publiek

Ook de bindingen en identificatie van het publiek ten opzichte van sportorganisaties zijn veranderd door commercialisering. Met de toenemende omvang van het kijkerspubliek zijn nieuwe groepen tot de sportwereld toegetreden die minder kennis van de sport bezitten. Waar sporttechnische kennis ontbreekt of veel minder is, zo is gebleken uit mijn onderzoek naar de verharding van het wedstrijdvechten, verschuift de oriëntatie van het publiek van sporttechnische en tactische kenmerken naar entertainment en sensationele aspecten (van Bottenburg & Heilbron, 2006). Daardoor ontstaat druk op sportorganisaties om sportevenementen en –wedstrijden zodanig te reguleren en programmeren dat meer ruimte ontstaat voor spanning, drama, uitputting, risico, gevaar en geweld.

Sportorganisaties passen hierop hun regelgeving aan. Doordat de waarde van de uitzendrechten van hun sportwedstrijden wordt bepaald door de omvang en aard van het kijkerspubliek, oriënteren zij zich in de regelgeving van sporten steeds meer op de behoeften van de kijkers terwijl die voorheen werd gebaseerd op de wensen en behoeften van de sportbeoefenaars. De entertainmentfunctie krijgt de overhand op de participatiefunctie met als gevolg dat de wedstrijden sneller en dynamischer worden en het tijdsframe voorspelbaarder wordt gemaakt. Via innovaties in programmering, regelgeving, aankleding, accommodaties worden zowel de bezoeker als de kijker zoveel mogelijk tevredengesteld (Stokvis, 2003; Kunnen, 2004).

Sportorganisaties onderling

Met de commercialisering wint de marktlogica aan kracht. Die marktlogica loopt slechts ten dele parallel met de sportlogica en oefent druk uit op de horizontale als verticale solidariteit die tijdens het amateurisme-tijdperk onder sportorganisaties is gegroeid.

De horizontale solidariteit houdt in dat alle erkende sportbonden bestaansrecht wordt toegemeten. Ten grondslag hieraan ligt het ideaal van een divers sportaanbod met grote en kleine takken van sport. Deze horizontale solidariteit komt tot uiting in de democratische structuur van overkoepelende organisaties waarin alle sportbonden stemrecht hebben, evenals in de verdeling van overheidssubsidies waarbij erkende sportbonden kunnen rekenen op een bijdragen voor hun basisinfrastructuur.

De verticale solidariteit houdt in dat topsport en breedtesport elkaar in leven houden. Sportbonden en ook overheden investeerden lange tijd het grootste deel van hun inkomsten in de breedtesport, om verenigingen draaiende te houden, competities en toezicht te organiseren, en talenten op te leiden. Inkomsten uit topsport werden mede daarvoor gebruikt. Tegelijkertijd werden contributie-inkomsten door de bonden gebruikt om de topsport te financieren en tekorten uit topsportevenementen op te vangen. Bij een toenemende commercialisering dreigt deze horizontale en verticale solidariteit te

worden verstoord. De markt houdt geen rekening met het idee van verdelende rechtvaardigheid waarbij grote mediagenieke sporten een bijdrage leveren aan de instandhouding van kleinere, weinig in het oog springende sporten. Ook is de commercie weinig gevoelig voor de verticale solidariteit tussen topsport en breedtesport. De aandacht gaat primair uit naar sporters en sportorganisaties die het interessantste en omvangrijkste publiek hebben.

Daarmee dreigt een tweedeling te ontstaan tussen sporten en tussen top- en breedtesport waarbij de meest mediagenieke en sponssorgevoelige sporten steeds meer kansen krijgen en de minder aantrekkelijke sporten wegwijnen. Binnen sporten dreigt die tweedeling ook, zoals het betaald voetbal laat zien. De absolute topclubs worden steeds beter en vormen een steeds meer een eigen league. Formeel mogen de kleinere clubs zoals Anderlecht, Feyenoord, Qarabag, Olympiakos en Maribor nog meedoen, maar eigenlijk figureren zij en is het de vraag hoe lang zij nog worden getolereerd. Een afgesplitste superliga kan niet uitblijven, als deze trend zich doorzet. Een van de mogelijke antwoorden op de gevolgen van commercialisering is een sterkere oriëntatie op de overheid. Daarmee kom ik op de tweede hoofdontwikkeling die ik in dit hoofdstuk bespreek: politieke instrumentalisering.

3.2.2 Instrumentalisering van en via sport

Maikel Waardenburg verdedigde vorig jaar een proefschrift aan de UU over dit onderwerp. Hij definieert instrumentalisering als een proces waarin het expressieve (kunst, religie, sport) in dienst wordt gesteld van een instrumenteel rationele doelstelling (Waardenburg, 2016). Ik volg die definitie, maar beperk mij hier tot politieke instrumentalisering waarmee ik doel op de wijze waarop de overheid de sport in dienst stelt van een publiek doel.

Ook hier kan weer een onderscheid worden gemaakt tussen instrumentalisering via en van breedtesport. Bij politieke instrumentalisering via breedtesport kan worden gedacht aan maatschappelijke voorwaarden die de overheid stelt bij de toekenning van overheidssubsidies; bijvoorbeeld dat bonden een beleid moeten ontwikkelen gericht tegen seksuele intimidatie of dat verenigingen ook niet-leden doordeweeks moeten toelaten tot accommodaties. Bij politieke instrumentalisering van breedtesport valt te denken aan de steun van de overheid voor gymnastiekonderwijs en de invloed die de overheid uitoefent via het curriculum waarin bijvoorbeeld commerciële sporten als golf, voetbal, tennis en wielrennen altijd hebben ontbroken en sporten als turnen, handbal en volleybal naar verhouding veel ruimte en aandacht hebben gekregen. De overheid ontwikkelt ook zelf sportaanbod, in het bijzonder voor groepen die weinig aandacht krijgen van sportverenigingen zoals ouderen en kansarme jongeren. Daarmee treedt de overheid in zekere zin in concurrentie met verenigingen waardoor druk uitgaat op die verenigingen om meer te doen dan alleen wedstrijd sport.

Ook in de topsport is sprake van politieke instrumentalisering. Via sport zetten landen hun onderlinge concurrentie voort. Overwinningen en nederlagen hebben een symbolische betekenis die de sportwereld overstijgt. Als gevolg daarvan nemen de nationale investeringen in topsport toe. Dit kan onschuldig zijn, maar het kan bedenkelijk en zelfs verwerpelijk worden wanneer dit leidt tot politieke inmenging zoals de Olympische Spelen van Berlijn 1936 hebben laten zien en ook in politieke boycotts van latere Spelen naar voren komt. Instrumentalisering van topsport doet zich ook subtieler voor, bijvoorbeeld door ongelijke ondersteuning van de topsport tussen rijke en arme landen. Uit internationaal-vergelijkend onderzoek dat wordt geleid vanuit de Vrije Universiteit Brussel weten we inmiddels dat die ondersteuning essentieel is. Landen die meer investeren, boeken meer succes. Al is de effectiviteit en efficiëntie hiervan van vele factoren afhankelijk en per land verschillend (de Bosscher, Shibli, Westerbeek, & van Bottenburg, 2015)

Tijdens het “intermezzo van amateurisme” (Stokvis, 2010) hadden de sportorganisaties meer te maken met de politieke dan met commerciële bemoeienis, maar ook voor de overheidsinvloed geldt dat de sport lange tijd relatief ongemoeid werd gelaten. Intensievere betrokkenheid dateert van na de Tweede Wereldoorlog. Die betrokkenheid uitte zich allereerst in overheidssubsidies voor de aanleg en exploitatie van accommodaties en ter versterking van de begeleiding de jeugd in de sportverenigingen. In de jaren zestig en zeventig kreeg dit een grootschaliger karakter in het kader van de ‘Sport voor Allen’-beweging. Het doel was primair de sport te bevorderen in het belang van het recreatieve welzijn van de bevolking. Vanaf de jaren negentig zijn hieraan meer instrumentele doelen toegevoegd. De steun van de overheid richtte zich niet alleen op het bevorderen van sportbeoefening, maar ook steeds meer op de maatschappelijke doelstellingen die het daarmee wenste te bereiken. Sport werd daarbij steeds meer gezien als een instrument dat kon – en zou moeten – bijdragen aan publieke waarden, in het bijzonder bevordering van de volksgezondheid en sociale integratie. Net als voor commercialisering geldt, heeft het proces van politieke instrumentalisering de machtsverhoudingen in de sportwereld in verschillende opzichten veranderd.

Sportorganisaties en overheden

Het meest voor de hand liggend is dat de verhouding tussen sportorganisaties en overheden zijn veranderd. Ten gevolge van de politieke instrumentalisering van de sport door de overheid krijgen bepaalde waarden meer nadruk dan voorheen. Zo wordt het effect op de gezondheid steeds belangrijker voor de beoordeling en waardering van ontwikkelingen binnen de sport en voor de afweging van het belang van verschillende sporten. Dat leidt tot paradoxale uitgangspunten in het overheidsbeleid. Omdat sport slechts voor vijf procent bijdraagt aan de dagelijkse beweging van mensen, ligt het accent van het overheidsbeleid steeds meer op bewegingsvormen die buiten de verenigings- en wedstrijdsport liggen. Tegelijkertijd hecht de overheid een steeds groter belang aan prestaties in de topsport waarvoor de verenigingsstructuur en wedstrijdsport juist fundamenteel zijn. In die topsport richt de overheid zich niet op alle sporten, maar vooral op minder commerciële Olympische sporten. In die zin vormt het een tegenwicht tegen de invloed die de markt op de sport uitoefent.

Een tweede invloed betreft de druk die overheden uitoefenen op sportorganisaties om aandacht te besteden aan algemene maatschappelijke vraagstukken die in de sport voorkomen en via de sport kunnen worden versterkt, zoals discriminatie, seksuele intimidatie, geweld en sociale uitsluiting. Ook de dopingproblematiek behoort hiertoe. Lange tijd is doping een getolereerde vorm geweest van prestatiebevordering. In de jaren dertig liet de directeur van de Tour de renners nog openlijk ondertekenen dat zij wel reiskosten vergoed kregen, maar dat de kosten van stimulerende middelen voor eigen rekening kwam (Maso, 1990, p. 193). In de jaren vijftig tot zeventig nam zowel het dopinggebruik toe als de bestrijding ervan, mede gestimuleerd door interstatelijke competitie onder invloed van de Koude Oorlog (Stokvis, 2000). Met terugwerkende kracht weten we dat het Oostblok een systematisch dopingprogramma volgde en dat ook nationale sportfederaties in westerse landen in die concurrentiestrijd niet achterbleven met experimenten om hun atleten klaar te stomen voor de Spelen. Tegelijkertijd zorgde de sfeer van politiek wantrouwen tijdens de Koude Oorlog ervoor dat er een anti-dopingbeleid tot ontwikkeling kwam, zij het nog rudimentair. In de jaren negentig ontplofte het systeem waarbij de progressie van dopingdetectie achterbleef bij de technologische en biochemische ontwikkeling van de toediening van dopinggeduide middelen en methodes. Uiteindelijk was het niet de sport zelf die de aanpak van dit sportspecifieke probleem intensiverde, maar de overheid. Met de oprichting van WADA, net na de eeuwwisseling, waarin de overheid een deel van het bestuur aanstelt, moest een internationale sportorganisatie voor het eerst een deel van de regelgevende autonomie afstaan aan representanten van de overheid. Ook de Armstrong-affaire was niet zozeer een strijd van een sporter tegen een sportorganisatie, maar veeleer een strijd van een sporter tegen overheidsinstantie FBI.

Deze overheidsinterventie was voorheen ondenkbaar. Sportorganisaties dopten hun eigen boontjes. Zij bezaten een grote mate van autonomie en hielden de markt en staat zoveel mogelijk op afstand. De sport raakte echter zo verweven met maatschappelijke problemen dat die autonomie niet langer houdbaar is en getolereerd wordt. Interessant is dit verband is dat de eerder genoemde Maikel Waardenburg in zijn proefschrift laat zien dat sportorganisaties zelf ook instrumenteel omgaan met die instrumentalisering door de overheid. Zij wenden het proces van instrumentalisering aan om juist hun eigen organisatiedoelstellingen te verwezenlijken. Zij zijn bereid zich in te zetten voor maatschappelijke doelstellingen om hun legitimiteit te bewaken en overlevingskansen te vergroten, maar zij zijn geen willoze subjecten. Raken de instrumentele activiteiten te ver verwijderd van hun kerntaken dan stellen zij grenzen. Bovendien gebruiken zij de politieke instrumentalisering op een handige manier om er zelf voordeel uit te halen. Feitelijk spelen de sportorganisaties en overheden continu een soort dubbelspel, zo concludeert Waardenburg. Zij gebruiken elkaar voor het realiseren van doelen die niet geheel samenvallen. Beide partijen zijn zich daarvan gedeeltelijk bewust en staan dat wederzijds stilzwijgend en oogluikend toe (Waardenburg, 2016).

Sportorganisaties en bedrijfsleven

Politieke instrumentalisering verandert ook de machtsverhouding tussen sport en markt. Zo heeft de steun van de overheid lange tijd de positie van sportorganisaties ten opzichte van marktpartijen versterkt. Sportorganisaties bezaten een welhaast monopolistische marktpositie ten aanzien van het gebruik van sportaccommodaties en het aanbod van trainingen, wedstrijden en competities. In het kader van het sport-voor-allen-beleid stelden overheden zich echter op het standpunt dat de sport toegankelijk, bereikbaar en betaalbaar moest zijn en dat de georganiseerde sport zich daarvoor diende open te stellen. Waren overheden aanvankelijk nog van mening dat de georganiseerde sport geschikter was dan de markt om het sport-voor-allen-doel te realiseren, met een toenemend accent op gezondheid zijn commerciële aanbieders meer op het netvlies van overheden gekomen, waardoor de verhouding tussen sportorganisaties en marktpartijen verder verandert. Behalve in stimulerende zin beïnvloeden overheden de relatie tussen sportorganisaties en marktpartijen ook in restrictieve zin. Overheden stellen normen ten aanzien van verantwoord gedrag en sporen sportorganisaties aan op te treden tegen te

risicovolle en te gevaarlijke sportuitingen, waarmee zij tegendruk uitoefenen tegen marktkrachten die erop zijn gericht risico, sensatie en geweld uit te vergroten.

Sportbonden en sportverenigingen

Overal waar nationale overheden betrokken zijn geraakt bij het sportbeleid, is de positie van nationale sportbonden ten opzichte van hun lid-organisaties (verenigingen) versterkt (Stokvis, 2010). Dat geldt zowel voor het breedtesport- als het topsportbeleid. Door politieke instrumentalisering van de breedtesport hebben sportbonden nieuwe functies gekregen. Waardenburg heeft erop gewezen dat die nieuwe functie van sportbonden meer is gericht op publieke doelstellingen buiten de sport en minder op de wensen en behoeften van hun lid-organisaties, de sportverenigingen. Zochten sportbonden de legitimatie van hun beleid voorheen vooral van onderop en binnenuit (bij de verenigingen); als uitvoerder van publieke taken is die steeds meer van boven- en buitenaf (van de overheid) afkomstig. Dat heeft geleid tot allerlei spanningen met de verenigingen die als lid-organisaties in de Algemene Ledenvergadering immers het laatste woord hebben, maar tegelijkertijd de druk van boven- en buitenaf niet kunnen negeren (Waardenburg, 2016). De subsidie die nationale overheden verstrekken aan sportbonden om die publieke doelstellingen te realiseren, heeft hen bovendien financieel zelfstandiger gemaakt van hun lid-organisaties, waardoor zij een grotere speelruimte hebben verworven om een eigenstandig bondsbeleid te voeren.

Politieke instrumentalisering van de topsport versterkt deze groeiende autonomie van sportbonden ten opzichte van hun lid-organisaties. Om meer internationaal succes te realiseren, zijn overheden meer middelen gaan toekennen aan nationale sportorganisaties, waardoor zij in de vormgeving van hun topsportbeleid minder afhankelijk zijn geworden van de wensen en behoeften van aangesloten verenigingen (Stokvis, 2010).

3.3 Gevolgen van de cultuur van sport

Commercialisering en instrumentalisering zijn daarmee dominante processen die het speelveld van de sport momenteel sterk beïnvloeden. Dat geldt niet alleen voor de structuur, maar ook voor de cultuur van de sportwereld. De grenzen van de sport zijn daardoor in vele richtingen opgetrokken, leidend tot processen van sportisering en de-sportisering en van versporting en ontsporting, zoals ik in mijn vorige lezing heb uiteengezet (hoofdstuk 2). De markt en de staat brengen andere doelen en waarden in, vanuit andere verantwoordelijkheden, die deels overlappen met die van de sport en deels daarop aanvullend of daarmee strijdig kunnen zijn.

Lichaamscultuur

Dit laat zich allereerst illustreren aan de hand van de veranderende lichaamscultuur. Door de politieke instrumentalisering wordt gezondheid steeds meer de dominante waarde van waaruit sport wordt beoordeeld. Een uiterste consequentie hiervan kan zijn dat sporten die minder bijdragen aan de gezondheid ook op minder ondersteuning kunnen rekenen. De markt versterkt andere waarden met betrekking tot het lichaam, die deels overeenkomen met het gezondheidsideaal, maar die verder reiken en daarmee ook op gespannen voet kunnen staan.

Commerciële sportaanbieders haken in op de jacht naar het ideale lichaam; slank, fit, gespierd. Samen versterken instrumentalisering en commercialisering daarmee een verschuiving van het sportaanbod en de sportvraag in de richting van specifieke sporten en vooral ook manieren van sportbeoefening en doelen van sportbeoefening. Deze zijn niet gericht op prestatieve elementen van de wedstrijdsport of sociabiliteit van sportverenigingen, maar vertegenwoordigen individualistische en instrumentele waarden: sport niet als doel op zich in een sociaal en competitief verband, maar als middel om het eigen lichaam te laten voldoen aan maatschappelijke normen van fitheid, schoonheid en gezondheid.

Organisatiecultuur

In het verlengde hiervan beïnvloeden commercialisering en instrumentalisering de organisatiecultuur in de sport. Uit de dissertatie van Frank van Eekeren blijkt dat veel bonden en verenigingen worstelen met de maatschappelijke opdracht om een open, inclusieve vereniging te zijn die publieke waarde(n) creëert. Hij constateert dat de inzet op publieke waarden ervoor zorgt dat de creatie van sportieve, culturele en zakelijke waarden bij dezelfde verenigingen onder druk komt te staan. Als alternatief komt hij met een derde ideaaltipe, namelijk de Waardenvolle Club. Die stelt de sportvereniging centraal als waardencreator die stuurt op basis van verantwoordelijkheid en reflectie. Zijn onderzoek laat zien dat er clubs zijn die zich in deze richting ontwikkelen, maar dat de invloed van commercialisering en instrumentalisering – hoewel ontontkoombaar – vooralsnog vooral een worsteling oplevert (van Eekeren, 2016). De invloed die de overheid uitoefent op lokale en nationale organisaties staat in schril contrast met haar invloed op internationaal niveau. Nationale sportbonden ontwikkelen beleid

ten aanzien van good governance, seksuele intimidatie en sociale inclusie. Maar als het aankomt op omkoping, corruptie en nepotisme van de internationale federaties waarbij zij zijn aangesloten, bereikt de politieke instrumentalisering kennelijk haar grenzen. Zowel de sportorganisaties als de overheden ontbreekt het aan gezaghebbende gremia om internationale federaties tot de orde te roepen. De commercialisering van de sport geeft internationale federaties vooralsnog de macht en ruimte om zich in de praktijk aan publieke normen van good governance te onttrekken.

Prestatiecultuur

De druk op sportorganisaties is veelzijdig van aard. Terwijl enerzijds wordt gevraagd zich minder te richten op presteren en competitie en primair uit te gaan van gezondheid en inclusie, wordt tegelijkertijd verwacht dat zij meer internationaal sportsucces realiseren en bijdragen aan nationale trots en internationaal prestige. Overheden benaderen topsport steeds meer als een beroep. Zij ondersteunen topsporters met stipendia en beurzen, financieren direct of indirect talentontwikkeling, begeleidingsteams en internationale trainingskampen, en verwachten, gesterkt door de media, value for money van de sportorganisaties die zij met het oog op internationaal sportsucces financieren. Topsportsucces is zodoende uitgegroeid van een individueel belang tot een collectief (lands)belang. Als gevolg hiervan komt de horizontale solidariteit tussen Olympische en niet-Olympische en tussen meer en minder succesvolle sportbonden onder druk te staan. Het zijn immers maar een beperkt aantal sporten en sporters, zeker in kleine landen, die voor de medailles zorgen. Hebben die recht op de meeste ondersteuning? Wat betekent dat voor de ontwikkelingskansen van andere sporten? Een beperkt aantal sporten weet zich te redden doordat zij goed in de commerciële markt liggen. Niet-commerciële en niet-Olympische sporten krijgen daarentegen steeds meer moeite om zich staande te houden.

Belevingscultuur

Dit raakt ook de belevingscultuur. Zoals aangegeven, krijgt de entertainmentfunctie de overhand op de participatiefunctie doordat de sportorganisaties voor hun inkomsten meer afhankelijk worden van kijkers dan van beoefenaars. Als gevolg hiervan passen sportorganisaties hun beleid aan, bijvoorbeeld door spelregels te veranderen om wedstrijden sneller en dynamischer te maken en meer ruimte te geven voor spanning, drama, uitputting, risico en gevaar. Tegenover dit effect van commercialisering oefenen overheden druk uit op sportorganisaties om verantwoorde sport te bevorderen. Gevaar en risico's zijn voor overheden juist tegengesteld aan de gezondheids- en welzijnsdoelen die zij nastreven. Zolang het kleine groepen topsporters of waaghalzen betreft die vooral via internet en televisie worden bekeken, is het tot daaraantoe. Als de kijkersschare te groot wordt of het gedrag van de waaghalzen navolging krijgt, hebben niet alleen de overheden, maar ook de sportorganisaties een probleem. Instrumentalisering kan in die zin ook een dempende werking uitoefenen op effecten van commercialisering.

3.4. De driehoeksverhouding tussen sport, staat en markt

Daarmee kom ik tot een aantal conclusies. Tijdens het tijdperk van amateurisme heeft zich de organisatorische basisstructuur van de sport gevormd die wij nog altijd kennen. Het amateurisme is als uitgangspunt en doelstelling verdwenen, maar de verenigingen en bonden, geleid door vrijwillige bestuurders en beperkte professionele krachten, zijn blijven bestaan (Stokvis, 2010, p. 161). De visie vanuit dit wereldomvattende stelsel van lokale verenigingen en nationale en internationale bonden die zich bezighouden met de organisatie van onder meer trainingen en wedstrijden in tal van sporten, is wereldwijd dominant geworden en heeft lange tijd een sterke mate van autonomie gekend ten opzichte van overheden en bedrijfsleven. Deze autonomie is in de tweede helft van de 20e eeuw echter afgebrokkeld en de laatste decennia nog sterker onder druk komen te staan. Nog altijd wordt de sport gedomineerd door particuliere not-for-profit organisaties die met een zekere autonomie en gedeeltelijk andere doelstellingen en waarden ten opzichte van markt en staat functioneren. Net als in de kunstsector kan de sport zich echter niet onttrekken aan de invloeden vanuit de markt en staat. Sportorganisaties hebben ook steeds minder baat om dat te doen. De toekomst is vooral aan nieuwe hybride organisatievormen die de krachten van de driehoeksverhouding tussen sport, staat en markt weten te verbinden en productief te maken. Dat kunnen ook sportorganisaties zijn, voor zover zij erin slagen de commercialisering en instrumentalisering in eigen voordeel om te buigen met behoud van eigen sportieve waarden. De markt en de staat hebben gedeeltelijk overlappende belangen met de sport, maar brengen ook hun eigen doelen en waarden in die tegenstrijdig aan elkaar kunnen zijn. Daarmee is deze driehoeksverhouding zowel een bron van conflicten als een bron van innovatie. Soms vinden de markt en de sport elkaar om tegenwicht te bieden tegen druk van de overheid. In andere situaties biedt de overheid mogelijkheden aan de sport om tegendruk te bieden aan de krachten vanuit de markt. Die dynamiek zorgt voor een veranderende, dialectische, spanningsvolle relatie tussen sport, markt en staat. Neemt de subsidieafhankelijkheid van de sport toe, dan vermindert de marktgerichtheid. Niet uit 'luiheid', maar doordat de sport zich gedwongen voelt zich op andere belangen te oriënteren. Neemt de marktafhankelijkheid toe, dan neemt de overheidsinvloed juist af. Niet alleen omdat de overheid minder subsidievoorwaarden kan stellen, maar vooral omdat de markt op andere waarden stuurt. Er zijn weinig krachten die zo dominant op de sport inwerken als commercialisering en instrumentalisering. Wat dat betekent voor de toekomst van de sport, is het thema van het laatste hoofdstuk.

4 OVER DE TOEKOMST VAN SPORT

Vierde college in het kader van de Francqui-leerstoel
Vrije Universiteit Brussel, 23 november 2017

4.1 Science fiction en sport?

Science fiction-boeken en -films gaan zelden over sport. In de *Encyclopedia of Science Fiction* komt sport als lemma slechts enkele tientallen keren voor. Nog geen vijf tot tien procent van het aantal artikelen over kunst, religie en liefde, en minder dan vijf procent van het aantal lemma over oorlog en planeten (Clute, Langford, Nicholls, & Sleight, 2011). Dat past misschien ook wel bij de strakke, fitte, sterke lijven die overwegend te zien zijn in science fiction films. Obesitas lijkt in de science fiction-wereld niet meer voor te komen. Is de mens van de toekomst verzekerd van gezondheid en fitheid door biotechnologie en eugenetica? Is de mens van de toekomst zo doorontwikkeld dat sport niet meer nodig is?

Science fiction-boeken en -films waarin sport wél een rol speelt, worden gedomineerd door verhalen die de neergang van sport en *sportsmanship* weergeven. Aliens, buitenaardse wezens, beschouwen sport als iets werelds van een tijd die zij verre voorbij zijn. Een spelachtige houding bij aliens zijn in een aantal science fiction-films wel terug te zien, bijvoorbeeld in *The Most Dangerous Game*. Door wordt de jacht op mensen als een plezierig tijdverdrijf gepresenteerd. Voor zover het gaat om science fiction over mensen in de verre toekomst, wordt sport momenteel neergezet als een verschijnsel van een bepaalde periode in de menselijke ontwikkeling die achterhaald is en een nieuwe vorm heeft gekregen.

Hierin doen zich op hoofdlijnen twee varianten voor. De eerste variant is een sport die in extreme mate is doorontwikkeld onder invloed van wetenschap, technologie en commercie. De sport die we zien is een ultra-geprofessionaliseerde sport, met sporters die door genetische manipulatie en technologische voorzieningen zijn uitgegroeid tot een soort superhumans, zoals in *Rollerball*. De tweede variant is een sport die teruggaat naar de basis van het gevecht tussen twee mensen: man tegen man, vrouw tegen vrouw, of kind tegen kind; tot de dood erop volgt. Met onduidelijke regels, nauwelijks straffen, en bedrog als onderdeel van het spel. Dit speelt zich veelal af tussen *warriors* in een apocalyptische wereld, zoals in *The Blood of Heroes* en *Mad Max: Beyond Thunderdome*. Hier zien we sport juist ontdaan van technologie en wetenschap. Zonder regelgevende, toezichhoudende en sanctionerende sportorganisaties. Terug naar af.

Kenmerkend voor beide typen science fiction-films is het extreme geweldsniveau, dat het gevolg lijkt van de dominantie van commercie en media. *The Hunger Games* grijpt deels terug op de Romeinse gladiatorengevechten met gevechten tussen kinderen tot de dood erop volgt als gewelddadig vermaak voor het kijkerspubliek. In *Death Race* zijn gevangenen het eigendom van bedrijven, die 'dodenritten' organiseren tussen veroordeelde criminelen in zwaarbewapende en gepantserde racewagens waarbij alles is toegestaan om de strijd te winnen. De dodenritten worden uitgezonden in een goed bekeken televisieprogramma. Ook in *Rollerball* wordt de samenleving gedomineerd door het bedrijfsleven dat op strakke wijze vanuit een geheim bestuur van industriële de grootste volkssport ter wereld aanstuurt, namelijk *rollerball*. Deze sport is een soort combinatie van American football, derby baanwielrennen en Gladiatorengevechten.

Kenmerkend voor science fiction is verder dat de sporten die wij momenteel kennen niet meer terug te vinden zijn. Wel worden nieuwe sporten gepresenteerd, zoals *batball* in *Sirens of Titan* van Kurt Vonnegut. Een opgepimpte variant van honkbal die als relikwie uit het wereldse verleden het leven op Mars moet opvrolijken. Andere voorbeelden zijn *Quidditch*, ofwel zwerkbol, uit de Harry Potterboeken van Joanne Rowling, dat in haar verhalen de status heeft van het moderne voetbal, en *pyramid* in *Battlestar Galactica*, dat wat weg heeft van 3x3 basketball dat in Tokyo als nieuwe discipline op het programma van de Olympische Spelen staat.

Science fiction-boeken en films zijn echter een slechte voorspeller van de toekomst. *Rollerball* is gemaakt in 1975 en speelt in 2018. Het is niet te verwachten dat deze sport binnenkort live op televisie te volgen zal zijn. In de short story *The last Super Bowl* voorspelde George Martin (wiens werk tevens ten grondslag lag aan *Game of Thrones*) in eveneens in 1975 het einde van dit grote sportevenement met een laatste finale om de Super Bowl tussen Green Bay Packers en Hoboken in 2016, voor 832 vergrijsde fans, 12 journalisten en een NFL-official.

Waar deze voorspellingen van science fiction niet zijn uitgekomen heeft zich in werkelijkheid juist een ontwikkeling voorgedaan die geen enkele science fiction-schrijver heeft voorzien: wereldwijd kijken 500 miljoen mensen geregeld naar wedstrijdbeelden van eGamers via Twitch, YouTube en andere platforms. Na muziek is eGamen de belangrijkste categorie binnen YouTube. Trok de zevende wedstrijd in de NBA finale tussen LeBron James van de Cleveland Cavaliers en Steph Curry van de Golden State Warriors afgelopen jaar 31 miljoen kijkers in de Verenigde Staten; de League of Legends World Championship tussen SK Telecom T1 en Samsung Galaxy, dat tegenwoordig ook op de traditionele sportzender ESPN te zien is, trok 43 miljoen unieke kijkers. 12 miljoen méér dus.

Met eGaming is in werkelijkheid een sport ontstaan die vroegere science fiction-schrijvers zich niet konden inbeelden, eenvoudigweg omdat de digitalisering buiten hun kennis van het verleden en ervaring van hun heden lag. Dat maakt het voorspellen van de toekomst ook zo moeilijk. Wij zijn geneigd terug te denken en de toekomst te ontwerpen op basis van het vroegere en het bestaande, terwijl we dat moeten zien te verbinden met het niet-bestaande.

4.2 Fundamentele heroverdenking van sport

Niettemin ga ik in dit vierde en laatste college vooruitkijken. Daarbij zal ik een perspectief op verschillende termijn hanteren. Kort, lang en zeer lang; zoals ik in de afgelopen drie hoofdstukken eveneens op de korte, lange en zeer lange termijn terug heb gekeken naar de historische ontwikkeling van sport.

Als iets opvalt in een dergelijke historische terugblik dan is het wel dat de wijze waarop er is gesport, op ieder moment een uitdrukking is geweest van de maatschappelijke omstandigheden en verhoudingen in de betreffende samenleving. De wijze waarop sport in de loop der tijd is veranderd hangt samen met de ontwikkelingen die zich in die samenleving hebben voorgedaan. Iedere poging om de toekomst van de sport te benoemen moet dan ook voorafgaan met de constatering dat het onmogelijk is om de talloze variabelen die op de sport inwerken te controleren en derhalve betrouwbare uitspraken te doen over hoe de sport in de toekomst eruit gaat zien (McNamee, 2016). Toch wil dat niet zeggen dat we geen uitspraken over de toekomst kunnen doen op grond van de kennis die wij van het heden en verleden hebben. Het doel daarvan is wat mij betreft niet zozeer de voorspelling van de sport in die toekomst, als wel de vraag in hoeverre de huidige staat van de sport toekomstbestendig is.

In mijn eerste hoofdstuk ben ik begonnen met drie paradoxen. Als eerste de paradox dat sport meer wordt beoefend, bekeken en gewaardeerd dan ooit tevoren, terwijl de sport tegelijkertijd wordt geconfronteerd met een toenemend aantal problemen

die haar geloofwaardigheid in het geding brengen. Als tweede de paradox dat sport in toenemende mate wordt ingezet als middel tegen uiteenlopende kwalen, terwijl tegelijkertijd de aandacht groeit voor allerlei problemen die in en via de sport tot uitdrukking komen en soms versterkt worden. Als derde de paradox dat de aantrekkingskracht van sport juist wordt beperkt als de instrumentele en commerciële inzet en benutting van sport de overhand krijgen.

Deze paradoxen zijn dagelijkse ervaringen. We zien kinderen onbekommerd in een park achter een bal aanrennen; een groepje wielrenners genieten van het mooie Vlaamse landschap; basketballers onderling plezier maken op een pleintje in een troosteloze omgeving; een groep dames op leeftijd baantjes trekken in een zwembad; een stadion vol Vlamingen en Walen de rode Duivels aanmoedigen. Tegelijkertijd horen en lezen we over seksistisch gedrag in kleedkamers, geweld op het veld tegen scheidsrechters, problemen tussen twee teams met spelers van verschillende etnische herkomst; doelgerichte aanvallen op tegenstanders om blessures te veroorzaken; jonge kinderen die onder een wurgcontract van zaakwaarnemers worden gebracht; belastingontduiking van wereldsterren als Messi en Ronaldo; corruptie bij de toekenning van grote sportevenementen; mechanische doping in de wielersport; door de staat bevorderd en afgedekt dopinggebruik in Rusland; een bomaanslag op de spelersbus van Borussia Dortmund om de beurswaarde van de club omlaag te brengen; enzovoorts.

Om deze paradoxen te begrijpen, zo heb ik betoogd, moeten we afstand nemen van de huidige sportpraktijk in hoofdstuk 1. fstand van de dagelijkse hectiek van de sport zoals die via de sportmedia tot ons komt om te kunnen reflecteren op de diepere achtergronden van de geschetste problematiek. Ik heb u daarom uitgenodigd met mij mee te gaan in een analyse van de sport vanuit een ontwikkelingsperspectief op zeer lange termijn, met als doel om de huidige problemen in onderlinge samenhang te bezien en in een historische en maatschappelijke context te plaatsen. Dit vierde hoofdstuk over de toekomst van de sport heeft datzelfde doel: reflectie op de geschetste paradoxen.

In mijn voorbereiding stuitte ik onder meer op een recent boek over ethiek en governance onder redactie van Yves Vanden Auweele, Elaine Cook en Jim Parry, met de ondertitel: *The future of sport imagined*. Hun motivatie tot dit boek te komen was eender aan wat ik beoog. In de inleiding merken de auteurs op dat het boek voortvloeide uit “an awareness that a growing contrast between the positive, admirable ideals and values of sport are often proclaimed, and the current and emerging challenges of questionable practices in sport, could not be ignored.” Een opeenstapeling van ad hoc maatregelen voor al deze problemen kan niet volstaan, stellen de auteurs: “Instead, we have sought a fundamental re-thinking of the potentials, pitfalls, and challenges of the meaning and function of sport in the twentieth-first century” (Vanden Auweele, Cook, & Parry, 2016, p. 26).

Mijn slotlezing in het kader van de Francqui-lezing is hieraan verwant. Ook ik tracht de uitgangspunten van sport fundamenteel te heroverdenken. Een verschil is dat ik een grotere historische lens hanteer. Ik wil proberen voorbij de sport te denken, zowel terug in de tijd als naar de toekomst toe. Daarbij breng ik verschillende lijnen bij elkaar die ik in de eerdere hoofdstukken in het kader van deze Francqui-leerstoel heb uiteengezet: over de definitie van sport en hoe sport zich verhoudt tot spel bij dieren en bij mensen; over de relatieve autonomie van sport; over sportisering en de-sportisering en versporting en ontsporting; en over commercialisering en instrumentalisering.

4.3 Toekomstverkenningen over sport

Veel toekomstverkenningen over sport zijn beleidsmatig ingestoken en kennen een tijdshorizon van ongeveer twintig tot dertig jaar. Ik beschouw dit als de korte termijn. Een voorbeeld hiervan is *The Future of Australian Sport. Megatrends shaping the sports sector over coming decades*, uitgevoerd door CSIRO FUTURES in opdracht van de Australian Sports Commission in 2013 (Hajkovicz, Cook, Wilhelmseder, & Boughen, 2013). Een ander voorbeeld is de *Sport toekomstverkenning* in Nederland, die onlangs is uitgevoerd door het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) en het Sociaal-Cultureel Planbureau (SCP) in opdracht van het Nederlandse ministerie van Volksgezondheid Welzijn en Sport. De gehele publicatie van deze toekomstverkenning, inclusief de methoden en bevindingen, is louter digitaal gepubliceerd⁵. Om een eerste beeld van de korte termijn ontwikkelingen in de sport te laten zien, geef ik een aantal trends weer die uit deze Nederlandse toekomstverkenning naar voren komen.

- Ten aanzien van het beweeggedrag is de verwachting dat meer Nederlanders aan de beweegnorm gaan voldoen, ondanks de vergrijzing. Ook wordt verwacht dat door de toename van het aantal ouderen niet sporten, maar bewegen en lichaamsbeweging belangrijker worden. Ouderen worden immers gemotiveerd door andere waarden die eerder leiden tot lichaamsbeweging dan sportgedrag. De druk op elkaar en op individueel gedrag om te voldoen aan maatschappelijke

idealen als gezondheid, jeugdigheid, vitaliteit en uiterlijke schoonheid zal eerder toe- dan afnemen terwijl die door maatschappelijke en technologische ontwikkelingen juist moeilijker te realiseren zijn. Informatisering en automatisering leiden tot meer zittend werk en minder energieverbruik bij vervoer.

- Wat de breedtesport betreft, verwacht de toekomstverkenning dat de sportdeelname min of meer gelijk blijft, ondanks vergrijzing en migratie. De toekomstverkenning signaleert verschillende tegenstrijdige ontwikkelingen die op het sportgedrag inwerken, zoals een toenemend aantal ouderen en migranten, die minder sporten, naast een toename van het aantal hoger opgeleide mensen die grote waarde toekent aan een gezonde leefstijl, waardoor de sportdeelname toeneemt. Aan de ontwikkeling van het gebruik van social media kent de toekomstverkenning een ambigue betekenis toe met zowel positieve als negatieve effecten op de sportbeoefening. In verstedelijkte gebieden zien RIVM/SCP een toenemende druk op informele sportbeoefening door schaarste aan openbare ruimte.
- De positie van de verenigingssport blijft volgens deze toekomstverkenning onverminderd onder druk staan. Verenigingen en competitiesport blijven vooral het domein van kinderen, jongeren en jong-volwassenen in de leeftijd van 4 tot 24-jaar. Door vergrijzing, immigratie en krimp in plattelandsgebieden neemt het aantal verenigingsleden nationaal gezien af. Een afname die zich in het bijzonder zal voordoen in de wedstrijdssport. Daarnaast signaleert de toekomstverkenning in de steden een afname van de politieke steun voor het verenigingsleven, waardoor de vrijetijdsindustrie zich verder kan ontwikkelen.
- Voor de topsport verwacht de toekomstverkenning dat Nederland de top 10-positie niet behouden zal mede doordat de uitgaven aan topsport zullen stabiliseren en Nederland als topsportland achter zal raken bij landen met een grotere bevolkingsomvang en sterkere economische groei. Over de beleving van de (top)sport zijn RIVM/SCP wel positief: zij voorspellen een toenemend aantal bezoekers van sportevenementen en een overgang van passief naar actief mediagebruik met gepersonaliseerde devices die ertoe bijdragen dat fans de sport frequenter gaan volgen.

Een dergelijke toekomstverkenning is interessant en in grote lijnen ook aannemelijk, maar een fundamentele herijking van de sport levert een analyse vanuit een dergelijk korte termijn-perspectief niet op. De toekomstverkenning voorziet wat meer bewegen om de gezondheid, wat minder verenigingssport, wat minder topsportsucces en wat meer commercieel sportaanbod. De fundamentele problemen waar de sport zich voor gesteld ziet, worden echter niet geadresseerd, noch geanalyseerd. Toekomstverkenningen als deze gaan wel in op veranderingen in de inrichting van het sporthuis, maar laten de fundamenten en architectuur ervan onbesproken.

4.4 Verbreding van de tijdshorizon

Om ook die fundamentele uitgangspunten van sport te overdenken, inclusief de grote vraagstukken en paradoxen waarvoor de sport zich gesteld ziet moet de tijdshorizon worden verlengd, zowel naar de toekomst als naar het verleden. Dit vergt een grondige analyse die het bestek van deze reeks te buiten gaat. Wel wil ik hier een perspectief ontvouwen die hiertoe een aanzet geeft.

In het eerste hoofdstuk heb ik u meegenomen naar het verleden in een sociogenese van de homo ludens om te beoordelen in welke richting de sport zich heeft ontwikkeld en daaruit scenario's voor de toekomstige ontwikkeling van sport af te leiden. Daarbij ben ik teruggegaan naar het spelgedrag door dieren voordat de mensheid bestond en heb ik mij afgevraagd wat het spel door dieren onderscheidt van het sporten door mensen. In dit laatste hoofdstuk wil ik opnieuw voorbij de sport denken, maar nu in omgekeerde richting: naar de toekomst in plaats van het verleden. Is sport een tijdsgebonden activiteit die niet los is te zien van de moderne samenleving? Of is het een universeel verschijnsel dat altijd zal bestaan? In concreto en als voorbeeld: is het voorstelbaar dat sport in het jaar 3000 als cultuurgoed is verdwenen? Of zal er ook dan worden gesport zoals wij nu sporten en zoals sportactiviteiten in het verleden hebben plaatsgevonden.

Het antwoord op deze vragen is vanzelfsprekend voor een belangrijk deel afhankelijk van de definitie van sport die wordt gehanteerd. Dat geldt zowel voor het vooruitkijken als het achteruitkijken; de historische terugblik en de futuristische vooruitblik. Wordt sport beschouwd als een universeel verschijnsel dat in de mensheidsgeschiedenis altijd heeft bestaan of heeft sport betrekking op een betrekkelijk recent verschijnsel en is de term van toepassing op vermaken uit vroeger tijden? We kunnen zelfs een stap verder gaan, zoals ik in het eerste hoofdstuk heb gedaan en afvragen of sport een uniek menselijk of een algemeen biologisch verschijnsel is. Wat is immers het verschil tussen een mens die een snowboard onder de voeten bindt om voor het plezier over een besneeuwde berg af te dalen en een kraai die hetzelfde doet met behulp van een papiertje en een besneeuwd dak (hoofdstuk 1)? Wat is het verschil tussen de dolfinen en de watersporter die bewust van de golfen gebruik maken om zich voor hun plezier te laten dragen door de zee? Als dieren niet alleen spelen, maar ook sporten kan worden beweerd dat sport een biologisch gegeven is dat altijd zal blijven bestaan en dus ook in het jaar 3000, voor zover er dan nog levende wezens zijn.

Ik heb in de voorgaande hoofdstukken echter beargumenteerd dat het bij sport altijd gaat om een geïnstitutionaliseerde inspanning waarbij mensen zich oriënteren op historische of contemporaine gebruiken van soortgenoten die zij aan elkaar overdragen, via mondelinge, informele afspraken en ook formele organisaties. De snowboarder vertoont geen gedrag dat louter vanuit het individu kan worden begrepen en een uniek en eenmalig karakter draagt, maar richt zich qua intentie, technieken, kleding, taalgebruik en zo meer naar bestaande gebruiken, gewoontes en (al dan niet geformaliseerde) regels; zij het met een eigen interpretatie en invulling. Daarin verschilt de mens van het dier, en de snowboarder van de crow-boarder. De kraai speelt, maar sport niet.

Zoals in het tweede hoofdstukken aan de orde kwam, is er ook een stroming in de literatuur waarin het standpunt wordt aangehangen dat sport niet alleen een specifiek menselijk verschijnsel is, maar bovendien een typisch modern en westers product. Zo stelt Roland Renson dat sport als westers cultureel product wereld is verspreid in het kader van een imperialistische politiek wereldwijd en dat toepassing van het begrip sport op eerdere spelen en vermaken een vorm van anachronisme en cultureel imperialisme is (Renson, 2016). Deze positie is niet onproblematisch. Enerzijds heeft Renson gelijk dat sport als term pas in de moderne tijd is gemunt en pas sinds in de 20e eeuw in het dagelijks taalgebruik wereldwijd is opgenomen. Anderzijds is de betekenis die juist wereldwijd in het alledaags taalgebruik aan sport wordt gegeven zo breed en diffuus (geworden) dat deze niet alleen een uitdrukking vormt van een typisch westers cultureel product (in het bijzonder in de vorm van gestandaardiseerde wedstrijd sport), maar als term ook geschikt is om specifieke activiteiten te categoriseren uit eerdere tijden en andere culturen.

Als wordt aanvaard dat de term sport, zoals die tegenwoordig wereldwijd wordt gebruikt, een uitdrukking vormt voor een omvangrijk, diffuus en amorf geheel van activiteiten, moeten we de sport eerst categoriseren om de toekomst ervan te bepalen. Over welke verzameling van activiteiten hebben we het? Vervolgens kunnen we per (deel)verzameling de toekomst verkennen op basis van verleden en heden. Waar zit continuïteit, waar verandering en waar tijdelijkheid? Ik zal dit vanuit een evolutionaire benadering analyseren. Daarvoor keer ik opnieuw terug naar het spel bij dieren, waarover inmiddels een omvangrijke hoeveelheid wetenschappelijke literatuur is te vinden. Deze literatuur over animal play laat zien dat de meerderheid van de diersoorten geen spelgedrag vertoont (Burghardt, 2005). Wel komt spelgedrag met name voor onder zoogdieren en het meest bij niet-menselijke primaten, knaagdieren, hond- en katachtigen, hoefdieren, dikhuidigen en walvisachtigen (Bekoff & Pierce, 2009). Volgens één van de belangrijkste auteurs op dit gebied, de etholoog Gordon Burghardt, heeft spelgedrag een evolutionaire ontwikkeling doorgemaakt waarbij sprake is van een oplopende complexiteit: van spel met het eigen lichaam (*locomotor play*) naar spel met een voorwerp (*object play*) en spel met soortgenoten (*social play*). In meer complexe spelen zijn meer soortgenoten betrokken, wordt meer gedragsvariatie gevraagd en een groter beroep gedaan op mentale vermogens. Omgekeerd geldt dat diersoorten die in meer complexe sociale systemen leven en waarin meer sociale interactie is vereist, vaker spelen als volwassenen en in hun jeugd de meest geavanceerde spelen kennen (Pellis, Burghardt, Palagi, & Mangel, 2015, p. 5).

Van alle diersoorten kent de mens de meest complexe sociale organisatie. De mens speelt veelvuldig en op uiteenlopende wijze; van eenvoudige vormen van *locomotor play* (bijvoorbeeld hardlopen) tot meer eisende vormen van *object play* (bijvoorbeeld snowboarden), en zeer complexere vormen van *social play* (bijvoorbeeld vechtsport). Bij mensen zijn bovendien veel vormen van *locomotor play* en *object play* tegelijkertijd ook *social play*, zoals in het geval van sport. Sport kan vanuit dit perspectief evolutionair worden gezien als de meest complexe en geavanceerde spelvorm. Zoals ik in de voorgaande hoofdstukken uitgebreid heb betoogd gaat het hierbij om een geïnstitutionaliseerde inspanning waarin beoefenaars/deelnemers zich oriënteren op historische en/of contemporaine (sociaal gedeelde) gebruiken onder soortgenoten. Die institutionalisering maakt sport zo geavanceerd en complex dat zij alleen bij mensen wordt aangetroffen en niet bij andere diersoorten.

Des te complexer het spel, des te afhankelijker het spel is van instituties en organisaties en daarmee van tijd en plaats. Die complexiteit geldt in het bijzonder voor sportvormen die agonaal van aard zijn. Sportvormen met een wedstrijd karakter waarbij twee of meer beoefenaars/deelnemers tegen elkaar strijden vragen om nog meer conventies, normen en regels; in het bijzonder als de wedstrijden een herhalend of vergelijkend karakter krijgen zoals in sportcompetities het geval is. De complexiteit hiervan wordt verder vergroot naarmate er meer mensen bij betrokken zijn en naarmate die mensen verder van elkaar afstaan. Mondiaal gestandaardiseerde wedstrijd sport geldt dan ook als het summum van complexiteit. Zij vragen een grote mate van sociale organisatie en coördinatie en zijn alleen mogelijk als hun regels en instituties zijn geformaliseerd. Het stelsel van wereldwijd samenhangende sportcompetities is in de mensheidsgeschiedenis pas vrij recentelijk mogelijk geworden, namelijk toen de samenlevingen wereldwijd met elkaar verbonden raakten en mensen elkaar over grotere afstand in steeds kortere tijd – letterlijk en figuurlijk – konden bereiken.

Sport is een product van de samenleving en verandert met die samenleving mee. Dat houdt tevens in dat sport geen biologische constante is. Het is een sociaal product dat meeverandert met de samenleving en afhankelijk is van de aard en omvang van de sociale organisatie van die samenleving. De begrippenparen sportisering/de-sportisering en versporting/ontsporting zijn behulpzaam om aan die veranderlijkheid en contextgebondenheid recht te doen. De term sportisering verwoordt het proces waarin voor allerlei spelen en vermaken in Engeland organisaties zijn ontstaan die deze spelen hebben gereguleerd en gestandaardiseerd en die daarmee de basis hebben gelegd voor hun wereldwijde verspreiding en de toepassing van het model van sportisering op andere spelen en vermaken.

Die ontwikkeling heeft in de loop van de 20^e eeuw geleid tot verdere diversificatie doordat zich een proces van zowel versporting als ontsporting heeft voorgedaan. Enerzijds is sport steeds meer geformaliseerd, gereguleerd en geprofessionaliseerd, gericht op prestatievergelijking en –verhoging via wedstrijden en competities. Dit proces is hand in hand gegaan met commercialisering, mediatisering en instrumentalisering van de topsport. Anderzijds is sport juist informeler geworden en zijn talloze sportvormen ontwikkeld zonder of buiten een gereguleerd en georganiseerd kader; al worden impliciet ook in deze informele sport bepaalde informele gebruiken en regels gevolgd. Deze sportvormen worden niet beoefend vanwege prestaties of wedstrijden, maar andere waarden zoals gezondheid, ontspanning, lichaamsontwikkeling, natuurbeleving, of de beleving van sensationele ervaringen. Als gevolg hiervan is de term sport in het alledaagse taalgebruik

niet meer alleen van toepassing op gereglementeerde en georganiseerde activiteiten met een wedstrijd karakter, maar ook op lichaamsoefeningen zonder spelelement of waar het speelse karakter soms ver is te zoeken, zoals cardio- en krachtoefeningen en rek- en strekoefeningen die primair zijn bedoeld om fit en gezondheid te blijven.

4.5 Voorbij de sport

De opkomst en wereldwijde verspreiding van georganiseerde, gereglementeerde en gestandaardiseerde wedstrijd spelen hing samen met bredere moderniseringsprocessen (industrialisering, verstedelijking, schaalvergroting, globalisering, en dergelijke), die karakteristiek waren voor een bepaalde fase in de geschiedenis. Zo ook kan de vorming van nationale en internationale competities niet los worden gezien van de staats- en natievorming in dezelfde periode. Voor iedere sport kwamen internationale kampioenschappen tot stand waarin vertegenwoordigers van naties tegen elkaar zijn gaan strijden, met volksliederen en nationale vlaggen en kleding. Wereldkampioenschappen en Olympische Spelen zijn hier producten van (van Bottenburg, 1994).

Vooruitblikkend op de zeer lange termijn is het nauwelijks voorstelbaar dat natie-staten de centrale eenheden van bestuur en identiteit zullen blijven. Hoewel staten er momenteel alles aan doen om die positie te handhaven, is al zichtbaar dat economische en culturele ontwikkelingen steeds meer los komen te staan van nationale grenzen. Als die ontwikkeling zich doorzet, zullen internationale sportcompetities op langere termijn hun betekenis verliezen en op zeer lange termijn een anachronisme worden. Daar komt bij dat de opkomst en wereldwijde verspreiding van sporten ook gezien kan worden als een typisch product van de burgerij. In de standenmaatschappij, toen de centrale macht bij de adel en de geestelijkheid lag, was hoffelijkheid de centrale deugd. In de burgerlijke samenleving is deze deugd vervangen door sportiviteit. Niet galant, beleefd, attent, gracieus zijn, zoals de hoofse samenleving voorschreef geldt als meest nastrevenswaardige, gewaardeerde en beloonde gedrag, maar de competitie aangaan op basis van talent, toewijding, wilskracht en prestaties, onafhankelijk van factoren als afkomst en bezit. Meer dan hoffelijkheid reflecteert sportiviteit de waarden die nodig zijn in de burgerlijke, liberale samenleving waarvan sport onderdeel uitmaakt. Met een hoffelijke houding 'Na U' kom je er niet in de sport (van Bottenburg, 2009).

Of sportiviteit in de verre toekomst nog de dominante deugd zal blijven valt te betwijfelen. Gesteld kan worden dat de centrale deugd in de loop van de 20^e eeuw reeds is verschoven van sportiviteit naar professionaliteit. Een professionele overtreding wordt gewaardeerd. Sportief verliezen is leuk, maar daar win je het wereldkampioenschap niet mee. De realisatie van het doel wordt hoger gewaardeerd dan de wijze waarop dat doel wordt behaald. Als bijeffect hiervan kan ook het nutteloze van sport ter discussie komen te staan. Uiteindelijk is het beklimmen van een berg of het spelen van een volleybalwedstrijd een activiteit met een interne logica waarvan het doel en nut primair uit de activiteit zelf moeten worden begrepen. Met de toenemende instrumentalisering van de sport is het de vraag of die ont koppeling van doel en middel zal standhouden. Naarmate de onderlinge afhankelijkheid tussen mensen toeneemt zal de druk op ieder individu om bij te dragen aan het geheel steeds groter worden en ook druk gaan uitoefenen op het privé domein. Lekker dronken worden is dan geen individuele keuze meer, maar een gebeurtenis waarop mensen worden gecontroleerd en aangesproken. Sporten is dan evenmin vrijblijvend, maar een activiteit die behoort bij te dragen aan fitheid, gezondheid, of een andere publieke waarde.

Een derde reden waarom de huidige sportwereld tijdsgebonden kan worden genoemd is gelegen in de centrale rol die de verenigings- en bondsstructuur in deze fase heeft gespeeld. De opkomst van de moderne sport in de 19^e en begin 20^e eeuw werd gedragen door de ruimte die burgers in die periode kregen om zich te organiseren in vrije verenigingen. Die vrijheid werd in het Nederlands taalgebied pas na de Franse revolutie toegekend; in Nederland zelfs pas in 1855. Vrije burgers konden vanaf dat jaar voor eerst in de geschiedenis organisaties oprichten om hun eigen doelstellingen na te streven en te realiseren buiten de invloedssfeer van de overheid, adel en kerk. Zij konden in die verenigingen ook in relatieve autonomie hun eigen onderlinge verhoudingen regelen (van Bottenburg & Schuyt, 1996). Deze burgerlijke bevoegdheid is bij uitstek in de sport benut. In zeer korte tijd ontwikkelde zich in de tweede helft van de 19^e eeuw een stelsel van verenigingen op lokaal niveau die samen overkoepelende federaties oprichtten met regulerende en sanctionerende bevoegdheden zodat in enkele decennia een mondiaal netwerk ontstond van lokale clubs, nationale bonden en internationale federaties met een wereldwijde coördinerende en regelstellende functie en bevoegdheid. Kenmerkend hiervoor was dat alle georganiseerde beoefenaars binnen de betreffende tak van sport zich conformeerden aan de zeggenschap van de internationale overkoepelende organisatie. Minstens zo belangrijk was dat andere instituties in de samenleving, zoals de overheid en het bedrijfsleven, die zeggenschap erkenden en daarmee het wereldwijde netwerk van sportorganisaties een grote mate van autonomie gunden. Of sportorganisaties deze positie op langere termijn kunnen behouden is een lastige vraag. Het einde van de sportverenigingen is al meermalen aangekondigd, terwijl cijfers over het verenigingsleven in de sport aangeven dat zij nog altijd springlevend

zijn. Zowel in Vlaanderen als in Nederland neemt het aantal clubs af, maar het gemiddelde ledenaantal toe. Een meerderheid van de verenigingen bestaat meer dan 35 jaar. En het merendeel van de verenigingen verwacht een stabilisering of verdere groei van het aantal leden (Scheerder, et al., 2017). Deze redelijk constante lijn mag echter niet verbloemen dat de georganiseerde sport met fundamentele problemen kampt.

Het eerste fundamentele probleem betreft de autonomie van sportorganisaties en de wijze waarop zij internationaal worden aangestuurd. Zoals gezegd is de autonomie van de vereniging een burgerlijke verworvenheid die voor de structuur en cultuur van de sport essentieel is geweest. Dat geldt ook voor de regulering van de sport in mondiaal verband. Private internationale sportorganisaties zoals het IOC en de internationale sportfederaties koesteren een diepgewortelde en tamelijk uitzonderlijke mate van autonomie die door nationale overheden wordt geaccepteerd. Tegelijkertijd staat deze autonomie onder druk. De sportwereld wordt nog wel autonoom bestuurd, maar raakt steeds meer verweven met andere maatschappelijke terreinen en wordt ook steeds meer geacht een bijdrage te leveren aan de oplossing van maatschappelijke vraagstukken. Parallel hieraan neemt de autonomie af om de sportclubs en sportfederaties louter in te richten naar de wensen en behoeften van hun leden. Zij ontleen hun legitimatie, zoals ik in het derde hoofdstuk aangaf, niet meer alleen van onderop en binnenuit, maar in toenemende mate ook van bovenaf en buitenaf. Zij zijn niet alleen organisator en bestuurder van sportactiviteiten, maar worden ook gevraagd medeverantwoordelijkheid te nemen voor publieke vraagstukken; zeker als die in en via de sport naar voren komen of zelfs worden uitvergroot of versterkt.

Ook qua regelgeving groeit de verwevenheid. De zogenaamde *Lex Sportiva*, het hele stelsel van regels aangaande sporten en sportfederaties, raakt steeds meer verknoopt met de wetgeving van nationale overheden en internationale instanties (Hendrickx, 2016). Denk aan de toewijzing van evenementen, aan doping en aan veiligheid. Sportorganisaties moeten in toenemende mate rekening houden met wetgeving van overheden en internationale organisaties en zich hiernaar voegen. Deze tendens wordt verder versterkt doordat diverse sportorganisaties niet in staat zijn om sportinterne problemen op te lossen, zoals corruptie, doping, en de realisatie van maatschappelijke impact en legacy van grote evenementen. Betekent deze ontwikkeling het einde van de sport? Dat zou te snel geconcludeerd zijn; zeker op de korte en middellange termijn. Wel komt de oude sportwereld onder druk te staan als de basisstructuur van organiserende verenigingen en regulerende federaties afbrokkelt. Tegelijkertijd zijn in een aantal opzichten de contouren van een nieuwe sportwereld reeds zichtbaar. Enerzijds ontstaan hybride vormen waarin sportorganisaties met overheidsorganisaties in onderlinge samenwerking publieke waarde trachten te creëren. Anderzijds ontwikkelt zich onder invloed van nieuwe dominante maatschappelijke ontwikkelingen, in het bijzonder technologisering, mediatisering, instrumentalisering en commercialisering, een hele nieuwe sportwereld waarin het bedrijfsleven, media-organisaties en nieuwe technologieën een dominante rol spelen. In deze nieuwe sportwereld lijken op korte en wat langere termijn de processen van ontsporting en versporting te worden aangescherpt.

4.5.1 Ontsporting

In de dagelijkse sportbeoefening uit dit zich vooral in ontsporting, gepaard gaande met een afname van wedstrijdssport en competitiesport. Voor de oude sportwereld is dat van groot belang, want deze sportvormen vormen de achilleshiel van de huidige verenigingssport en topsport. Het vreemde is dat er (in elk geval in Nederland) geen goede cijfers meer worden bijgehouden over de deelname aan wedstrijd- en competitiesport. Onder invloed van de toenemende kritiek op sportorganisaties dat verenigingen zich te veel richten op de prestatie- en wedstrijdssporters en om na te gaan welke andere sporters daarmee buiten hun vizier blijven, zijn in Nederland kernindicatoren voor de sport benoemd waarop de monitoring zich richt. Tot die kernindicatoren behoren zitgedrag, beweeggedrag, sportdeelname en clublidmaatschap en niet meer wedstrijdssport en competitiesport, zodat de trends die zich hierin voordoen niet meer kunnen worden doorgetrokken. Opvallend is dat sportkoepel NOC*NSF hierin meegaat. De sportparticipatie wordt permanent uitgebreid gemeten zodat maandelijkse verschuivingen in het beweeg- en sportgedrag zichtbaar zijn, met uitsplitsingen op allerlei niveaus. De belangrijkste kerntaak van de aangesloten verenigingen, het organiseren van competities en wedstrijden, wordt echter niet meer meegenomen. Dat is opvallend, want als deze vorm van sportbeoefening sterk zou slinken zal dat effecten hebben op zowel de sportvereniging als de topsport.

De verenigingen hebben nog een alternatief. Zij kunnen zich richten op nieuwe sporten en nieuwe sportvormen, al ligt daar niet hun primaire kracht. Zoals ik in het derde hoofdstuk al aangaf doen zich de meeste innovaties voor in het commerciële aanbod. Binnen de georganiseerde sport zijn de laatste decennia nauwelijks nieuwe sporten doorgebroken. Voor zover nieuwe sportbonden zijn ontstaan, zijn deze betrekkelijk klein gebleven. Het commerciële sportaanbod blijkt innovatiever en marktgerichter. Het speelt in op maatschappelijke trends zoals spanning, avontuur, slankheid, gespierdheid en gezondheid.

Ook weet het te anticiperen op de digitalisering van de spel- en sportcultuur, met *fantasy sports*, *virtual & augmented reality* en in de toekomst mogelijk hologram-constructies en talloze andere nieuwe technologieën die wij ons nu nog niet kunnen voorstellen. Het ligt voor de hand dat zich op dit gebied verdere innovaties zullen voordoen die het sport- en spelgedrag vergaand zullen beïnvloeden. Het ligt evenzeer voor de hand dat de sportverenigingen niet voorop zullen staan om hierop in te spelen; met als gevaar dat zij op de zeer lange termijn slechts als relikwie uit het verleden bekend zullen staan. Dit roept de vraag op of de sport op termijn geheel zal worden gedomineerd door de markt en de staat. Wat is de kans dat er tussen die twee krachten nog een derde bestaat, de civil society bestaande uit not-for-profit sportorganisaties?

4.5.2 Versporting

Het lijkt mij aannemelijk dat op korte en wat langere termijn ook de versporting in de nieuwe sportwereld stevig doorzet onder invloed van technologisering, mediatisering, instrumentalisering en commercialisering. Met hierin een cruciale rol voor het bedrijfsleven, media-organisaties wetenschap en technologie. In dit verband zijn twee ontwikkelingen van belang.

Ten eerste de doorontwikkeling van de mediasport. Lag de oriëntatie in de oude sportwereld op de beoefenaar waarbij de organisaties en regels waren gericht op het plezier en genoegen van de beoefenaar, de huidige trend is dat de oriëntatie verschuift naar het publiek waarbij mediaorganisaties belangrijker worden dan sportorganisaties en het genoegen van de toeschouwers en kijkers steeds centraler komt te staan. De entertainmentfunctie gaat de participatiefunctie overheersen. Afgaande op de grote technologische ontwikkelingen en het huidige marktgedrag mag worden verwacht dat de televisie sneller dan verwacht bij het grofvuil komt te liggen. De consument wordt mediagebruiker en mediaproductent tegelijkertijd met behulp van streaming diensten, direct targeting en viewed defined action. Zet de groei van de sportbusiness daarmee door? Of hebben we in de 21^e eeuw het hoogtepunt gehad en verdiept over enkele eeuwen een onderzoeker zich in de merkwaardige periode van de moderne sport die zijn hoogtepunt had tussen 1850 en 2050? De tweede ontwikkeling is de doorontwikkeling van de topsport. Als de verenigingssport een anachronisme wordt en als de wedstrijd- en competitiesport verder terugloopt zal de aanwas van topsporters smaller worden. Tegelijkertijd blijft de druk vanuit commercialisering en instrumentalisering voor een kleinere groep potentiële topsporters bestaan om tot steeds betere prestaties te komen. Ook zullen de mogelijkheden om menselijke prestaties te optimaliseren verder groeien door de verdere ontwikkeling en inzet van wetenschap en technologie. Waar gaat dat heen? Meerdere scenario's zijn denkbaar, waarvan ik er twee schets. De eerste is dat de topsport ten onder gaat aan de eigen dynamiek en tegengestelde krachten. De topsport werd in de periode tussen 1850 en 2050 opgestuwd door mondiale interstatelijke concurrentie. Mensen identificeerden zich met naties via hun topsporters. Nationale overheden stimuleerden hun topsport om nationale identificatie en trots te bevorderen en internationale prestige te winnen. Als de nationale staten als centrale eenheid en bestuur wegvallen, ontvalt ook de aantrekkingskracht van grote sportevenementen. Het mag dan niet verbazen dat zelfs de moderne Olympische Spelen een tijdelijk verschijnsel blijken te zijn die paste bij de vroegere 'moderne tijd' en dat op de lange termijn geen steden meer gevonden kunnen worden die het organiseren ervan nog kunnen verkopen aan hun burgers.

Ook in andere opzichten kan de topsport dan aan legitimatie en vertrouwen hebben ingeboet. Bijvoorbeeld doordat verschillende sporten in handen zijn gevallen van gokbedrijven, oligarchen, mecenasen en criminelen. Zij zorgen er weliswaar voor dat een toenemende geldstroom naar de sport toevloeit, maar we ondervinden in onze tijd reeds dat dat gepaard gaat met een afnemende geloofwaardigheid door matchfixing, dopinggebruik, en een eenzijdige focus op spektakel en geweld.

Een tweede scenario voor de topsport ontleen ik aan een hoofdstuk van Jean-Noël Missa over *Biotechnology and the future of sport* in het boek *Inquiring into Human Enhancement* (Missa, 2015). Hij beschrijft hierin een tekst van een ongepubliceerd manuscript dat is gevonden in de bibliotheek van zijn universiteit over de evolutie van de sport in de 21e en 22e eeuw. Het manuscript was niet ondertekend, maar het gaat volgens Missa vermoedelijk om de tekst van een key note speech van een Belgische specialist in *biomedical human enhancement* tijdens een prestigieus internationaal congres in oktober 2145. Eén jaar nadat de Olympische Spelen van 2144 in Brussel hebben plaatsgevonden. De schrijver van dit anonieme stuk greep de slotwedstrijd van de Spelen aan voor een historische analyse van prestatieverbetering. De slotwedstrijd ging tussen atleten die uitkwamen voor de acht machtige biotechnologische bedrijven die de Spelen van 2144 organiseren, waaronder Nike Biotech en Shanghai Transgenium. Voor de wedstrijd begon zweerden zij zich aan de regels te houden en in een spirit van fair play te strijden voor de eer van de Acht Bedrijven en de glorie van de sport. Zoals gebruikelijk werden de bloedsamples van de atleten na de wedstrijd verzameld en gecontroleerd, niet op bedrog vanwege doping, maar om de effecten van prestatiebevorderende middelen nog beter te begrijpen en de risico's voor de atleten onder controle te houden. De testosteron-epitestosteron verhouding bleek op 12/1 te liggen, hetgeen voorheen reden was diskwalificatie. De schrijver

moest erom lachen: wat een naïeve gedachte dat atleten zouden kunnen winnen op schoon water, hard werken, mentaliteit en moed. Die gedachte was ver achter hem gelaten. Terugblikkend in de archieven ontdekte de schrijver dat WADA, de organisatie die de bedriegers voor dopinggebruik trachtte op te sporen, in 2024 was vervangen door de AEP. De *Association for the Enhancement of Performance*. Die organisatie sloot veel beter aan bij de dominante maatschappelijke trend waarin op vele terreinen technologische doorbraken werden gerealiseerd om het leven te verlengen en prestaties te verbeteren. Waarom werd prestatieverbetering in de topsport juist tegengehouden? Bij de opening van de Olympische Spelen van 2024 had de nieuwe voorzitter van het IOC, Antonio Perez, daarover het volgende gezegd:

“De Spelen van 2024, die ik hierbij officieel open, kondigen een nieuw tijdperk in de sport aan. Lange tijd hebben mijn voorgangers geprobeerd een plaag uit te roeien, namelijk het gebruik van prestatiebevorderende middelen en methodes. Het IOC acht het nu tijd te erkennen dat deze pogingen vruchteloos zijn geweest. Het dopingbeleid zit vol inconsistenties. Doping is niets anders dan de logische consequentie van de behoefte om te presteren. We moeten erkennen dat we de topsport onrecht toedienen en de gezondheid van de atleten juist bedreigen met een dopingverbod omdat het daardoor clandestien wordt aangekocht en door incompetente artsen wordt toegediend. Daarom heeft het IOC besloten om het gebruik van prestatiebevorderende technologieën toe te staan onder medische supervisie voor een proefperiode van acht jaar.” (geciteerd in Missa, 2015)

De Belgische schrijver keek met instemming terug op de volledige vrijgave die later volgde. Het verbod van doping bouwde een intrinsieke tegenstelling in de topsport in. De atleet moest boven zichzelf zien uit te stijgen, terwijl de spelregels verhinderden dat hij of zij daarin slaagde. In de nieuwe sportwereld van de Belgische key note speaker zochten wetenschappers en biotechnici naar nieuwe middelen om de prestaties van de atleten te verbeteren. Voor hen stond het lichaam gelijk aan wat vroeger de Ferrari motor was van een Formule 1-wagen. De Spelen van 2144 te Brussel waren een techno-wetenschappelijke strijd tussen laboratoria op zoek naar het ideale atletische lichaam. Daar was niets vreemds aan. Mensen waren het gewoon om anti-oxidanten te nemen tegen vroegtijdige veroudering van cellen en een DNA complex om ziektes tegen te gaan. Dat sommige fans zich van de topsport afwendden werd op de koop toegenomen. Zij zagen het manipuleren van het organisme en de atleet als een manier om mensen in machines te veranderen. Een meerderheid schaarde zich echter achter het nieuwe beleid. Zij zagen de atleten als superhelden die een fantastische sportshow ten tonele voerden (Missa, 2015).

BIBLIOGRAFIE

- Adams, T. (2010, 9 oktober zaterdag). Het publiek staat steeds meer op afstand van de kunst. NRC Handelsblad.
- Bekoff, M., & Pierce, J. (2009). *Wild Justice. The moral lives of animals*. Chicago: University of Chicago Press.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality. A treatise in the sociology of knowledge*. New York: Anchor Books.
- Bruyninckx, H. (2012). Sports governance. Between the obsession with rules and regulation and the aversion to being ruled and regulated. In B. Segaert, M. Theeboom, C. Timmerman, & B. Vanreusel, *Sports Governance, Development and Corporate Responsibility* (pp. 107-121). New York/London: Routledge.
- Burghardt, G. M. (1998). Play. In M. Haraway, *Comparative Psychology* (pp. 757-767). New York: Garland.
- Burghardt, G. M. (2005). *The Genesis of Animal Play. Testing the limits*. Cambridge: MIT Press.
- Burghardt, G. M. (2014). A Brief Glimpse at the Long Evolutionary History of Play. *Animal Behavior and Cognition*, 1(2), 90-98.
- Cashmore, E. (2010). *Making Sense of Sport*. New York: Routledge.
- Clute, J., Langford, D., Nicholls, P., & Sleight, G. (2011). *The Encyclopedia of Science Fiction* (online: <http://www.sf-encyclopedia.com/> ed.). London: Gollancz.
- Crowther, N. B. (2007). *Sport in Ancient Times*. Westport: Praeger Publishers.
- Crum, B. (2001 (oorspr. 1992)). *Over de versporting van de samenleving*. Haarlem: De Vrieseborch.
- de Bosscher, V., Shibli, S., Westerbeek, H., & van Bottenburg, M. (2015). *An International Comparison of the Sports Policy Factors Leading to International Sporting Success (SPLISS 2.0) in 15 Nations*. Maidenhead: Meyer & Meyer Sport.
- de Hart, J. (2005). *Landelijk verenigd. Grote ledenorganisaties over ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- de Swaan, A. (1986). *Kwaliteit is klasse*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Dekker, P. (2001). *Civil Society. Verkenningen van een perspectief op vrijwilligerswerk*. (P. Dekker, Red.) Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA.
- Elias, N. (1971). The Genesis of Sport as a Sociological Problem. In E. Dunning, *The Sociology of Sport. A selection of readings* (pp. 88-115). London: Frank Cass & Co.
- Elias, N. (1982 (oorspr. 1939)). *Het Civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoeken*. Utrecht: Het Spectrum.
- Elias, N., & Dunning, E. (2007). *Sport en spanning. De zoektocht naar sensatie in de vrije tijd*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Finley, M. I. (2002 (oorspr. 1954)). *The World of Odysseus*. New York: New York Review of Books classics.
- Gieseler, K. H., Grupe, O., & Heinemann, K. (1988). *Menschen im Sport 2000*. Schondorf: Hofmann.
- Giesen, P. (2010, 15 oktober vrijdag). Op zoek naar het sublieme. Hoe de waardering van kunst veranderde. *De Volkskrant*.
- Goudsblom. (1992). *Vuur en beschaving*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Guttmann, A. (2004 (oorspr. 1978)). *From Ritual to Record. The nature of modern sports*. New York: Columbia University Press.
- Guttmann, A. (2004). *Sports. The first five millennia*. Amherst/Boston: University of Massachusetts Press.
- Hajkovicz, S., Cook, H., Wilhelmseder, L., & Boughen, N. (2013). *The Future of Australian Sport. Megatrends shaping the sports sector over coming decades. A consultancy report for the Australian Sports Commission*. CSIRO.
- Hendrickx, F. (2016). What if sport and the law become interlocked? The case of the EU. In Y. Vanden Auweele, E. Cook, & J. Parry, *Ethics and Governance in Sport. The future of sport imagined* (pp. 136-144). London/New York: Routledge.
- Holt, R. (1989). *Sport and the British. A modern history*. Oxford: Clarendon Press.
- Homerus. (1982). *Ilias & Odyssee* (vertaald door M.A. Schwarz). Amsterdam: Polak & Van Gennep.
- Huizinga, J. (2008 (oorspr. 1938)). *Homo ludens. Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kaschuba, W. (1989). Sportivität: die Karriere eines neuen Leitwertes. *Sportwissenschaft*, 19(2), 154-171.
- Kunnen, R. (2004). *De nieuwe sportwereld. De opkomst en ontwikkeling van de mediasport en het mediasportpubliek*. Nieuwegein/Utrecht: Arko Sports Media/W.J.H. Mulier Instituut.
- Lewis, M., & Sutton, A. (2011). Understanding exercise behaviour: Examining the interaction of exercise motivation and personality in predicting exercise frequency. *Journal of Sport Behavior*, 82.
- Mandell, R. D. (1984). *Sport: A Cultural History*. New York: Columbia University Press.
- Maso, B. (1990). *Het zweet der goden*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- McNamee, M. (2016). Ethics and the integrity of sport: issues for the next decade. In Y. Vanden Auweele, E. Cook, & J. Parry, *Ethics and Governance in Sport. The future of sport imagined* (pp. 9-17). London/New York: Routledge.

- Missa, J.-N. (2015). Biotechnology and the Future of Sport: a Scenario. In S. Bateman, J. Gayon, S. Allouche, J. Goffette, & M. Marzano, *Inquiring into Human Enhancement* (pp. 229-252). London/New York: Palgrave Macmillan.
- Nietzsche, F. (1892). *Zur Genealogie der Moral*. Leipzig: C. G. Naumann.
- Olfers, M. (2008). *Sport en mededingingsrecht. An interesting twosome*. Deventer: Kluwer.
- Pellis, S. M., Burghardt, G. M., Palagi, E., & Mangel, M. (2015). Modeling Play: distinguishing between origins and current functions. *Adaptive Behavior*, 23(6), 331-339.
- Renson, R. (2016). Ludo-diversity: an argument for a pluralistic movement culture. In Y. Vanden Auweele, E. Cook, & J. Parry, *Ethics and Governance in Sport. The future of sport imagined* (pp. 52-64). London/New York: Routledge.
- Sansone, D. (1992). *Greek Athletics and the Genesis of Sport*. Berkely/Los Angeles/London: University of California Press.
- Schank, J. C. (2015). The evolution and function of play. *Adaptive Behavior*, 23(6), 329-330.
- Scheerder, J., Claes, E., Meganck, J., Vandermeersch, H., Vos, S., & Seghers, J. (2017). *Barometer van de sportclubs in Vlaanderen*. Leuven: KU Leuven.
- Sheard, K. (1992). *Boxing in the Civilizing Process*. Leicester: CNA (unpublished PhD thesis).
- Spinka, M., Newberry, R. C., & Bekoff, M. (2001). Mammalian Play: Training for the Unexpected. *The Quarterly Review of Biology*(76), 141-168.
- Steenbergen, J. (2004). *Grenzen aan de sport. Een theoretische analyse van het sportbegrip*. Maarssen: Elsevier.
- Stokvis, R. (1979). *Strijd over sport. Organisatorische en ideologische ontwikkelingen*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Stokvis, R. (2000). Strijd tegen doping. *Amsterdam Sociologisch Tijdschrift*, 27(4), 425-445.
- Stokvis, R. (2003). *Sport, publiek en de media*. Amsterdam: Aksant.
- Stokvis, R. (2010). *De sportwereld. Een inleiding*. Nieuwegein: Arko Sports Media.
- Stokvis, R., & van Hilvoorde, I. (2008). *Fitter, harder & mooier. De onweerstaanbare opkomst van de fitnesscultuur*. Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers/Het Sporthuis.
- Suits, B. (1973). The Elements of Sports. In R. Osterhoudt, *The Philosophy of Sport. A collection of essays* (pp. 48-64). Springfield: Courtesy of Charles C. Thomas Publisher.
- Suits, B. (2014 (oorspr. 1978)). *The Grasshopper. Games, life and utopia*. Peterborough: Broadview Press.
- Sutton-Smith, B. (1997). *The Ambiguity of Play*. Cambridge: Harvard University Press.
- ter Gouw, J. (1871). *De volksvermaken*. Amsterdam: Vrienden van het Amsterdamse boek.
- Vallerand, R. (2007). Intrinsic and extrinsic motivation in sport and physical activity: a review and a look at the future. In G. Tennenbaum, & R. Eklund, *Handbook of Sport Psychology* (pp. 59-83). New York: John Wiley & Sons.
- van Bottenburg, M. (1994). *Verborgene competitie*. Amsterdam: Bert Bakker.
- van Bottenburg, M. (1996). Het wak van Huizinga. In A. Elling, J. Steenbergen, & J. Lucassen, *Waarden en normen in de sport. Reader voor sportopleidingen* (pp. 1.25-1.29). Arnhem: NOC*NSF.
- van Bottenburg, M. (2009). Dat de beste moege winnen! Sport en meritocratie. *Idee. Tijdschrift van het kenniscentrum D66*, 30(5), 26-29.
- van Bottenburg, M., & Heilbron, J. (2006). De-sportization of Fighting Contests. The origins and dynamics of No-Hold-Barred events and the theory of sportization. *International Review for the Sociology of Sport*, 41(3-4), 259-282.
- van Bottenburg, M., & Schuyt, C. J. (1996). *De maatschappelijke betekenis van sport*. Onderzoeksbureau Diopter / Universiteit van Amsterdam. Arnhem: NOC*NSF.
- van der Roest, J.-W. (2015). *From participation to consumption?: consumerism in voluntary sport clubs*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- van Eekeren, F. (2016). *De waarde(n)volle sportclub. Het besturen en managen van publieke waardencreatie in voetbalorganisaties*. Nieuwegein: Arko Sports Media.
- Vanden Auweele, Y., Cook, E., & Parry, J. (2016). *Ethics and Governance in Sport. The future of sport imagined*. London/New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Vanderschuren, L. J. (2010). How the Brain makes Play Fun. *American Journal of Play*, 2(3), 315-337.
- van't Verlaat, M. (2010). *Marktgerichte sportbonden: een paradox? Onderzoek naar de achtergronden en gevolgen van de toepassing van een marktbenadering door Nederlandse sportbonden*. Oisterwijk: BOXpress.
- Waardenburg, M. (2016). *Dubbelspel: over instrumentalisering van de sportvereniging*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Wilson, J. (1994). *Playing by the Rules. Sport, society, and the state*. Detroit: Wayne State University Press.

